

- הקדמה ◀ א. בית-המשפט, הרשות המבצעת וזכויות האזרח
 ב. ההגבלות שהוטלו על חופש הביטוי בשנותיה הראשונות של
 המדינה ◀ ג. פרשות "קול העם" ◀ 1. משפט "קול העם" – בן-גוריון
 2. בג"צ "קול העם" הראשון ◀ 3. בג"צ קול העם השני ◀ 4. התגובות של
 העיתונות והציבור על סגירת "קול העם" ו"אל-איתחאד" ◀ 5. שינוי במצב
 הבינ-לאומי ◀ 6. פרשייה חדשה – פגיעה בכבודם של שליטים זרים
 7. פסקי-הדין ◀ 8. דיון ◀ 9. הדי המשפט ◀ ד. סיכום

הקדמה

בפרק זה תידון שאלת יחסי-הגומלין שבין הממסד השלטוני, העיתונות ובתי- המשפט – בעיקר בית-המשפט העליון – סביב שאלת חופש הביטוי.¹ להלן תיבחן התמודדותה של הרשות המבצעת עם סוגיית ההגבלה של חירות הביטוי בתקופה של מתח מדיני. כן יתברר כאן תפקידה של העיתונות במאבק למען הרחבתה של חירות זו בכל הקשור למשפטי העיתון היומי קול העם (בטאונה של המפלגה הקומוניסטית הישראלית), אלה הידועים יותר ואלה הידועים פחות. במוקד הפרק יעמדו אם כן כמה התדיינות משפטיות הקשורות לביטאון זה. מטרתו של הפרק היא לבחון את המאמצים שעשה הממסד השלטוני להגביל את חופש הביטוי בכלל,² ואת חופש הביטוי של המפלגה הקומוניסטית בפרט, על ציר הזמן. הנחת-היסוד העומדת בבסיסו של פרק זה היא כי שינוי חיובי שחל במעמדן של זכויות האזרח מבטא את העמקתם וביסוסם של תהליכי ההתעצמות של הפרט בחברה. בד בבד עם תהליך זה מתחזק גם מעמדם של אלה הפועלים להחדרת ערכים

* ד"ר אורית רוזין עוסקת בחקר החברה הישראלית בשנות החמישים והשישים, ומלמדת בחוג ללימודי ארץ-ישראל באוניברסיטת חיפה, בחוג ללימודים כלליים ובין-תחומיים באוניברסיטת תל-אביב, ובמחלקה להיסטוריה ותיאוריה בבצלאל. פרק זה מבוסס על עבודה לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה שכותרתה "מגוף ראשון רבים לגוף ראשון יחיד – תהליכי אינדיווידואליזציה בראשית העשור הראשון למדינה", אשר נעשתה בהנחייתם של פרופ' יוסף גורני ופרופ' אברהם שפירא, והוגשה לאוניברסיטת תל-אביב בשנת 2002. ברצוני להודות לפרופ' אסף לחובסקי, לפרופ' רון חריס, לפרופ' ליאורה בילסקי וכן לסטודנטים בסדנה למשפט והיסטוריה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב, על הערותיהם לטיוטות מוקדמות של פרק זה.

1 עיקר הדיון יוקדש לעיתונות בעברית, שייצגה קהל קוראים רחב ומגוון בהשקפותיו הפוליטיות. באותה תקופה, יש לזכור, ראו אור גם עיתונים לועזיים רבים.

2 על היבטים תיאורטיים-עיוניים של חופש הביטוי ראו אילנה דיין-אורבך "המודל הדמוקרטי של חופש הביטוי" עיוני משפט כ(2) (תשנ"ז) 377; גיא פסח "הבסיס העיוני של עיקרון חופש הביטוי ומעמדה המשפטי של העיתונות" משפטים לא(4) (תשס"א) 895.

ליברליים ואינדיווידואליסטיים למרחב הציבורי. ערכים ליברליים אלה ונושאייהם מתקיימים תוך התנגדות של ממסדים וגורמים בעלי זיקה קולקטיביסטית. יש לראות פרק זה בהקשרה של מגמה מחקרית חדשה יחסית, שראשיתה בשנות התשעים, אשר ביקשה לבחון את בית־המשפט העליון לא כאורגן משפטי מובהק, המנותק מסערת החיים הציבוריים, אלא כגוף שיש לו השפעה רבה על התפתחות החברה ואשר מקיים יחסי־גומלין הדוקים עם החברה על רבדיה השונים ועם הרשויות האחרות. גישה זו בחנה אומנם את יחסי בג"צ והחברה החל בשנות השמונים בעיקר – התקופה שבה החל בג"צ להתערב יותר בעיצוב פני החברה – אולם נדמה כי ניתן ליישמה גם בהקשר של בג"צ המנותק־לכאורה של שנות החמישים המוקדמות.³

אם כן, לראשונה יתואר כאן בג"צ קול העם המפורסם בכל הקשריו ההיסטוריים. בראש ובראשונה יוצג כאן בית־המשפט העליון כמי שחבר לקבוצות הקשורות למרכז החברתי, ולא דווקא כמגינן של קבוצות־שוליים, כפי שהיה נהוג לטעון עד כה. במילים אחרות, פרשת קול העם תיבחן במבט היסטורי שיתאר בהרחבה את חלקה של העיתונות במאבק הציבורי למען חופש הביטוי, שכן עמדתה של העיתונות לגבי פרשת קול העם לא נבחנה עד כה באורח מקיף. כן לא נערכה עד כה בחינה מסודרת, לאורך ציר הזמן, של כל משפטי קול העם שקדמו למשפט המפורסם, אם כי משפטים מסוימים שלו אכן נחקרו.⁴ כמה מן החידושים שעליהם יוצבע כאן קשורים לטענה יסודית שלפיה המהפכה שחולל בג"צ בכל הקשור לחירות הביטוי, והתשתית שהניח בפסיקתו להחדרתם של ערכי הדמוקרטיה הליברלית בהמשך, לא אירעו במנותק מהחברה הישראלית, אלא עלו בקנה אחד עם דרישה של חוגים מן המרכז החברתי שבתוכה. חידוש נוסף שיוצג כאן נוגע בקריאה חדשה של פסק־הדין, המאירה בו חלקים שלא הוארו עד כה, אשר נוגעים בקשר ההדוק של בית־המשפט לחיי היומיום בישראל באותה תקופה. חידוש נוסף ייגע בעצם הדיון הפרטני במדיניות רישוי העיתונים, ובעיקר בבחינת עמדתו של היועץ המשפטי לממשלה, אשר פעל נגד רצונה של הביורוקרטיה לעשות דין לעצמה. כפועל יוצא מכל אלה יצטייר גם דיוקן שונה וחדש של הרשות המבצעת – לא עוד אותו אורגן כל־יכול הכופה את מדיניותו על הכפופים לו ביד רמה, אלא גוף המתקשה למשול, גם לנוכח נצחונות משפטיים.

א. בית־המשפט, הרשות המבצעת וזכויות האזרח

מטרתו של חלק זה היא לסקור בקצרה את הספרות ההיסטוריוגרפית הדנה במקומו ובמעמדו של המשפט בשנותיה המוקדמות של המדינה. ספרות זו עסקה בשאלות יסודיות, כגון: מה היה מעמדן של זכויות הפרט בשנותיה הראשונות של המדינה? איזה תפקיד

3 ראו זאב סגל "בג"צ במרקם החברה הישראלית – לאחר חמישים שנה" משפט וממשל (1) (תש"ס) 235, 245–246.

4 הדיון ההיסטורי העדכני והמקיף ביותר עד כה מצוי בספרו של עוז אלמוג פרידה משרוליק – שינוי ערכים באליטה הישראלית (תשס"ד, כרך א) 365–369.

מילא בית־המשפט בהקשר זה, ומה היה טיב יחסיו עם הרשות המבצעת? להלן יוצגו מחקרים בולטים שדנו בשאלות אלה, תוך שימת דגש בכמה מן המחלוקות העקרוניות המאפיינות את הדיון ההיסטוריוגרפי.

גישתו של הממסד השלטוני כלפי שלטון החוק בשנות עיצובה של המדינה הייתה רבת־רבדים. ברובד העליון בלטה מחויבותה של המדינה לקיומה של דמוקרטיה המכבדת את שלטון החוק. מחויבות זו באה לידי ביטוי בדרכים שונות, ביניהן עצם הקמתה של רשות שופטת עצמאית. עם זאת, מתחת לרובד זה שלטה התפיסה כי המושג ”צדק” אינו ניתן להגדרה ברורה ואינו מהותני. במחקר הוצגה גם הדעה כי רוב העילית השלטת בת־הזמן לא ראתה בכללי המשפט אלא גיבוב של קורי עכביש במקרה הטוב, ומכשלה במקרה הגרוע. ברובד נמוך יותר, בימין ובשמאל, קיננה התפיסה כי מה שחשוב באמת הוא ”מה עושים היהודים”.⁵

עקרונית ניתן להסכים עם תפיסה זו. עם זאת, נראה שהיא אינה מביאה בחשבון את השינויים שחלו בחברה הישראלית בשנות המדינה הראשונות. שינויים אלה הובילו לא רק להפניית עורף מסוימת למסורת שהעדיפה את מעמדו של הכלל (ושל הממסד בתוכו) ולמעבר להעדפת הפרט, אלא גם תרמו להכרה בתפיסת תפקידו של בית־המשפט העליון כמקדם שלטון החוק (הפורמלי) וזכויות האזרח בישראל.⁶ המתאם בין המאבקים למען זכויות שנערכו במישורים הפוליטי והציבורי לבין דרכו של בית־המשפט העליון, וכן השפעת הפסיקה של בג”צ על האדמיניסטרציה הממשלתית, היו מוכרחים מן הסתם להראות לאותם חלקים בציבור שהיו ערים לצורך בשינוי של מצב זכויות האזרח במדינה הצעירה כי אחד האמצעים להנחלת השינוי המיוחל הוא בית־המשפט העליון.⁷ ניתן עם זאת להסכים עם הטענה המחקרית הקובעת כי בתודעת הציבור הרחב הייתה דרך־המלך להחדרת שינויים במציאות החברתית, לאורך כל תקופת הראשית של המדינה, הדרך הפוליטית־הציבורית, ולא דרך המשפט. את הניצחון הגדול של הדרך המשפטית בהשפעה על המציאות הפוליטית ניתן לראות לראשונה רק בשני משפטים שנערכו מאוחר יותר: בראש ובראשונה במשפט קסטנר וכן במשפט עמוס בן־גוריון – שורת המתנדבים.⁸

5 ראו פנינה להב ישראל במשפט – שמעון אגרנט והמאה הציונית (תשנ”ט) 131–132.

6 ראו פנינה להב ”המשפט הישראלי – העשור הראשון” בית־המשפט – חמישים שנות שפיטה בישראל (דוד חשין עורך, תשנ”ט) 20, 23.

7 מי שנשענו על בית־המשפט יותר מאחרים היו קבוצות־השוליים. ראו גד ברזילי, אפרים יערי־יוכטמן וזאב סגל בית המשפט העליון בעין החברה הישראלית (תשנ”ד) 33; ”הליקויים האדמיניסטרטיביים טכניים שמצאו את המדינה בראשיתה, איימו במקרים רבים על זכויות־האדם. אך הנה קם לו לאזרח, לתושב ולגר בתוכנו בית דין צדק להגנתו. לכן אין זה מקרה שהמשפט הגבוה מכובד על כולנו. הוא עומד במבחן חיינו באומץ” (”המוסד העליון לצדק קיבל ’תגבורת’ מעריב 15.11.1953); ”משפטנו באספקלריה של פסקי־דין בשנת תשי”ב” חרות 13.10.1953; שלמה שהם ”הרשות השופטת – הגינות וצדק” זמנים 19.2.1954. בכתבה האחרונה נכתב, בין היתר, כי ”עובדה היא, שהרשות השופטת נהנית מאמונו המלא של העם; אמון זה משותף לימין הקיצוני ולשמאל הקיצוני ולבני המיעוטים”. ראו גם את דבריו של ישראל רוקח, אמ”י, תרשומת ישיבות הממשלה הרביעית, ישיבה לו/ש”ג, 18.3.1953.

8 לגבי משפט קסטנר ראו להב, לעיל הערה 5, בע’ 173–202; יחיעם ויץ האישי שנרצח

שומה עלינו להבחין בין קידומם של אינטרסים פוליטיים של קבוצות ואזרחים באמצעות מערכת המשפט לבין קידומם של ערכים ליברליים על-ידי בית-המשפט עצמו. בעוד המערכת הפוליטית והאזרחית מבקשת להפיק הד גדול ורחב (מהפכני בדימויו) לפעילותה לצורך שינוי נסיבות פוליטיות, דהיינו חלוקה אחרת של הכוח הפוליטי, ביקש בית-המשפט לשנות את המציאות באמצעות רפורמה "שקטה" בעלת גוון מדעי-מקצועי.⁹

בית-המשפט הישראלי, כתב מנחם מאוטנר, הושפע בשנות המדינה הראשונות במידה מכרעת על-ידי החוק האנגלי, ובמידה פחותה מזו על-ידי החוקים של מדינות "משפט מקובל" אחרות. שיטות משפט אלה גילמו ערכים ששיקפו תיאוריה פוליטית ליברלית.¹⁰ מאוטנר סבר כי המטרה שהציב לעצמו בית-המשפט הייתה להנחיל את התיאוריה הליברלית למערכת הממשלתית, ולהפוך אותה למרכיב מהותי בתרבות הפוליטית של ישראל. לצורך כך בחר בית-המשפט להסוות את מערכת הערכים הליברלית שלו, ובאמצעות פורמליזם משפטי הצליח לקדם ערכים והחלטות שנתפסו כבעייתיות מנקודת-המבט של התרבות הישראלית בת-הזמן.¹¹

להב, לעומת זאת, תיארה את התיאוריה המשפטית שעמדה מאחורי פסיקותיו של בית-המשפט העליון כמי שמחד גיסא הרימה על נס את המדינה היהודית כערך נשגב ועליון בסולם הערכים המדיני והחברתי, ומאידך גיסא ראתה את בית-המשפט העליון כגוף שתפקידו לרסן ולאזן את הרשויות, להקפיד על שלטון החוק ולמנוע במידת האפשר הפרה בוטה של זכויות האזרחים. כלומר, לדבריה, הייתה זו תיאוריה משפטית של שעטנו בין קולקטיביזם וליברליזם. מכיוון שכך, נוצר מתח בין תפיסתו של בית-המשפט את עצמו כ"צופה לבית ישראל" לבין תפיסתו את עצמו כ"כלב-השמירה" של השלטון. פיתוחו של הצד הליברלי היה קשה על השופטים, סברה להב, בשל שורה של גורמים: המלחמה ושיקולי הביטחון הלאומי; זלזולם של נציגי הרשות המבצעת ברשות השופטת; וכן העובדה שרבות מן הנורמות אשר נתנו כוח בידי השלטונות להסדיר את חיי האזרח,

פעמיים - חייו, משפטו ומותו של ד"ר ישראל קסטנר (אבי כצמן עורך, 1995); וכן יחיעם ויץ "העכבר הוליד הר" בית המשפט - חמישים שנות שפיטה בישראל (דוד חשין עורך, תשנ"ט) 50-53. פסק-הדין פורסם רק עשר שנים לאחר המשפט, בת"פ (י"ם) 124/53 י"מ נ' גרינוולד, פ"מ מד 3. לעניין משפט בן-גוריון - שורת המתנדבים, ראו עוני חבש "חסיון מסמכים ועשיית צדק" בית המשפט - חמישים שנות שפיטה בישראל (דוד חשין עורך, תשנ"ט) 56-58; יחיאל גוטמן טלטלה בשב"כ - היועץ המשפטי נגד הממשלה מפרשת טוביאנסקי עד פרשת קן 300 (1995) 207-214; פולה קבלו "בין אורחים למדינה חדשה - סיפורה של שורת המתנדבים" עיונים בתקומת ישראל - מאסף לבעיות הציונות, הישוב ומדינת ישראל (2003, כרך 13) 203-232. לפסקי-הדין בפרשה זו ראו ת.א. (ת"א) 113/56 בן-גוריון נ' אפלבוים ואח', פ"מ יד 307; ע"א 65/57 העצני ואח' נ' בן-גוריון, פ"ד יא 403.

9 ראו להב, שם, בע' 144.

10 ראו: Menachem Mautner "Law and Culture in Israel: The 1950s and the 1980s" *The History of Law in a Multi-Cultural Society - Israel 1917-1967* (Ron Harris, Alexandre (Sandy) Kedar, Pnina Lahav & Assaf Likhovski eds., 2002) 175, 182-183. ראו גם יונתן שפירא הדמוקרטיה בישראל (1977) 38.

11 ראו: Mautner, *ibid*, at p. 185.

ולפעמים אף לרדת לחייו, היו כתובות בחוק בלשון שהעניקה שיקול־דעת רחב לרשות המבצעת לפעול על־פי ראות־עיניה.¹² בשנות המדינה הראשונות, קבעה להב, מצא את עצמו בית־המשפט העליון מכהן במערכת משפטית שאין בה כל מחויבות מפורשת לזכויות האזרח, ואשר גדושה תקנות לשעת חירום ”המתירות כמעט כל הפרת זכויות שאפשר היה להעלות על הדעת”. מאחר שלא נחקקה חוקה כתובה, שהייתה אמורה לכלול מגילת זכויות אזרח, ומכיוון שבית־המשפט לא היה מוכן להפעיל אקטיביזם שיפוטי שיגן על ערכים, פעלו המסורת המשפטית המנדטורית, האידיאולוגיה (הציונות הקסטרו־פולית ותפיסת הממלכתיות) והצורך (המלחמה, המצב הבטחוני והכלכלי) יחדיו לחזק את הרשות המבצעת ולתת בידי מפעיליה כוח אדיר.¹³ יוער כאן כי אליקים רובינשטיין תלה את סירובו של בית־המשפט לנקוט אקטיביזם שיפוטי בעובדה שמלכתחילה לא הייתה כוונתם של הממשלה והמחוקק, במנותם את בית־המשפט העליון בהרכבו הראשון, להקנות לו סמכות נרחבת מזו של בית־המשפט העליון המנדטורי.¹⁴

הפער בין תפיסתו של מאוטנר לבין זאת של להב נעזף בפרשנות השונה שנתן כל אחד מהם לאסטרטגיה הפורמליסטית של בית־המשפט, וכן בייחוס רמה שונה של מחויבות ליברלית או זיקה ליברלית לבית־המשפט העליון. מאוטנר סבר, כך נראה, כי הפורמליזם היה נחוץ כטקטיקה להסוואת הזיקה ה”אותנטית” של בית־המשפט, ואילו להב העריכה, כך נדמה, כי הפורמליזם לא שיקף אלא חולשה, וכי זיקתו של בית־המשפט ממילא לא הייתה על טהרת הליברליזם. אסף לחובסקי הציע ליישב בין התיאור של מאוטנר לתיאור של להב באמצעות התייחסות לשאלת התיקוף. לחובסקי טען כי לאחר 1949 נעשה בית־המשפט העליון ליברלי יותר, משהצטרפו לשורותיו אגרנט, לנדאו, ויתקון וזוסמן.¹⁵

12 ראו פנינה להב ”העזו והמשרה – השנים הפורמטיביות של בית־המשפט העליון” הצינונות יד (1989) 177, 197–201. את הליברליזם ראתה להב בהכרזת־העצמאות; בעצם ההקמה של בית־המשפט; ובנכונות, הגם שנסחטה בחירוק־שיניים, לקבל את המערכת של הפרדת הרשויות, שבה הרשות השופטת לא רק בלתי־תלויה ברשות המבצעת, כי אם גם מבקרת אותה. קבלתו של רעיון זה ועיגונו בחוק בשנת 1953 (בחוק השופטים) היו בבחינת הכרה בקו הליברלי, לדברי להב. סימנים נוספים לכך ראתה להב בע”פ 1/48 סילווסטר נ’ י”מ, פ”ד א 5 (להלן: עניין סילווסטר); בבג”צ 144/50 שייב נגד שר הבטחון, פ”ד ה 401 (להלן: עניין שייב); ובבג”צ 155/51 כאלדי נגד שר הפנים, פ”ד ו 52 (להלן: עניין כאלדי). ראו אסף לחובסקי ”בין ’מנדט’ ל’מדינה’ – על חלוקת ההיסטוריה של המשפט הישראלי לתקופות” משפטים כט(3) (תשנ”ט) 689.

13 להב, לעיל הערה 5, בע’ 125. ראו גם עמוס בן־זרד ”המדינה והפרט” בטרם יב (רא) (26.8.1954) 14–15. בניגוד לטענה של להב בדבר העדר שיח זכויות חוקתיות, ראו דיונו של אסף לחובסקי בשיח הזכויות הענף בפסיקה של תקופת המנדט, שם, בע’ 704–712.

14 את ההוכחה לכך רואה רובינשטיין בעובדה שבהצעת החוקה של ד”ר ליאו כהן, שהתקבלה על־ידי ועדת החוקה של מועצת המדינה הזמנית כבסיס לדיון, נקבע כי בתי־המשפט הקיימים ימשיכו בתוקפם, וכי נוסף על כך יש להקים בית־דין גבוה ולמסור לידי את השיפוט החוקתית. הייתה זו הצעה להפוך את בית־המשפט העליון לבית־משפט חוקתי, אך סעיף זה בהצעה לא זכה בתמיכה בדיוניה של ועדת החוקה, וממילא בסופו של דבר לא התקבלה כל חוקה. ראו אליקים רובינשטיין שופטי־ארץ – לראשיתו ולדמותו של בית המשפט העליון (תשמ”א) 195.

15 שיחה עם אסף לחובסקי, תל־אביב, 27.8.2001.

עם זאת, במחקר קיימת ביקורת על עצם האפשרות לתאר את התפתחות הזכויות במשפט הישראלי באורח ליניארי.¹⁶ גורמים מספר פעלו להקטנת כוחה של הרשות המבצעת עם השנים. גורם אחד שפעל לבלימת כוחה של הרשות המבצעת היה הציבור עצמו.¹⁷ גורם אחר היה בית-המשפט העליון. יש לסייג, עם זאת, ולומר כי בשנות המדינה הראשונות הייתה מעורבותו של בית-המשפט קטנה בהרבה מזו הנוהגת החל בשנות השבעים ועד ימינו.¹⁸ בית-המשפט העליון הפגין בשנותיו הראשונות איפוק שיפוטי, למעט במקרים ספורים.¹⁹ לנוכח העובדה שרוב החוקים שהורשה הממשלה המנדטורית לממשלת ישראל העניקו שיקול-דעת רחב או בלתי-מוגבל לאנשי הרשות, הייתה משמעות האיפוק השיפוטי, לדעת להב, כפיפת ראש לפני הכוחות הריכוזית והאוטוריטרית של הרשות המבצעת. פסיקת בית-המשפט העליון בראשית התקופה הייתה אפוא, על-פי להב, פסיקה פורמליסטית שסממניה הם פרשנות לגליסטית, כפיפות כפייתית לתקדים ורטוריקה של איפוק שיפוטי. רון חריס סבר, בניגוד לעמדתה הפסקנית של להב, כי אין אפשרות לאפיין את פסיקת בג"צ בשנות המדינה הראשונות בצבעים כה עזים.²⁰ מאוטר קבע, בניגוד מסוים לדבריה של להב, כי הפורמליזם המשפטי אכן היה הגישה הקנונית, אולם עמדתם של שופטים נשענה לעיתים, במידה לא-מבוטלת, על נימוקים לא-פורמליים.²¹ בהקשר של ויכוח זה יש להסב את תשומת-הלב לחולשת מעמדו של בית-המשפט או למגבלות כוחו, כפי שבאו לידי ביטוי בשתי פרשות ידועות. האחת היא פרשת משפטו של אבו-לבן, הידועה כבג"צ אל-כרבוטלי.²² במקרה זה, גם לאחר שפסק בית-המשפט כי על אבו-לבן להשתחרר ממעצרו, לא נעשה הדבר לאלתר; נהפוך הוא – אבו-לבן הועבר ממקום מעצרו בתל-אביב למקום מעצר בלתי-ידוע. עיתון הארץ, שעקב אחר הפרשה ותבע את שחרורו של אבו-לבן, קבע במאמר-המערכת שלו כי המשך החזקתו של אבו-לבן במעצר משמעו התגרות גלויה וזלזול בחוק המדינה ובשומר הראשי – בית-המשפט

- 16 ראו רון חריס, אסף לחובסקי ואלכסנדר (סנדי) קדר "בין משפט להיסטוריה – על ההיסטוריוגרפיה של המשפט הישראלי" עיוני משפט כו(2) (תשס"ג) 351, 381-382.
- 17 ראו: Orit Rozin "The Austerity Policy and the Rule of Law: Relations between Government and Public in Fledgling Israel" *Journal of Modern Jewish Studies* (in press); אורית רוזין "המאבק על 'הצנע' – עקרונות הבית והממשלה" ישראל 1 (2002) 81.
- 18 ברזילי, יערי-וכטמן וסגל, לעיל הערה 7, בע' 29.
- 19 היוצאים-מן-הכלל הבולטים היו עניין סילווסטר, לעיל הערה 12; ע"פ 99/51 פודמסקי נ' י"מ, פ"ד ו 341 (להלן: עניין פודמסקי) (במקרה זה דחה אומנם בית-המשפט את עמדת העותר, אבל הונח היסוד לדיון המשפטי בשאלת זכויותיו וחירויותיו של האזרח); בג"צ 1/49 בז'רנו נ' שר המשטרה, פ"ד ב 80, 82 (להלן: עניין בז'רנו); עניין שייב, לעיל הערה 12; וכן בג"צ 73+87/53 חברת "קול העם" בע"מ נ' שר הפנים, פ"ע י"ג 422 (להלן: עניין קול העם או בג"צ קול העם השני).
- 20 ראו להב, לעיל הערה 5, בע' 135-136; רון חריס "המשפט הישראלי" העשור הראשון – תש"ח-תשי"ח (צבי צמרת וחנה יבלונקה עורכים, תשנ"ח) 243.
- 21 ראו: Mautner, *supra* note 10, at p. 188; מנחם מאוטר רידת הפורמליזם ועליית הערכים במשפט הישראלי (תשנ"ג) 44-45.
- 22 בג"צ 7/48 אל-כרבוטלי נ' שר הבטחון, פ"ד ב 5 (להלן: עניין אל-כרבוטלי).

העליון.²³ עורך־הדין של אבו־לבן שב ופנה לרשויות על־מנת שיאפשרו לו להתראות עם מרשו, והודיע כי אם הדבר לא יתאפשר, הוא ישוב ויפנה לבית־הדין העליון. ערביי יפו (כאלפיים במספר) הגישו עצומה בענייננו לשר המשפטים.²⁴ רק ב־10 בפברואר, יותר מחודש לאחר שבית־המשפט פסק כי יש לשחררו, יצא אבו־לבן לחופשי.²⁵ פרשה אחרת, חמורה בהרבה, היא פרשת עקורי איקרית. בפרשה זו, גם לאחר שקבע בית־המשפט כי לא היה יסוד חוקי לשלול מהמבקשים את זכותם לחזור לבתיהם וכי הם רשאים לשבת בכפר איקרית, לא שעתה הרשות המבצעת לפסיקתו. במענה לפנייה נוספת של העותרים לבית־המשפט, סירב האחרון להוציא צו שני שיחייב את הממשלה להחזיר את העקורים. בית־המשפט כתב, בין היתר: ”אין אנו רואים מקום להיעתר למבקשים. אם המשיבים אמנם סירבו בשרירות לב לציית לצו הראשון אשר ניתן נגדם... צו נוסף באותו ענין עצמו, ולשם השגת אותה מטרה עצמה, או שאין בו צורך או שאין בו תועלת.” כפיפת הראש של בית־המשפט, כפי שכינתה זאת להב, הייתה אולי רק (או גם) הכרה במגבלות כוחו.²⁶ מאוטנר הציב את בית־המשפט, על ערכיו הליברליים והאינדיווידואליסטיים, כמנוגד למדינה ולחברה, שבה שלטו באותה עת ערכים קולקטיביסטיים.²⁷ בית־המשפט היה אם כן, לדעתו, נטע זר במדינת־ישראל מבחינה תרבותית; הפתרון שמצא בית־המשפט העליון לקונפליקט שבין ערכיהן של המדינה והחברה לבין ערכיו של בית־המשפט היה אימוץ גישה פורמליסטית.²⁸ באשר לתפיסתו של מאוטנר את המדינה ניתן בהחלט להסכים, אולם באשר לדרך שבה הוא תופס את החברה בכללותה יש מקום להציב כמה סימני שאלה.²⁹ מכל מקום, נראה שעל־אף הפורמליזם שרווח במשפט שנות החמישים,

23 ”החוק והאדמיניסטרציה” הארץ 13.1.1949.

24 ”פרקליטו של אבו־לבן יפנה לבית הדין העליון” הארץ 2.2.1949.

25 ”אבו לבן שוחרר אתמול” הארץ 11.2.1949.

26 לגבי פרשת עקורי איקרית ראו בג”צ 64/51 דאוד נ’ שר הבטחון, פ”ד ה 1117; בג”צ 238/51 דאוד נ’ שר הבטחון, פ”ד ה 1658.

27 על הפער שבין דמוקרטיה ליברלית לבין אידיאולוגיות ותפיסות־עולם קולקטיביסטיות ראו שפירא, לעיל הערה 10, בע’ 25–38; Mautner, *supra* note 10, at p. 182.

28 *Ibid.*, at pp. 183–185; ראו שם גם הגדרות וביבליוגרפיה בעניין הפורמליזם המשפטי. יפעת הולצמן־גזית, במאמר מרתק, עמדה על כך שנכונותו של בית־המשפט לפעול למען השרשת העיקרון של שלטון החוק, במשמעותו הבסיסית ביותר, לא באה לידי ביטוי בפסיקה שעסקה בהפקעת קרקעות, וכי אף שנמצאו פגמים פורמליים בפעילותו של השלטון, לא זיהה בית־המשפט פגמים אלה כאי־חוקיות. הולצמן־גזית סברה כי נטייה זו של בית־המשפט נבעה מכך שהפסיקה שעסקה בהפקעת מקרקעין התפתחה במשפט הישראלי בהקשר חברתי שבו, מצד אחד, הנושא של גידול האוכלוסייה היהודית נתפס במונחים של ביטחון לאומי, ומצד אחר, לא הייתה תמיכה אידיאולוגית באתוס הקניין הפרטי. זאת, לעומת התמיכה האידיאולוגית הרחבה בזכות לחירות אישית. ראו יפעת הולצמן־גזית ”דיני הפקעת מקרקעין בשנות החמישים בראי האידיאולוגיה הציונית של קליטת עלייה וקניין פרטי” מקרקעין בישראל – בין הפרטי ללאומי (חנוך דגן עורך, תש”ס) 223. בעניין זה ראו גם את מאמרו של סנדי קדר ’זמן של רוב, זמן של מיעוט – קרקע, לאום, ודיני ההתיישנות הרוכשת בישראל” מקרקעין בישראל – בין הפרטי ללאומי (חנוך דגן עורך, תש”ס) 443, ובמיוחד מע’ 478.

29 ראו אורית רוזין מגוף ראשון רבים לגוף ראשון יחיד – תהליכי אינדיווידואליזציה בראשית העשור הראשון למדינה (בהנחיית פרופ’ יוסף גורני ופרופ’ אברהם שפירא,

נקודה שחוקרים אלה מסכימים לגביה, נפסקו בבית-המשפט העליון כמה פסקי-דין שיצקו את הבסיס למעמדן הצומח של חירויות היחיד. פסקי-דין אלה נשענו לרוב על סטנדרטים חוץ-משפטיים או על-משפטיים.³⁰

בביוגרפיה של שמעון אגרנט, שכתבה להב, בולט חלקו של אגרנט כמי שנאבק לבדו כמעט³¹ למען זכויותיו וחירויותיו של הפרט. הוא זה שהביא את הרעיון "שלא נודע קודם לרוב העם השוכן בציון: הרעיון שהמדינה קיימת למען אזרחיה, ולא האזרחים למען המדינה".³² אולם בשעה שנכתב פסקי-הדין החשוב של אגרנט בעניין פודמסקי,³³ במרס 1952, ידעה הבמה הציבורית דיונים לרוב בעניין זכויות כמו-גם בעניין חירויות.³⁴ אגרנט לא היה בודד במאבקו על חירויות האזרח בכלל ועל חירות הביטוי בפרט, כפי שעוד נראה להלן. אולם אין בעובדה שלאגרנט היו שותפים למאבק על חירויות האזרח כדי להקטין במשהו את גודל פועלו. עמדתו של אגרנט בעניין קול העם הייתה חריגה בנוף המשפטי.³⁵

ניתן לתאר הן את בית-המשפט והן חלקים מן הציבור באותם ימים כמי שפעלו תוך קריאת תיגר על הסדר הקיים, ובעיקר על סוג הסדר החברתי שאותו שאפה הרשות המבצעת להשליט. מי שראתה את עצמה כנציגת הציבור במערכה זו על חירות הביטוי היא העיתונות. אומנם, לעיתונות היו בוודאי אינטרסים פרופסיונליים משלה בהקשר מהותי זה, אך התפיסה העצמית שלה אכן נשענה במידה רבה על ייצוג של זהויות חברתיות, לשוניות ומפלגתיות מגוונות. מפת העיתונות של התקופה אכן משקפת זאת: בשנת 1952 ראו אור בסך-הכל מאתיים שישים ושמונה כתבי-עת ועיתונים בישראל, מהם מאה שמונים ושלושה בעברית, עשרים ושלושה באנגלית, שנים-עשר ביידיש, ארבעה בספניולית, שמונה בערבית, אחד בפרסית וכן כתבי-עת נוספים בשפות אירופיות שונות. כבר בשנת 1950 הופיעו במדינת-ישראל הצעירה שבעה-עשר יומונים, מהם אחד-עשר בעברית ושישה בשפות לועזיות. רוב היומונים היו בעלי ותק, אך כמה מביניהם היו יומונים חדשים, כגון מעריב, חרות (שייצג את מפלגת חרות בראשות מנחם בגין) והדור,

אוניברסיטת תל-אביב, (2002) (יפורסם בקרוב). כן ראו, למשל, ענת הלמן אור וים הקיפוח – תרבות תל אביבית בתקופת המנדט (יפורסם בקרוב).
 30 מאוטנר, לעיל הערה 21, בע' 44, וכן בהערת-שוליים 39 בע' 77.
 31 במקום אחר ציינה להב כי אגרנט לא פעל ולא היה יכול לפעול בגפו, וכי בגישתו בעניין זכויות האזרח תמכו גם הנשיא זמורה וגם השופט חשין. ראו להב, לעיל הערה 12, בע' 201. עיינו גם יונתן שפירא חברה בשבי הפוליטיקאים (רוביק רוזנטל עורך, תשנ"ו) 66.
 32 להב, לעיל הערה 5, בע' 145.
 33 עניין פודמסקי, לעיל הערה 19. בעניין פודמסקי החל אגרנט לפתח תפיסה כוללת של שלטון החוק, שאינה בנויה על אמון עיוור במשטרה, אלא דווקא על תיאוריה של זכויות האזרחים כנגד הממשלה. בפסקי-הדין חנך אגרנט לראשונה בספרות המשפטית הישראלית את הדיון במושג הזכות במשפט. ראו להב, שם, בע' 140 – 147.
 34 רוזין, לעיל הערה 29.
 35 זאת, גם לנוכח העובדה שבחר להישען בפסיקתו על גישות אמריקניות. אליקים רובינשטיין ביקש לראות בכך חלק מתהליך האמריקניזציה של החברה הישראלית. ראו רובינשטיין, לעיל הערה 14, בע' 206.

ששימש עיתונה המפלגתי של מפא”י. בסוף העשור כבר הופיעו ארבעה עשר יומונים בעברית ושמונה יומונים בלועזית. מבין היומונים בעברית, רק שלושה היו עיתונים פרטיים: הארץ, מעריב וידיעות אחרונות. רוב העיתונות היומית בעשור הראשון הייתה מפלגתית. למשל, מפלגת השלטון מפא”י יוצגה לא רק על-ידי הדור, שראה אור במשך שנים ספורות בלבד, אלא גם – ובעיקר (מבחינת התפוצה) – ביומן ההסתדרותי דבר, שביטא לרוב את עמדתה. מפ”ם עמדה מאחורי על המשמר, ולאחר הפילוג בשנת 1954 ייצג למרחב את סיעת “אחדות העבודה”. מאחורי הצופה עמדו “המזרחי” ו”הפועל המזרחי”. המפלגה הפרוגרסיבית הקטנה עמדה מאחורי ידיעות חדשות בשפה הגרמנית, ובמשך כשנתיים הוציאה גם יומון בעברית שנקרא זמנים. קול העם, שיעמוד במרכז דיונו, הוצא לאור במאמצים כספיים מרובים על-ידי מק”י, המפלגה הקומוניסטית הישראלית.³⁶

בג”צ קול העם השני נחשב אחת מפריצות-הדרך המשמעותיות של העשור הראשון בכל הקשור לביצורן של חירויות-היסוד. להלן נראה כי בג”צ קול העם נטוע במרקם של תהליכי השינוי שהתחוללו בחברה הישראלית בשנות החמישים הראשונות. יש לראותו כהיענות לדרישותיו של הציבור (ובעיקר לדרישותיה של עלית מקרב הציבור הוותיק) לקדם ולבצר את חירויות-היסוד שלו, כמו-גם כביטוי אמיץ של הפן הליברלי בתפיסתו של בית-המשפט.³⁷

ב. ההגבלות שהוטלו על חופש הביטוי בשנותיה הראשונות של המדינה

עם קום המדינה הועתקה כידוע מערכת החוקים המנדטורית בשלמותה (למעט תיקונים) אל המדינה הצעירה. כך הועתקה גם הצנזורה הצבאית על העיתונות. פקודת העיתונות משנת 1933 העניקה לשלטון הבריטי (וכך גם לישראלי שבא אחריו) מכשיר פיקוח יעיל על העיתונות היהודית והערבית כאחת. הסמכות לתת רשיונות או לסגור עיתונים נמסרה לשר הפנים. תקנות ההגנה לשעת חירום שהותקנו על-ידי השלטון הבריטי בשנת 1945, ואשר הוכנסו גם הן למשפט הישראלי, חייבו באחד מסעיפיהן להגיש לאישור מוקדם של הצנזורה כל חומר מודפס – עיתון או ספר.³⁸ סעיף זה אפשר לצנזורה

36 מרדכי נאור “העיתונות בשנות החמישים” העשור הראשון – תש”ח-תשי”ח (צבי צמרת וחנה יבלונקה עורכים, תשנ”ח) 215, 216-220, 224-225; אמ”ג 715/50 (תאריך המסמך אוגוסט 1952).

37 יונתן שפירא ראה בשנים הראשונות של בית-המשפט העליון דווקא ביטויים לרוח החשיבה המשפטית הליברלית הבריטית, וסבר כי עם השנים התפטר בית-המשפט עם המציאות של התרבות הפוליטית הישראלית. ראו שפירא, לעיל הערה 10, בע’ 38-39. נוסף על כך ראו: Mautner, *supra* note 10, at pp. 182-185.

38 תקנה (1)97 קבעה כי “הצנזורה רשאית לדרוש בצו מבעליו, מעורכו, ממדפיסו או ממוציאו לאור של פרסום כל-שהוא, או מבעליו או מנהלו של כל בית-דפוס או עסק של דפוס... שיגיש לצנזור לפני ההדפסה או הפרסום כל חומר שנועד להדפסה או להוצאה לאור”. תקנה זו השתמרה בחוק הישראלי בתיקונים קלים. למשל, בסעיף 87 בתקנות המגדירות

גם להפעיל מנגנון בקרה על מידע ששלחו כתבי חוץ מישראל לחוץ-לארץ. לצנזורה הוקנו סמכויות להעניש את מי שמפר את האיסורים, באמצעות סגירת עיתונים או בתי-דפוס. על החלטות הצנזורה ועל העונשים שהטילה לא היה אפשר לערער. לדעתם של נוסק ולימור,³⁹ לא התקשתה העיתונות בישראל להסכים תחילה לקיומה של הצנזורה, שהופעלה מייד עם הכרות העצמאות של המדינה, הן מפני שפלישתם של צבאות ערב אל המדינה נתפסה כאיום בטחוני המצדיק צנזורה צבאית, והן מפני שהעיתונים הורגלו בצנזורה הבריטית. נראה כי לפחות בשלבים הראשונים שלאחר הקמת המדינה לא סברו העיתונים כי אפשר או רצוי לערער על פעילותה והחלטותיה של הצנזורה. עם זאת, עד-מהרה התברר כי הצנזורה נוטה לפרש בהרחבה את הסמכות החוקית המוקנית לה ואת הרצון הטוב שהפגינו העיתונים כלפיה. ביקורת מסוג זה נשמעה לא רק בכתבי-עת אופוזיציוניים, כי אם גם בכתבי-עת בטרם, שהיה מקורב למסד של מפא"י. נטען שם, בין היתר, כי זה כמה שבועות (המאמר נכתב ב-1 בספטמבר 1948) שורת בצנזורה רוח חדשה, המוכיחה לעיתונות יום-יום כי הכוונה אינה שיתוף-פעולה בין המשרדים הצבאיים הממונים על העיתונות לבין העיתונות - אשר היא עצמה תבעה את הצנזורה ויזמה אותה - אלא למשטר של שני צדדים שבו האחד שולט ואינו חייב למסור דין-וחשבון על מעשיו, והאחר חייב "לציית ולא להתחכם".⁴⁰ לנוכח זה החליטו עורכי העיתונים לתבוע את ביטול חוק הצנזורה המנדטורי ולחוקק תחתיו חוק חדש, לא במסגרת תקנות ההגנה לשעת חירום. כאשר התברר כי הצעת החוק שגובשה על-ידי

מהו "חומר אסור" הוצע לכלול בו, במקום ההגדרה הקיימת ("חומר שפרסומו היה עשוי, או עלול להיות עשוי, לפגוע בהגנתה של פלשתינה (א"י) או בשלומה של הצבור או בסדר הצבורי"), את ההגדרה הבאה: "חומר שפרסומו עשוי או עלול לפגוע בענייני הגנתה, בטחונה, עצמאותה, מעמדה ושלומה של מדינת ישראל ומוסדותיה, או בשלומה של הצבור במדינת ישראל". ראוי לשים לב להרחבת ההגדרה בטקסט הישראלי המאוחר (אמ"י, תיק משרד הפנים ג 18/717). הצנזורה נמשכה גם מעבר לתקופת המלחמה, ונגעה בכל העניינים הצבאיים אך גם בכל הקשור לפיתוח אסטרטגי של המדינה: ייעור, פיתוח מקורות מים, תפוקת אוצרות טבעיים, פיתוח נמל אילת, תפוקת דלק, מלאי הדלק, תנועת אוניות המביאות דלק, מספרים הקשורים למלאי המזון, התרופות וחלקי החילוף, חומרי-גלם או הצבעה על נקודות-תורפה בכלכלה. אב"ג, חט' לשכת דב"ג כראש הממשלה, תיק צנזורה, אב תשי"א.

39 הלל נוסק ויחיאל לימור "הצנזורה הצבאית בישראל: פשרה זמנית מתמשכת בין ערכים מתנגשים" קשר 17 (1995) 45, 49-50.

40 ראו הרצל ברגר "דימוקראטיה בלי פירושים" בטרם יז-יח (פד-פה) (1.9.1948) 6-9. על המשמר נסגר בפקודת הצנזורה ליום אחד ביולי 1948. השר אהרן ציזלינג (מפ"ם) התלונן לפני ראש הממשלה על כך שנבצר ממנו להשיג את ראש הממשלה ושאר מערכת העיתון לא הצליחה ליצור קשר עם הצנזור הראשי לצורך ליבון העניין. ציזלינג כתב לבן-גוריון כי "נתגלה יחס של איפה ואיפה ביחס לעתון שבו מדובר, עבירות חמורות יותר מאותן 'עבירות' לא גררו עונש וסגירת עיתונים אחרים... בסיכום: נגרם נזק לעתון, עלבון עמוק לצבור, והשפלת קרנה של הממשלה בשל 'יד חזקה' של פקיד נמהר, שקבל כנראה את חנוכו 'הטוב' בהיותו צנזור בשלטון העריץ שחלף". במכתב ששלח על המשמר לצנזור נזכרים המקומות שבהם התפרסמו פרטים זהים לאלה שפורסמו בעל המשמר. אמ"י, תיק משרד המשפטים (צנזורה) ג 11/5688.

הממשלה אינה מניחה את דעת העיתונאים,⁴¹ העדיפו שני הצדדים למסד את מעמד הצנזורה בהסכם. ההסכם הראשון נחתם בדצמבר 1949, ולאחר שהתעוררו בעיות תוקן ההסכם בשנת 1951. התיקון החשוב ביותר בנוסח החדש של ההסכם נגע בצמצום סמכותו של הרמטכ"ל ובמתן יתר תוקף להחלטות שהתקבלו פה אחד ב"ועדת השלושה", שבה כיהנו במשותף נציג של ועדת העורכים, נציג ציבור ונציג הצבא.⁴²

אף-על-פי שיחסי העיתונות והצנזורה מוסדו בהסכם, נמשכו מאבקים בין הרשות המבצעת לבין העיתונות, במטרה להרחיב את חירות הביטוי ולהקטין את כוחה של הצנזורה. המאבקים בצנזורה היו קשורים ככל הנראה גם למאבקים פוליטיים. לדוגמה, בבטאונה של המפלגה הפרוגרסיבית הועלה חשד כי ידיעה שנאסרה לפרסום על כלל העיתונים הותרה לפרסום דווקא בהדרור, בטאונה של מפא"י. כמו-כן, לא תמיד נשמרו הכללים שעליהם הוסכם.⁴³ הלל נוסק ויחיאל לימור ראו אפוא את פנייתו של קול העם לבג"צ כאחד מביטוייו של מאבק העיתונות בצנזורה.⁴⁴ למרות העובדה הברורה שמאחורי המאבק על חירות הביטוי של קול העם עמדו עימותים פוליטיים ואף מדיניים, נראה כי לנוכח ההשתתפות הערה של ציבור העיתונאים במאבק, כולל אישים שלא היו מזוהים עם עמדותיו הפוליטיות או המדיניות של העיתון, ניתן להפריד את ההקשר הפוליטי מן ההקשר התקשורתי, ולראות במאבק שהתנהל מאבק עקרוני.

כך (מתוך ניתוק בין הפן הפוליטי לתקשורתי אך גם מתוך זיקה בין השניים) ניתן לראות גם אירוע חריג כמעצרים של כתבים על-ידי המשטרה על-שום שסירבו למסור

41 לגלגוליה של הצעת החוק ראו אמ"י, תיקי משרד הפנים ג 50/715, ג 12/713; אצ"מ, תיק A430/81.

42 לאחר שהתגלתה אוולת-ידה של הממשלה במניעת הדלפות מישיבות הממשלה, הציע היועץ המשפטי לממשלה כי "בכדי לרסן במקצת את יצר הגלויים הסנסציוניים שבלב כל עתונאי, חוששני שאין דרך טובה מזו לגלות בפניהם, בארץ רשמי, את כל מה שאפשר לגלות ביתר אריכות ופרוטרוט, ולהכריז על כל מה שאינו נמסר להם בארץ זה כעל סוד רשמי אשר פרסומו יגרור אחריו עונש" (היועץ המשפטי לממשלה אל מזכיר הממשלה, 8.10.1950, אמ"י, תיק משרד המשפטים ג 2/5674). ראו גם אמ"י, תיק משרד המשפטים (צנזורה) ג 11/5688; נוסק ולימור, לעיל הערה 39. ראו גם דינה גורן "הסכם הצנזורה בין ועדת העורכים למטכ"ל" סודיות, ביטחון וחופש העיתונות (תשל"ו) 185.

43 הפלסטיין פוסט נסגר ליום אחד על-ידי הצנזורה (ב-25.5.1949) משום שפרסם ידיעה שלא הוגשה לביקורת. העיתון החליט לתבוע פיצויים מן הממשלה משום שבניגוד להסכם, שלפיו כל החלטה להעניש עיתון בגין עברת צנזורה טעונה אישור של "ועדת השלושה", לא התאפשר לעיתון לפנות אל הוועדה ולערער לפניה. ראו "פלסטיין-פוסט" דורש פיצויים מהממשלה" על המשמר 30.5.1949; "פלסטיין פוסט" – תובע פיצויים" דבר 27.5.1949. לטענות בדבר הגבלות של הצנזורה על עניינים לא-צבאיים ראו, לדוגמה, "מה פוסלת הצנזורה הצבאית?" על המשמר 20.1.1952; "על ענייני בטחון" זמנים 1.2.1954; "צנזורה 'בטחונית' על מדיניות חוץ" הארץ 24.9.1954; אצ"מ, תיק S71/893; מ' ד' 'רק ענייני הבטחון' דבר 24.1.1952; "אין זכות לצנזורה פוליטית" הארץ 21.1.1952; א' ד' "על דרכי פעולתה של הצנזורה" על המשמר 1.2.1952; "Censorship" Jerusalem Post 25.1.1952; שאילתה של אליעזר ליבנה לשר הביטחון דוד בן-גוריון, 20.1.1953; מכתב של גרשם שוקן לאליעזר ליבנה, 6.3.1953, ארכיון יד טבנקין, חטיבה 15 ליבנה, סדרה ד, מיכל 10, תיק 2.

44 נוסק ולימור, לעיל הערה 39, בע' 54-55.

למשטרה את המקור לידיעות שפרסמו (אשר לא היו קשורות בדבר לבטחון המדינה). המעצר נעשה במענה לפניית הפרקליטות וללא ידיעתו (ולמורת־רוחו) של שר המשטרה דאז בכור שטרית, שנאלץ להתמודד עם ביקורת נוקבת שהטיחה בו העיתונות בעקבות האירוע. שטרית כתב למפכ"ל המשטרה מכתב זועם, ואמר, בין היתר, את הדברים הבאים: "עתונאי חרוץ משתדל תמיד להשיג ידיעות המענינות את הצבור ומפרסמן, ואין להכריחו לגלות את המקור אשר ממנו שאב את ידיעותיו... כל הצלחתה של המשטרה בעבודתה באה לה מתוך קואופרציה ויחס אוהד אליה מטעם הצבור. העתונות ממלאה תפקיד רב ערך בשטח זה, אם המשטרה מקלקלת את יחסיה עם כלי המבטא של הצבור ללא צורך הרי היא מחבלת במו ידיה בעבודתה."⁴⁵

ניתן, כך נדמה, לראות בדוגמה זאת ביטוי לעובדה שמעמדה של העיתונות (ושל חופש העיתונות) כמו־גם מעמדה של זכות הציבור לדעת היו בשלב ראשוני זה בתהליכי עיצוב. לכוחה של העיתונות וליחסי התלות שהתקיימו בינה לבין הפוליטיקאים, וכן לתפיסת התפקיד של העיתונאים, כולל אלה שפעלו במסגרת עיתונים מפלגתיים, היה חלק ונחלה בתהליכי עיצוב אלה. ניתן לראות כי על־אף העובדה שאנשים שונים פעלו במסגרת אותו מנגנון, הם לא פעלו תמיד מתוך הרמוניה ותמימות־דעים. דוגמה לעמדה ליברלית (יחסית) באשר לחירות הביטוי קשורה לצנזורה על התכתובת הפרטית של אזרחי המדינה.⁴⁶ זו הונהגה עם הקמת המדינה, ובשל המלחמה התקבלה בהבנה. עם סיום המלחמה היו מי שחלקו על הצורך וההצדקה שבהמשך החדירה לפרטיותם של האזרחים. בין החולקים היה גם שר החוץ משה שרת, שכתב לראש הממשלה (באוגוסט 1949) את הדברים הבאים:

"הנני מציע לבטל מיד את הצנזורה הצבאית על הדואר הפרטי. משטר שביתת הנשק שבו אנו חיים עשוי להמשך ימים רבים... בקיימנו את הצנזורה במשטר זה אנו עושים רושם כנאחזים שלא כדין במורשת תקופת המלחמה ומקיימים אותה אך ורק משום שהיא נוחה לשלטון, מבלי שים לב לפגיעתה הקשה בחופש האזרחי... מובטחני שאם לא נבטל את הצנזורה ביוזמתנו, עתידה לקום תנועת מחאה בארץ ובחו"ל אשר בסופה ניאלץ לוותר. מוטב לנו לעשות את הדבר שעה אחת קודם ולזכור בשכר מצוה של נאמנות לעקרונות הדמוקרטיה והמסורת הליברלית."⁴⁷

45 אמ"י, תיק משרד המשטרה ג 4/831/3331 (תאריך המכתב 7.5.1952).
 46 1. בטלגרמות אסור להשתמש בכתב סתר (CODE). 2. את השפות בטלגרמות להגביל, לאלו המשומשות במספר: עברית, ערבית, צרפתית, אנגלית ספרדית ורוסית... 4. איסור על משלוח מפות הארץ, ותמונות נוף. 5. יש לקצר בכתיבת המכתבים ולכתוב בכתב ברור. על המעטפה יש לכתוב את השפה שבה נכתב המכתב... (אמ"י, תיק משרד המשפטים ג 11/5688).

47 אב"ג, חט' לשכת דב"ג כראש הממשלה, תיק צנזורה (תאריך המסמך 25.8.1949). הצנזורה על מכתבים פרטיים נועדה בעיקר למעקב ולהחרמה של מטבע זר שניסו להבריה מן הארץ. ראו ג' דרור, הצנזור הראשי, לאליעזר קפלן ואח', 29.12.1950, אב"ג, חט' לשכת דב"ג כראש הממשלה, תיק צנזורה; אמ"י, תיק משרד המשפטים (צנזורה) ג 11/5688. התכתבות נוספת באותו תיק מעידה כי הצנזורה על מכתבים לחוץ־לארץ נמשכה, וכי

את גישתו המתונה של שרת יש להשוות למאבקו של דוד בן-גוריון נגד חופש הביטוי בכנסת. בן-גוריון פנה בכתב אל יושב-ראש ועדת הכנסת, והתלונן כי חברי-הכנסת תופיק טובי קיבל רשות לדבר לסדר-היום ובהזדמנות זו השמיע ”דברי נאצה נגד צבא-הגנה-לישראל לרגל פעולת ‘סריקה’ נגד מסתננים”.

”הצעתי אז שוועדת הכנסת תאחז באמצעים להגן על כבוד הכנסת מהתנהגות פרועה זו המכוונת להשמיץ שמה של מדינת ישראל... עלי להוסיף שאין זה המקרה הראשון שמר תופיק טובי משמיץ מדינת ישראל מעל בימת הכנסת באמתלא של שאילתא... לצערנו אין עוד עד היום הוזה תקנון של הכנסת, הקובע מהו הגבול בין דברי בקורת ובין השמצה והסתה מדעת... אני רואה חובה לעצמי להסב דעת ועדת הכנסת על הדחיפות שיש בשמירת כבוד הכנסת והמדינה ובמניעת דברי בלע והשמצה שיופיעו בכנסת מתוך ניצול לרע חוסר תקנון.”⁴⁸

במאמר מוסגר יש להוסיף כי בן-גוריון היה מעורב אז גם בתכנים ששודרו – או מוטב לומר שלא שודרו – ב”קול ישראל”.⁴⁹

נראה, אם כן, כי על-אף ההגבלות שהטילה הצנזורה ולמרות כוחה הרב של הרשות המבצעת, אי-אפשר לתאר את נבחרי-הציבור ומשרתיו כגוף מונוליטי האוחז כולו בעמדות חד-משמעיות. אמת, הן הביורוקרטיה הן נבחרי-הציבור עשו לעיתים מזומנות שימוש כוחני בסמכויות שניתנו בידם, אולם הציבור ובאי-כוחו – במקרה שלפנינו העיתונות ואף קולות שנשמעו מתוך המערכת השלטונית – ביקשו לעשות שימוש מושכל בכוח שעמד לרשותו של הממסד השלטוני, לעיתים מתוך מניעים פוליטיים אך לעיתים מתוך הבנה כי במדינה דמוקרטית יש להציב גבולות להתערבותה של הרשות המבצעת בחיי האזרחים.

בטרם נפנה לדון במשפטי קול העם, יש לומר כי נושאים הקשורים למהות הדמוקרטיה – חירות הביטוי בפרט וחירויות-היסוד בכלל – נידונו בעיתונות התקופה בהיבטים מגוונים ואף מעמיקים. חשוב להדגיש כי מנעד הדעות שהובעו בעיתונות ביחס למהות הדמוקרטיה ולמעמדן של חירויות-היסוד היה רחב למדי. בהכללה ניתן לקבוע כי גם העיתונות המפלגתית הקואליציונית ביטאה יותר מקו אחד בהקשר זה. לדוגמה, בכתב-העת בטרם (כתב-העת האינטלקטואלי הקשור למפא”י) נדפס באוגוסט 1948 מאמר שבו הוצע לקיים במדינה רק עיתון אחד, שיהיה ממשלתי. בתגובה על ההצעה הבלתי-דמוקרטית, התפרסם בגיליון העוקב מאמר-תגובה חריף, שבו נכתב, בין היתר:

”ואין להתעלם מן התקופה שבה אנו חיים, תקופה המפארת דיקטאטורה ויד חזקה של שלטון, תקופה אשר בה כל שומר בית-סוהר משמש דמות חינוכית, ורבים מן הנואמים על דימוקראטיה מתכוונים רק לכך שיקום משטר של דיקטאטורה אשר הם יהיו השולטים בו. במצב זה ובתקופה זו אנו מצווים לא להעניק לשלטון סמכויות

נפתחו מכתבים גם של מי שלא היה חשוד בפעילות בטחונית או כספית אסורה. הדבר היה למורת-רוחו של הציבור, אשר טרחה והלין על כך לפני שר המשפטים וראש הממשלה. 48 אב”ג, חט’ התכתבות, תיק 0386, דוד בן-גוריון אל יושב-ראש ועדת הכנסת, 4.12.1949.
49 ראו אב”ג, חט’ התכתבות, תיק 0397, דוד בן-גוריון אל יצחק בן-אהרון, 17.9.1950.

מופרזות, אלא לסייג את סמכויותיו ככל האפשר. כי אנו רוצים שבמדינתנו תשלוט דימוקראטיה בלי פירושים [ההדגשה במקור], פשוט דימוקראטיה, שבה ידע כל אזרח כי יש לו זכויות שהשלטון אינו רשאי לפגוע בהן, וכל שליח השלטון ידע, כי יש סייגים מדויקים לסמכויותיו. אל נכשיל את שליחי השלטון, אל נעמיד אותם בנסיון... אל נעניק לשלטון את שאינו מגיע לו... עם כל התקלות העלולות לצמוח, והצומחות למעשה, מעתונות נטולת אחריות אל ניטול את רגש האחריות מן השלטון ע"י העברת העתונות לידינו. נסמוך קצת גם על השכל הישר של תושבי המדינה.⁵⁰

לצד מאמרים שציידו בצמצום חירות הביטוי, בחרו גם עיתוני הקואליציה להביע ביקורת גלויה (אם כי מאופקת) על השלטון, והביעו דרישה ורצון להרחיב את מעמדה של זכויות האזרח.⁵¹ יש להדגיש כי מטבעם של דברים, האויבים הגדולים ביותר של חופש הביטוי באו לרוב לא מקרב העיתונאים, שראו את עצמם לעיתים קרובות כמבטאים את רחשי הציבור (גם אם דובר בביטאון מפלגתי), אלא בעיקר מצד מי שהשתייך לרשות המבצעת. ברם, כדי למתן ולסייג קביעה זאת, יש להוסיף ולומר כי גם העיתונות עצמה הציגה בהודמנויות שונות עמדות שפגעו בחופש הביטוי, ועל כך נעמוד עוד להלן. נבחריי הציבור היו רגישים לעיתונות, ובמיוחד לעיתונות שהייתה אמורה לייצגם. אם במפא"י עסקינן, ראוי להזכיר כאן כמה מקרים שבהם התבקשו עורכים לסלק כתבים או למצער להזהירם לבל יחזרו על משגיהם. עורך הדור (יומונה של מפא"י) וכן עורך דבר (בטאון ההסתדרות) היו יעד לתלונות על גישה ליברלית מדי. להלן כמה דוגמאות. חברי הכנסת מאיר גרבוזסקי (מפא"י) פנה אל עורך הדור ב-26.12.1950 במחאה על רשימה שהתפרסמה בעיתון יום קודם לכן. ברשימה נכתב, בין היתר, כי -

50 ברגר, לעיל הערה 40, בע' 9. מי שהציע לקיים רק עיתון ממשלתי אחד היה אהרן נאמן, ראו את מאמרו "דין העתון כדין הרדיו" בטרם טו-טז (פב-פג) (15.8.1948) 62-63. לאחר תגובתו של הרצל ברגר שצוטטה כאן, התפרסמה תגובתו של אהרן נאמן, שבה נטען כי לא התכוון לביטול קשת הדעות, אלא שבעיתון האחד הזה יופיעו כולן. ראו אהרן נאמן "עתונות ודימוקראטיה" בטרם כא-כב (פח-פט) (נובמבר 1948) 58-59.

51 ראו, למשל, את מאמרו החשוב של נתן רוטנשטריך "בין זכויות האדם לחובותיו" מולד ג (תש"ט) 14-18. ראו גם מרדכי רושולד "חרויות הרוח" הפועל הצעיר מה(6) (13.11.1951) 15; שמואל גדון "המפלגה ועתונותה" הפועל הצעיר מג(30) (3.5.1950) 9-10. למאמרים המבקשים לצמצם את חירות הביטוי ראו, למשל, ביקורת על הטור הסטירי "עווי ושות" שפורסם בשנים אלה בהארץ; מרדכי עובדיהו "על עויות וכנעניות" הפועל הצעיר מה(43) (29.7.1951) 9-10. בכתבה נכתב, בין היתר, כי "אין פירוש הדבר, שאנו חלילה בעד הטלת צנזורה ואטימת האוזן בפני ביקורת, או שאין מה לבקר במדינתנו ובמשטר חיינו". ראו גם ישראל כהן "אור חרותנו" הפועל הצעיר מד(31-32) (17.4.1951) 1-2; קופל שוארץ "האין סיג לנאומים פוליטיים" הפועל הצעיר מה(19) (12.2.1952) 4; יעקוב ניצני "יופנה הלעו לעזרת הקליטה" הדור 13.10.1953. שני המאמרים האחרונים מביעים רצון לשים סייגים לחופש הביטוי. על סגירת הביטאון של המשמרת הצעירה של מפא"י אשמורת, מסיבות של דיכוי חופש הביטוי בתוך מפא"י, ראו אבי בראלי בין מרות לשיתוף - המאבק על דרך המיסוד הפוליטי במפא"י, 1948-1953, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב (תשס"א) 144-149.

”חברי הכנסת זכאים לקצת נוחיות בחיים. סוף, סוף להלכה קובעים הם את גורל העם והמדינה, ומי יקנא בהם בגלל איזו עוגה טעימה יותר? באין קמת, אין תורה – וקצת נוחיות מועילה לבהירות המחשבה. אך, מבחינה אחת, רע הוא שחברי הכנסת מקבלים ארוחה שהיא קצת טובה מזו של שולחיהם. משום שנוטים הם, על ידי כך, להשכיח מלבם את מצבם האמיתי של רוב תושבי המדינה... חברי הכנסת הולכים ונהפכים לפקידי מפלגות, במקום לנסות ולהיות נציגי העם.”

המוחה סבר כי כתבות מעין אלה מכתימות את שם העיתון, ופנה אל העורך ואל המערכת בתביעה לסלק כתב זה מהעיתון.⁵²

במקרה אחר פרסם נתן בן נתן, הכתב הכלכלי של דבר, כמה ידיעות ביקורתיות שלא נשאו חן, בלשון המעטה, בעיני משרד האספקה והקיצוב. בעקבות זאת פנה ישראל קסטנר, דובר המשרד, לדן פינס, עורך דבר, ואף הופיע לפני חברי המערכת. טענתו הייתה כי בחסותו של חופש הדעה והביקורת מתנהלת מעל דפי דבר מדיניות כלכלית העומדת בניגוד מוחלט לאינטרסים האמיתיים של הממשלה. הוא שאל את פינס את מי נתן בן נתן רוצה להכשיל, ואת מי הוא מכשיל בפועל.⁵³

במקרה אחר פרסם שבתאי קלוגמן מאמר ביקורת על הסוכנות היהודית, תוך שהוא נוקט עמדה המביעה הזדהות עם עולים יוצאי עירק במעברת רחובות, אשר בשל התנגדותם ליוזמות הסוכנות נתפסו כ”קומוניסטים”.⁵⁴ במכתב ששלח יהודה ברגינסקי (מראשי מחלקת הקליטה בסוכנות) אל יושב־ראש הנהלת הסוכנות ברל לוקר (עם העתקים לחברי הנהלת הסוכנות) נכתב, בין היתר:

”מאמר זה הוא חתירה זדונית תחת פעולותיה של מחלקת הקליטה... המאמר הזה 'מוזמן' עולים להתנגד לפעולות מחלקת הקליטה. עוד יותר קשה המצב מפני שהמאמר הזה נכתב ע"י איש מפא"י ובעתון הנמצא בהשפעת מפא"י. מה נשאר לעשות עוד לאופוזיציות האחרות והבלתי אחראיות? אבקשך להודיעני על האמצעים שנקטת בנדון.”⁵⁵

52 אמ"ע, תיק 11*2-1950 (תאריך המסמך 26.12.1950).

53 ראו אמ"י, תיק ג 19/200 (תאריך המסמך 30.6.1950).

54 היחס למפלגה הקומוניסטית ולקומוניסטים כיחידים היה כאל אויבי העם, כאל מי שהשתמדו. יחס זה נשמר בהתמדה למן סוף שנות העשרים. שמואל דותן, בחיבורו על־אודות ההיסטוריה של התנועה הקומוניסטית בארץ־ישראל, כתב כי פעילותם של הקומוניסטים היהודים ביישוב נתפסה כתופעה חולנית. ”ביישוב היהודי בארץ־ישראל, אולי יותר מבכל מקום אחר בעולם, רווח ההסבר הפסיכולוגי. הפונים לקומוניזם תוארו כצעירים מעורערים. איבתם של הקומוניסטים היהודים לציונות נדמתה פראית, מרושעת וחולנית. השוו אותם למומרים 'להכעיס', לסדיסטים המוצאים סיפוקים בשנאת הזולת, למזוכיסטים ולמתבוללים, הלוקים בשנאה עצמית.” שמואל דותן אדומים – המפלגה הקומוניסטית בארץ ישראל (תשנ"א) 201.

55 ק' שבתאי (שבתאי קלוגמן) ”שובתי מעברת רחובות” דבר 5.9.1952; יהודה ברגינסקי אל ברל לוקר, 10.9.1952, אצ"מ, תיק S41/281.

יוסף שפרינצק, לאחר שקרא את מאמרו של שבתאי קלוגמן ואת מכתבו של ברגינסקי, כתב בתגובה ליושב־ראש הנהלת הסוכנות:

”המאמר הדהים אותי – כזאת עוד לא קראתי. זה... אדם שלנו שיש לסמוך עליו והמאמר נדפס ב'דבר' מה שמחזק את האמון באמתות הדברים שסופרו ותוארו ע"י ק. שבתאי. אני מתאר לרגע את השפעת המאמר אם יתורגם ויפורסם בלשונות של העלונים הנפוצים... עליך להתודע למצב הדברים כהיותם ואם יתברר שישנו סרוס וסילוף בתאור – הרי יש להזמין את ק. שבתאי ולשכנע אותו שהוא עצמו ימצא צורה להכחשת הדברים שכתב. ואם יתברר שאכן התאור מתאים למציאות... יש לעשות... לגינוי ותיקון המצב... איך שלא יהיה אין לעבור על מאמרו של ק. שבתאי – לסדר היום. כקורא, כציוני אין לי מנוחה ואינני יכול להרגע לאחר קריאת המאמר הזה.”⁵⁶

דוגמאות אלה מוכיחות שהעורכים נאלצו להתגונן מפני תביעות מטעם פעילי המפלגה ומקורביה לצמצומה של חירות הביטוי. עם זאת, יש לומר כי עצם העובדה שדברים שהתפרסמו בעיתונות המפלגתית ספגו קיתונות של ביקורת מבלי שהדבר הוביל לסנקציות מרחיקות־לכת מוכיחה כי העיתונות המפלגתית הייתה חופשית דייה להשמיע גם דעות לא־פופולריות וביקורתיות.⁵⁷

כאמור, עם קום המדינה הועברה הסמכות לרישוי עיתונים למשרד הפנים. חודשים מספר לאחר הכרזת העצמאות התבקשו כל העיתונים בעלי הרשיונות לשוב ולפנות למשרד הפנים, אל האגף לעיתונות, הסברה וקולנוע, על־מנת לחדשם, הגם שעד־מהרה עמדו יועצים משפטיים שונים על העובדה כי הדבר היה מנוגד לרוח חוק המעבר.⁵⁸ כן הוצף המשרד בפניות של אנשים וגופים שביקשו להוציא לאור עיתונים וכתבי־עת חדשים בעברית, בערבית וכן בשלל שפות לועזיות.⁵⁹ תחילה סברו פקידי המשרד כי הם אינם חייבים להעניק היתר להוצאת עיתון לכל מי שעמד בתנאים הפורמליים הנקובים בפקודת העיתונות, וכי יש באפשרות המשרד להפעיל שיקול־דעת אם לתת את הרישיון אם לאו.⁶⁰ אכן, כך הם השתדלו לנהוג במשך תקופה ארוכה, גם כאשר יועצים משפטיים שונים טענו כי למשרד אין שיקול־דעת בדבר, וכי עליו לתת רישיון לכל המבקשים העומדים בדרישות.⁶¹ רשיונות הוצאו אפוא תחילה בהתאם למדיניות של השר (משה שפירא)

56 יוסף שפרינצק אל יושב־ראש הנהלת הסוכנות, י"ז באלול תשי"ב, אצ"מ, תיק S41/281.

57 כהן, לעיל הערה 51, בע' 1-2; אחד העם (אשר צבי גינצברג) מכתבים בענייני ארץ־ישראל 1891-1926 (שולמית לסקוב עורכת, תש"ס) 14; יוסי גולדשטיין בין ציון לציונות – תולדות התנועה הציונית 1881-1914 (מהדורה שנייה, עדה כהן עורכת, תשנ"ז) 58-62.

58 ראו ד"ר מ' שוחטמן אל י' קיסלוב, 22.11.1950, אמ"י, תיק משרד הפנים ג 50/715; ד"ר שוחטמן אל היועץ המשפטי של משרד הפנים (א' מירון), 15.11.1950, אמ"י, תיק משרד הפנים ג 45/715.

59 ראו אמ"י, תיק משרד הפנים ג 49/715.

60 ראו אמ"י, תיק משרד הפנים ג 45/715, ד"ר ב' הורנשטיין אל מר י' קלינוב, 21.9.1948.

61 ראו אמ"י, תיק משרד הפנים ג 50/715, י' קיסלוב אל שר הפנים, 25.6.1951. בין גופים

והפקידים הממונים, עד שאימים בפנייה לבתי-המשפט והוראות חד-משמעיות של היועץ המשפטי לממשלה גזרו אחרת.⁶²

במיוחד עוכב מתן רישיון לעיתונים לועזיים.⁶³ ההתנגדות למתן רישיונות לעיתונים אלה נבעה לא רק משיקולי-דעתם של השר והפקידים וממדיניותו של משרד הפנים, אלא הייתה פרי יוזמתה של אגודת העיתונאים בישראל, אשר העלתה הצעה לחייב את העיתונות הלועזית לפרסם בצד הטקסט הלועזי תרגום לעברית. הצעה זו זכתה בהיענות מצד חברי-הכנסת ברי-הודה (מפ”ם), שאף הגיש הצעת חוק בנושא.⁶⁴ לא הייתה זו הפעם הראשונה שבה נפגם חופש הביטוי כתוצאה מאינטרסים ומלחץ של העיתונים. בירושלים החל לצאת בשבט תש”ח עיתון-בוקר שנקרא עתון היום, בעריכת יצחק גרינבוים. אולם מנהלות העיתונים היומיים בתל-אביב אסרו על מוכרי העיתונים להפיץ את העיתון החדש. בעליהם של עיתוני תל-אביב טענו כי אין זה הוגן מצד מוציאי העיתון החדש לנצל את העובדה שמפאת נסיבות בלתי-תלויות הגיעו עיתוני תל-אביב לירושלים באיחור רב. היו מי שהתקוממו נגד צעד זה של העיתונים התל-אביביים, בטענה כי אין זה ראוי שבעלי-דין בתל-אביב ימנעו את הפצת העיתון בכוח הזרוע, וכי הדבר פוגע בחופש הביטוי ובחופש העיתונות. כן נטען כי בירושלים יצא במשך שנים רבות עיתון יהודי באנגלית, וכי מזמן שהחלו קשיי התחבורה לירושלים, הירושלמים רוכשים את העיתון באנגלית וכך השפה העברית נדחקה אל מחוץ לבתי התושבים.⁶⁵

נראה כי היו שתי סיבות עיקריות לפעילותה של אגודת העיתונאים להצרת רגליה של העיתונות הלועזית: הסיבה הראשונה הייתה כלכלית – רצון לפעול להקטנת התחרות בשוק; והסיבה השנייה – תפיסה תרבותית שלפיה אינטגרציה של ציבור העולים מחייבת

ואישים שונים התפתח ויכוח בשאלה המשפטית וכן בשאלה העקרונית אם יש לאשר רישיונות לעיתונות באופן אוטומטי אם לאו. ראו תכתובת נוספת בתיק זה, וכן בתיק משרד הפנים ג 15/2221.

62 ראו אמ”י, תיקי משרד הפנים ג 12/2221, ג 7/717, ג 24/717.

63 “אמנם בהתאם לחוק העתונות הקיים אין לנו אפשרות חוקית לסרב למתן רישיון, לאחר שמלא המבקש אחר הוראות החוק. בכל זאת נקט המשרד בעמדה לבלי להקל במתן רישיונות בשפות לעז. בשיחה עם המנהל הכללי, הביע את דעתו שיש לעכב כל בקשה המוגשת עד לתקון הפקודה [פקודת העיתונות – א’ ר’]. מאידך, בקשני כב’ השר לעכב לע”ע אישור כל בקשה. אבקש, אם כן, להורות לי הטפול בבקשות שנצטברו בינתיים” (ד”ר שוחטמן אל שר הפנים ואל מנכ”ל משרד הפנים, 5.2.1953, אמ”י, תיק משרד הפנים ג 50/715). ראו גם “רבוי העתונות בשפה העברית ובשפות לועזיות” (תזכיר מ’ גולדשטיין), תיק ג 7/717. ראו גם את הדיון בעניין שטיין עתון דמוקרטי נ’ שר הפנים אצל להב, לעיל הערה 12, בע’ 193–194.

64 ראו שר הפנים אל שר האספקה והקיצוב, יוני 1950, אמ”י, תיק ג 24/717; ד”ר קרמר, הממונה על תפקידים מיוחדים במשרד הפנים, אל מנכ”ל וסמנכ”ל משרד הפנים, 16.2.1954, אמ”י, תיק משרד הפנים ג 15/2221. במכתבו הציע ד”ר קרמר לא לקבל את הצעת העיתונים העבריים לחייב את העיתונות הלועזית לפרסם תרגום, אלא לחייבם לפרסם טור ללימוד השפה העברית. ראו “הוגש בכנסת חוק המחייב תרגום עברי בעתונות המופיעה בלועזית” דבר 27.5.1954; ג’ יהודה “עם הספר... הלועזי” דבר 5.2.1954.

65 ראו ג’ אלקושי “הרם?” בטרם ה (עב) 1.3.1948 (47).

לא רק לימוד עברית, אלא גם חשיפה לתכנים ולצורות שבעיתונות העברית. מכל מקום, אגודת העיתונאים האשימה את העיתונות הלוועזית בהטפה להסתגרות מפני המדינה: "מכיוון שהם מעונינים בכך, שהקורא שלהם לא יתאקלם ויישאר, כאילו, מובדל ובחסותם שלהם – הם מטפחים יחס אל המדינה כדרך שעתוני הגולה טיפחו (מטעמים לאומיים) איבה לשלטון הגויי האנטישמי. לשם ביצור חומת-הגישו הלשונית, אשר עליה פרנסתם, הם מקימים גם חומת-גיטו נפשית. אחרים מבין העתונים הללו משתמשים... באמצעי הצמדה נמוכים ושפלים יותר. הם מחלקים חנם את ההתחלות ומדפיסים אחרי-כך בהמשכים רומנים פורנוגרפיים, 'פינות רפואיות' המטפלות בצורה המגונה ביותר בשאלות מין, תצלומי עירום למחצה וכדומה."

אגודת העיתונאים ביקשה לשחרר מן הצורך במתן תרגום את עיתוני המיעוט הערבי וכן את הגירוזלם פוסט. למרות ההגבלה המשמעותית שביקשה אגודת העיתונאים להטיל על העיתונות הלוועזית, היא טענה כי יוזמתה זו אינה מטילה כל הגבלה שהיא על חופש העיתונות. שר הדואר יוסף בורג שלל את יוזמתה זו של אגודת העיתונאים, וסבר כי היא שגויה וכי בעיית העיתונות הלוועזית המשגשגת תמצא את פתרונה בתהליך טבעי.⁶⁶ נראה אפוא כי גם העיתונות, שפעלה בדרך-כלל לקידומו של חופש הביטוי, נקטה במקרים אלה מדיניות מצמצמת.

גם ייבוא של עיתונים מן החוץ נעשה תחת פיקוחה של הרשות המבצעת. העיתון הקומוניסטי למען שלום יציב, למען דימוקראטיה עממית נאסר לייבוא.⁶⁷ הפועל הצעיר מתח ביקורת לא על צעד זה, כי אם על העובדה שארצות-הברית סגרה את גבולותיה בפני ייבוא של עיתונים מברית-המועצות.⁶⁸

גם עיתונים וכתבי-עת שכבר קיבלו רישיון הועמדו כעת בפיקוח הדוק, במיוחד אם הוצאו לאור על-ידי מוציאים-לאור מן המגזר הערבי. תחומי העיסוק של העיתונות נשמרו בקפדנות ובהתאם לתנאי הרישיון. מי שלא עמד בתנאי הרישיון במלואם איבד את רישונו לאלתר.⁶⁹ הפקידות הבכירה אף התנגדה לפרסומה של פורנוגרפיה, וביקשה במידת האפשר למנוע את הפצתה. אולם פנייה למשרד הפנים בבקשה לבחון אמצעים למניעת רישונו של כתב-עת פורנוגרפי נתקלה במכשול חוקי, שכן למשרד הפנים לא הייתה כל סמכות חוקית להפסיק הופעתו של עיתון בגלל פרסום דברי תועבה.⁷⁰

66 תזכיר שהוגש על-ידי "ועדת העתונות להחדרת העברית", ינואר 1954; ד"ר יוסף בורג אל התאחדות העיתונאים בישראל, 3.2.1954, אמ"י, תיק משרד הפנים ג 12/2221. ראו גם ספר השנה של העיתונאים (תשי"ג) 232, וכן ספר השנה של העיתונאים (תשי"ד) 39-44.

67 ראו "יבוטל האיסור על הכנסת 'למען שלום יציב, למען דימוקראטיה עממית'" קול העם 7.5.1953.

68 ראו קופל שוארץ "המציאות בראי עקום" הפועל הצעיר מז(7) (20.10.1953) 4.

69 ראו אמ"י, תיק משרד הפנים ג 3/2222 (ראו גם הערות בכתב-יד בשולי התיק).

70 האפשרות החוקית היחידה הייתה העמדה לדין פלילי בגין פרסום דברי תועבה העלולים לגרום להשחתת המוסר (בניגוד לסעיף 179 בפקודת החוק הפלילי, 1936). ראו אמ"י, תיק משרד הפנים ג 3/2222, מסמכים בעניין כתבי-העת לגבר ועולם הפשע.

באמצע שנות החמישים, לאחר שהיועץ המשפטי לממשלה כבר חיווה את דעתו בנושא, התברר למשרד הפנים סופית כי אין מקום לשיקול-דעת, וכי המשרד אינו יכול לסרב לתת רישיון למי שעומד בתנאים לקבלתו. למרות זאת עדיין התלבטו פקידי משרד הפנים אם לתת רישיון להוצאת שבועון ערבי חדש. היועץ המשפטי לממשלה חזר אפוא וחיווה את דעתו בנושא:

”הבעתי ליועץ המשפטי במשרדך את דעתי כי שיקול דעת שר הפנים להפלות בין מבקשי רישיונות לפי הפקודה הנ”ל [פקודת העיתונות – א’ ר’] בהתאם להשתייכותם המפלגתית, לא תעמוד במבחן בית המשפט הגבוה לצדק; וחוששני שסירוב הרשות המוסמכת להעניק רישיון למבקש אבו-חנא מפני שהשבועון שהוא מבקש להוציא ‘בודאי קומוניסטי יהיה’ ויש כבר, לדעתה, עתונים קומוניסטיים בחיפה במספר מספיק, לא יתקבל על דעת בית המשפט הגבוה לצדק.”⁷¹

תשובתו של היועץ המשפטי מעידה, אם כן, כי בשנת 1954 היווה בג”צ שוט על צווארה של הביורוקרטיה הממשלתית.

מעבר לנושא הרישוי, נפגעה גם אפשרות ההפצה של העיתונות האופוזיציונית (שחרות ומק”י) בשל הגבלות שהוטלו על הפצת העיתונים קול העם וחרות לחיילים בצבא.⁷² בתשובה לשאלתה בנושא קול העם, השיב דוד בן-גוריון:

”הפסקת ההזמנה של עתון ‘קול-העם’ לחיילים על-חשבון המדינה באה לאחר שעתון זה תמך בעלילת-דם שפלה ומחרידה על ‘ארגון כנופית רופאים-מרצחים בשירות הריגול האמריקני-בריטי – ארגון הטרור בקשר הדוק עם הג’וינט...’ עתון שמפיץ מתוך תמיכה ואישור עלילות שפלות ונאציות אלו – לא יופץ עוד בקרב הצבא על-חשבון המדינה... שר-הבטחון יאחו בכל הצעדים החוקיים להפסיק את תעלולי שנאת-ישראל בכל מסווה שהוא בתוך מדינת ישראל.”⁷³

באשר לחרות, עיתון זה הוזהר על-ידי שר הפנים כי יינקטו נגדו סנקציות, עד כדי סגירתו, בגלל הנעימה שנקט בשאלת המשא-ומתן על השילומים מגרמניה. במכתב ששלח היועץ המשפטי לממשלה אל שר הפנים, ב-11 במרס 1952, נאמר כי על-אף האזהרה שנשלחה לעורך חרות, מופיעה בגיליון של היום הכותרת “בעטייה של ממשלת הקלון היה עמנו לבוז ולשמצה בגויים! זכור את יום האבל והזעם, עלה להפגנת הרבבות”. היועץ המשפטי לממשלה הפציר בשר הפנים לתת את דעתו אם יש בכך כדי לסכן את שלום

71 היועץ המשפטי לממשלה כתב ליועץ המשפטי של משרד הפנים כבר ב-15.6.1951 כי אין להפלות בין מבקשי רישיונות לפי פקודת העיתונות בהתאם להשתייכותם המפלגתית. היועץ המשפטי לממשלה אל מנכ”ל משרד הפנים, 15.6.1954, אמ”י, תיק משרד הפנים ג 12/2221.

72 לגבי קול העם ניתנה הוראה להפסיק לרכוש אותו לחיילים. עם זאת, החיילים היו יכולים לרכוש את העיתון בכסףם ולקרוא אותו גם בצבא. ראו אב”ג, חט’ התכתבות, תיק 0386, שאילתה של חבר-הכנסת רזיאל נאור, 7.12.1949; אב”ג, תיק נושא – “קול העם”, 5-ב-5.

73 אב”ג, תיק נושא “קול העם”, 5-ב-5.

הציבור, ואף צירף את נוסח מכתב הסגירה שיוכל השר להוציא לעיתון חרות אם יחליט לעשות זאת. כמו נגד קול העם, גם נגד חרות הוגשו כתבי-אישום על פרסום דברים שיש בהם משום מזימת הסתה למרד, אם כי נראה כי אלה בוטלו לאחר זמן.

נראה כי לא רק הביורוקרטיה הממשלתית חששה מפני ביטוי מלא של חופש העיתונות, אלא אף הביורוקרטיה העירונית וארגונים אחרים. כך, עורך העולם הזה אורי אבנרי התלונן לפני שר הפנים ישראל רוקח כי פקחים של עיריית חיפה מאיימים על קיוסקים באיזור המוכרים את בטאנו. היה זה בעקבות סדרה ביקורתית של כתבות על אבא חושי, ראש העירייה. בהארץ דווח כי אלמונים חדרו לדפוס "שהם", שבו נדפס השבועון, ופיזרו את אותיות הסדר של העיתון במטרה למנוע את הדפסתו. השבועון פרונט פייג', שהוצא לאור על-ידי אנשי העולם הזה, נסגר לשמונה ימים בפקודת הצנזורה. בשלב מסוים (בשנת 1957), כדי להילחם בעוצמתו של העולם הזה, עמד הש"ב מאחורי הוצאתו של שבועון מתחרה בשם רימון, שאחת ממטרותיו הייתה להביא את השבועון החתרני לידי התמוטטות כלכלית. יש לומר, עם זאת, כי עצם הקמת השבועון המתחרה והרצון לשבור את העולם הזה על-ידי תחרות מעידים אולי על כך שהדרכים האחרות – החוקיות – היו סגורות בפני המתנגדים.⁷⁴

לאחר שנפרשה כאן תמונת המציאות המורכבת של התקופה בהקשר של חירות הביטוי, נפנה עתה לדון בהרחבה בהתמודדויותיו של קול העם, שהיה כידוע אחד מכלי-הביטוי שבחנו בהתמדה את גבולות הסובלנות של הממשלה בשנות המדינה הראשונות.

74 ראו ג' הל "האזהרה ל'חרות' – לפי החלטת הממשלה" הבוקר 14.3.1952. ראו גם אמ"י, אד"י, תיק "עניני משרד המשפטים", פ 11/759, וכן "מו"ל 'חרות' ועורכו נתבעים לדין באשמת הסתה למרד" הצופה 8.4.1952; "עורך 'חרות' לדין על פרסום שיש בו משום 'מזימת הסתה למרד'" דבר 8.4.1952; "בוטלו תיקי אשמה נגד 'חרות' ו'קול העם'" הארץ 11.11.1952; "בוטלה תביעה גם נגד 'חירות'" קול העם 11.11.1952; "תביעה נגד 'חרות' ועורכיו" הבוקר 17.9.1953. למידע נוסף ראו אצ"מ, תיק S71/927; אמ"י, תיק משרד הפנים ג 3/2222.

במברק ששלח אורי אבנרי לשר הפנים ישראל רוקח נכתב: "מופעל טרור נגד מוכרי העיתונים בחיפה המפיצים את גיליון השבוע של העולם-הזה נקודה[.]. פקחי עירייה במדים מאיימים על בעלי הקיוסקים נקודה[.]. דורש פעולה מיידית אורי אבנרי" (אמ"י, תיק משרד הפנים ג 1/2222). ראו גם "פיזרו את סידור 'העולם הזה'" הארץ 21.3.1951; "'פרונטפייג' נסגר לשבוע ימים" הארץ 28.11.1954; "הצנזורה סגרה את 'פרונט פייג'" ל-8 ימים" על המשמר 29.11.1954. נראה שהממסד הכריז מלחמת חורמה על העולם הזה. לטענת איסר הראל, לא היה אפשר לבקר את העולם הזה בעיתונות מפני שהאחרים לעיתון החזיקו תיקים עם מידע וסחטו את עורכי העיתונים. בדבריו ציין הראל את שורר בדבר ואת קרליבך במעריב. הראל הודה שהש"ב גייס כסף להוצאת השבועון המתחרה, שהראל עמד מאחוריו, מתוך רצון, כדבריו, לבקר את המגמות הטרוויסטיות של העולם הזה ולמוטט אותו כלכלית. שיחה עם איסר הראל, 10.2.2000. ראו גם מרדכי נאור "העתונות בשנות המדינה הראשונות" קשר 23 (1998) 80-87. מכל מקום, לא עלה בידי לראות בארכיון המדינה תיק של משרד המשפטים בנושא "התייעצויות בעניני בטחון המדינה / העולם הזה", ג 5/12/7/5673, מפני שהוא חסוי. ראו גם: Oren Meyers *Israeli Journalists as an Interpretive Memory Community: The Case Study of HAOLAM HAZEH* (Ph.D. dissertation, submitted to the University of Pennsylvania, 2003) 156-157, 182.

ג. פרשות ”קול העם”

1. משפט ”קול העם” – בן-גוריון

בתולדות העיתונות הישראלית, כמו בתולדות בית-המשפט העליון, שמור מקום של כבוד לבג”צ קול העם השני מאוקטובר 1953. אולם לפני שני הדיונים בבג”צ התגלגלה פרשייה אחרת בבית-המשפט שבמרכזה ניצב קול העם. את המשפט יזם או דוד בן-גוריון.⁷⁵ העילה לתביעה המשפטית שהוגשה נגד קול העם הייתה תגובת העיתון על נאום שנשא בן-גוריון בעצרת חגיגית של הסתדרות הנוער העובד שנערכה בתל-אביב ב-13.10.1949, שבו תקף את ברית-המועצות ואת מק”י. למחרת דבריו של בן-גוריון יצא קול העם במאמר-מערכת שנשא את הכותרת ”נאום מחפיר של ראש-הממשלה”. בין היתר תקף העיתון את בן-גוריון, כינה אותו ”אחד המושכים את עגלת אדוניו האמריקאים”, והאשים אותו בבגידה. בעקבות המאמר פנה בן-גוריון אל היועץ המשפטי לממשלה בכמה שאלות:

”1) האפשר לתבוע למשפט על ניבול והשמצה ולתבוע פיצויים בסכום רב (5000 ל”י) (שיביא לידי חיסול עתון זה?). 2) האפשר לתבוע למשפט מטעם הממשלה על השמצת ממשלה זרה ונסיון לסכסך את ממשלת ישראל עם מדינות ידידותיות (ברית-המועצות וארצות-הברית) ולדרוש מאסר וסגירת העתון או עונש אחר?”⁷⁶

בתגובה על פניית ראש הממשלה, המליץ היועץ המשפטי לממשלה להעמיד את קול העם לדין בגין הוצאת דיבה, והציג לפני ראש הממשלה את השאלה אם לתבוע את העיתון גם בתביעה אורחית. ראש הממשלה שלל את הרעיון. היועץ המשפטי המליץ אפוא (בוהירות) לראש הממשלה להעמיד לדין את העיתון בגין הפרה של סעיף 201 לפקודת החוק הפלילי, 1936. הוא כתב לראש הממשלה שאם ימצא בית-המשפט כי אכן היה כאן פרסום מאמר שיש בו משום הוצאת דיבה, הוא יוכל לנקוט כמה צעדים: (א) להטיל איסור מוחלט או מותנה על פרסום העיתון לתקופה שלא תעלה על שלוש שנים; (ב) להטיל איסור מוחלט או מותנה על המוציא-לאור והעורך, או על אחד מהם, לפרסם כל עיתון שהוא לתקופה שלא תעלה על שלוש שנים; (ג) לסגור את בית-הדפוס לתקופה שלא תעלה על שלוש שנים, או להטיל הגבלות לאותה תקופה באשר לחומרים שמותר להדפיס שם. כן הצביע היועץ המשפטי על העובדה שלשר הפנים נתונה הרשות להפסיק את הוצאת העיתון לפרק-זמן מסוים (על-פי סעיף 19 לפקודת העיתונות) אם הוא סבור שפרסום מסוים מסכן את שלום הציבור או שהדברים כוזבים ויש בהם כדי לעורר בהלה או ייאוש. עם זאת, הסתייג היועץ המשפטי מן האפשרות לעשות שימוש בסעיף זה במקרה הנוכחי, ואמר שהמקרה אינו מתאים לכך. יוער כאן כי מאוחר יותר אכן נעשה שימוש בסמכותו של

75 ראו ת.פ. (ת”א) 247/49 הי”מ נ’ בילצקי, פ”מ ז 231 (להלן עניין קול העם – בן-גוריון). באפריל 1950 בוטל כתב-אישום אחר נגד קול העם. ראו ”בוטל משפט נגד קול העם” הצופה 7.4.1950 [התאריך אינו ברור – א’ ר’], אצ”מ, תיק S71/179.

76 אמ”י, תיק משרד ראש הממשלה, ”קול העם”, ג 2661/5498.

שר הפנים לסגור את העיתון, וקול העם אכן הועמד לדין, בין היתר על ניסיון לסכסך בין ישראל לבין מעצמה זרה (להלן: פרשת דלס), כפי שניסה דוד בן-גוריון להציע במכתבו. על כל אלה נעמוד בהמשך.

לאחר סחבת ארוכה נפתח המשפט, ולאחר דיונים ארוכים, שהיו נגועים במידה רבה בהתפלמסות פוליטית-היסטורית, הסתיים המשפט ממש ערב הבחירות לכנסת השנייה (בסוף יולי 1951). לאורך התקופה הארוכה סוקר המשפט בהרחבה בעיתונות היומית, וציטוטים נרחבים ממנו גדשו את עמודיה. במיוחד סוקרה בהרחבה עדותו של דוד בן-גוריון.⁷⁷ דיון מרתק, העומד על חשיבותן של חירויות-היסוד בכלל ועל מעמדה המרכזי של חירות הביטוי בפרט, ניתן לראות במאמר שפורסם בשבועון הפועל הצעיר. במאמר זה נכרכה עדותו של בן-גוריון בבית-המשפט בהטפה לקידום חירויות הפרט. עדותו של בן-גוריון בבית-המשפט הוצגה לא כניסיון לסכור את פיה של העיתונות הקומוניסטית, אלא כשיאה של פעולה דמוקרטית:

”אפשר שלא היה נוח לנו, שראש-משלתנו נחקר בבית הדין על ידי יאבסק, העלול לבגוד במדינה כל שעה, אולם זאת היתה אי-נוחות חולפת, קיקיונית. המוסר-השכל והלקח החינוכי גדולים לאין ערוך. מעולם לא הופגנה במדינת-ישראל האמת הדימוקרטית כבהופעה זו של ראש-הממשלה בבית המשפט... הנה כך נהוג אצלנו – חשבו רבים: מעם חדר המצביא לקחו את שר-ההגנה וראש הממשלה, כדי שימסור את עדותו. אין משוא פנים בדין, וראש-ממשלה לא יוכר לפני עד מפשרי-העם.”⁷⁸

כאנלוגיה לעדותו של בן-גוריון, הוצגה במאמר התביעה שהוגשה באותם ימים נגד נשיא ארצות-הברית לשעבר טרומן בעניין פיטורי מקארתור. מחבר המאמר ישראל כהן קבע כי עצם העובדה שהעם יודע כי נשיא מדינתו עשוי לעמוד בתא הנאשמים, במטרה להגן על מדיניותו ועל חוקיות התנהגותו, מפארת את הדמוקרטיה האמריקנית ומציגה אותה כמופת. אקטים מעין אלה – דהיינו, עדותו של בן-גוריון והתביעה נגד טרומן – הינם אקטים חינוכיים לדידו של כהן. בסיום דבריו קרא כהן:

”ניזהר נא מפני הפח, שאנו טומנים לעצמנו. אל נהפוך את ההכרח להשתמש לפעמים באמצעי-עונשין יוצאים מן הכלל – לשיטה עיונית ומעשית. החירות נקנית ביסורים ובויתורים, אבל פירותיה מתוקים. מדינת ישראל נולדה לפני שלוש שנים, אך דם רוחני עתיק נוזל בעורקיה ומסורת עשירה מפעמת אותה. נשמת המדינה ותמציתה – חירות האדם.”⁷⁹

לפני הקראת פסק-הדין דרש התובע לסגור את העיתון, אך ביקש שהדבר ייעשה לאחר הבחירות לכנסת השנייה, כדי להימנע מלפגוע במערכת הבחירות של מק". השופט גינוסר הרשיע בפסק-דינו את עורך הביטאון והמוציא-לאור בדין, והם נתבעו לשלם קנס

77 ראו אצ"מ, תיק S71/179.
78 כהן, לעיל הערה 51, בע' 2.
79 שם, שם.

של 150 ל”י (75 כל אחד). בין היתר קבע השופט בפסק-הדין כי בידי הנאשמים לא היה שמץ של הוכחה כי בן-גוריון בגד בעמו, בין במובן הטכני של המילה, בין במובנה היומיומי ובין במובן המצומצם כאילו הוא סוכן אמריקני. עם זאת קבע השופט כי בנאומו של ראש הממשלה, אף שלא הכיל כל התקפה ישירה על מק”י, הייתה מידה ידועה של פרובוקציה.

בן-גוריון, שלרוב תיעד בהרחבה רבה, ביומנו ובכתבים אחרים, את מהלך האירועים שבהם היה מעורב, לא כתב על המשפט ביומנו ולא התייחס אליו בנאומיו או בכתביו. מרדכי נאור, שחקר את האירוע, כתב כי אחד מעוזריו הקרובים של בן-גוריון, שעזמו שוחח לצורך המחקר, הגדיר את תוצאות המשפט במילה אחת: הפסדנו. המרחק הגדול בין שאיפותיו של בן-גוריון, כפי שהוצגו במכתבו ליועץ המשפטי לממשלה, לבין גור-הדין נתפס ככל הנראה כהפסד של ממש.

מבחינת קול העם הצטיירה תוצאת המשפט כניצחון, הן בשל העונש הקל והן משום העובדה שהעיתון לא נסגר. מה שמוכיח את שמחתו של קול העם יותר מכל היא העובדה שהעיתון הדפיס חוברת גדולה ומהודרת (במושגי הימים ההם), בעברית וביידיש, שתיעדה את המשפט.⁸⁰

2. בג”צ “קול העם” הראשון

בחודש יולי 1952 פרסם קול העם ידיעה שעיקרה דיווח על בסיס חיל-אוויר גדול הנבנה בישראל לשימושם העתידי של מפציצים אטומיים אמריקניים נגד ברית-המועצות. בכתבה צוין המיקום המדויק של אותו בסיס. ועדת הצנזורה ראתה בפרסום הידיעה הזאת, אשר לא הוגשה לצנזורה, עברה חמורה ביותר של גילוי סודות צבאיים העלול לסכן את בטחון המדינה. לפיכך הוחלט לאסור את הוצאת היומון לתקופה של שבוע ימים, החל ב־7.7.1952. הוצאת השבועון הקומוניסטי אל-איתחאד,⁸¹ אשר העתיק את הידיעה שהופיעה בקול העם, הופסקה לחודש ימים. עורכי העיתונים קיבלו את הדין ולא פנו לבג”צ. לשכתו של ראש הממשלה הוצפה במברקי-מחאה על סגירת העיתון, והנושא הועלה לדין בכנסת. סיעת מק”י טענה בכנסת כי מדובר בפגיעה חמורה בחופש הביטוי, וזכתה, למגינת-ליבם של חברי הקואליציה, בתמיכתה של מפ”ם.⁸²

80 ראו מרדכי נאור “משפט בן גוריון – קול העם” קשר 24 (1998) 37; ארכיון המפלגה הקומוניסטית הישראלית, יד טבנקין, חט’ 35, מיכל 6, תיק פרסומים של “קול העם”.

81 תודתי מסורה לדני רובינשטיין מהארץ, ובמיוחד לחיים גל, מנהל ארכיון מרכז דיין באוניברסיטת תל-אביב, על המידע בכל הקשור למועדי ההוצאה לאור של אל-איתחאד. הביטאון פורסם לרוב אחת לשבוע באותה תקופה (נבחנו מועדי הפרסום בין 13.2.1953 ל-1.5.1953), אם כי היו חריגות. לדוגמה, במקרה אחד יצאו שני גליונות רצופים יום אחר יום (ב־6 וב־7 במרס 1953).

82 ראו קול העם 2.7.1952; אמ”י, תיק משרד ראש הממשלה, “קול העם”, ג 2661/5498; “צנזורה וגיס חמישי” הצופה 10.7.1952; “גל מחאה ברחבי הארץ נגד סגירת ‘קול-העם’” קול העם 14.7.1952.

ב־8 ביולי פורסם מאמר עוקצני בהדור, שבו נאמר כי לאמיתו של דבר אין לאפשר לעיתונים כקול העם לראות אור בארץ דמוקרטית. "ואל יגידו לי: הנה בארה"ב או בריטניה, שוייץ או ארצות סקנדינביה מופיעים עיתונים קומוניסטיים ופאשיסטיים באין מפריע. אין זה מפריך את הנחתנו. שכן לעומת הדוגמאות הללו תמיד נוכל להציג את דוגמת גרמניה של וויימר; דמוקרטיה שאינה יודעת להתגונן מפני מהרסיה מבפנים – מאבדת את עצמה לדעת. והתאבדות כעין זו הריהי פשע כלפי הדמוקרטיה לא פחות מאיסור הופעת עיתונים המטיפים למשטר, בו מתחסלת אוטומטית העתונות החפשית."⁸³

במאמר המערכת של דבר נכתב יומיים מאוחר יותר: "חופש ו'הפקרות' אינם, כידוע, מושגים זהים. אנו בעד חופש ונגד הפקרות. אך יש מפלגה בעולם ובישראל, שהיא נגד חופש ובעד הפקרות: נגד חופש בכל מקום שהשלטון בידיה ובעד הפקרות בכל מקום שהשלטון איננו בידיה."⁸⁴

זמן קצר לאחר מכן הורעו היחסים עם ברית המועצות באופן דרמטי. בנובמבר 1952 נערך בפראג משפט סלנסקי, שנשא אופי אנטישמי מובהק.⁸⁵ התנועה הציונית הואשמה בשותפות לפשעים של ארצות המערב, ושיתוף פעולה עם הציונים הוצג כהוכחה לבגידה במחנה הקומוניסטי. קול העם הגן על עמדת התביעה הכללית בפראג.

ב־13 בינואר 1953 הודיעו הרוסים על גילוי ה"קשר" של "הרופאים היהודים" לרצוח את סטלין. עלילת דם זו הסעירה את דעת הקהל בישראל. למרות דעת הקהל, פרסם קול העם למחרת (ב־14.1.1953) מאמר מערכת על "גילוי כנופיית הרוצחים". בעקבות זאת ציווה ראש הממשלה ושר הביטחון להפסיק את חלוקת העיתון בין חיילי צה"ל.⁸⁶ שר הפנים הזהיר את עורכי העיתון כי המאמר מכיל חומר שעלול לסכן את שלום הציבור, וכי אם ימשיכו בפרסומים מסוג זה, הוא ישקול את הפסקת הוצאתו של העיתון מכוח סמכותו. בישיבת הממשלה שנערכה ב־18 בינואר 1953 דנה הממשלה בגלגול האחרון של המדיניות הסטליניסטית נגד יהודי ברית המועצות – "משפטי מוסקבה". מכיוון שבניגוד למשפטי פראג, לא נזכר שמה של ישראל עם פרסום דבר מאסרם של הרופאים וההאשמות נגדם, נמנע תחילה משרד החוץ מתגובה. בישיבת הממשלה נידונו שלושה עניינים: אם להכריז בפומבי כי בכוונת ישראל להעלות באו"ם את נושא ההסתה נגד העם היהודי וארגוניו; אם להדגיש את זכות העלייה של היהודים ממזרח אירופה ומברית המועצות; ואם להכריז בפומבי שהפעילות הקומוניסטית בארץ הינה בבחינת הסתה נגד המדינה, וכי הממשלה תפעל נגדה. מהפרוטוקול של ישיבת הממשלה עולים הדיה של תחושת הכעס והעלבון שהיו משותפים לכל חברי הממשלה. עם זאת, הם היו חלוקים בשאלת אוכורו של "האויב הפנימי".

⁸³ "חבל על 'קול העם' הדור 8.7.1952.

⁸⁴ "חופש ו'הפקרות' דבר 10.7.1952.

⁸⁵ בין הנאשמים היה גם ישראלי אחד – מרדכי אורן, חבר בכיר בשורות מפ"ם.

⁸⁶ לשאלתה שהוצגה בכנסת בעניין זה כבר נדרשנו לעיל. ראו לעיל הערות 72–73 והטקסט הסמוך להן. ראו גם "תשובת ד. בן-גוריון על שאלתא של מק"י" דבר 27.1.1953.

לנוכח הביטוי שניתן לעלילה בקול העם, ביקש לבון (שהיה אז שר בלי תיק) משר הפנים לסגור את כל העיתונים של מק”י, וזאת במסגרת מבצע לחיסול המפלגה הקומוניסטית. לא כל השרים, יש להדגיש, קיבלו את עמדתו הרדיקלית של לבון. בין היתר הציע לבון כי הממשלה תחייב את ועדת השרים לחקיקה להחיש את הטיפול בחוק “עבירות נגד המדינה”, שהיה מונח על שולחנה באותם ימים, כדי שיהיה ניתן להעבירו לכנסת להצבעה בתוך שבוע. לבון ביקש להוסיף לחוק הגדרה שלישית, שתצביע על מי שעלול להיחשב עבריין ותכלול במסגרת זאת את כל מי ש”מפרסם בכתב או בעל־פה דברי אהדה או העושה כל מעשה אחר העשוי לסייע לארגון זר המטפח שנאת ישראל”. שר המשפטים פנחס רוזן דחה רעיון זה מכל וכל, וסבר כי הוא מפוקפק, שכן לא נראָה לו כי ניתן לנהל משפטים על־פי הגדרה זו. עוד הציע לבון כי ישונה חוק חסינות חברי־הכנסת, וכי יבוטלו זכויות־היתר שהוקנו לחברי־הכנסת (העריבים). כן הציע שמשרדי הממשלה יטוהרו מקומוניסטים. רוקח חבר אל לבון, והציע שכך ייעשה גם בעיריות. לבון הציע עוד כי תישלל מן הקומוניסטים אפשרות הכניסה ל”קול ישראל”, ואמר כי יציע לאפוטרופוס על נכסי נפקדים לברר את האפשרות לחסל את מועדוני מק”י ביישובי העולים. את כל זה ביקש לבון לעשות במסגרת החוקים הקיימים.

שר החינוך והתרבות בן־ציון דינור הצטרף לעמדותיו של לבון. שר הדתות והסעד משה שפירא הציע בישיבה כי לא יינתן לעיתוני הקומוניסטים נייר, והוסיף כי אין לפעול בדרך של סגירת עיתון. הוא הוסיף ואמר כי באמריקה מתנהל “ציד מכשפות די הגון” אך גם שם לא סגרו עיתונים, וכי מדינת־ישראל אינה צריכה להיות הראשונה שתעשה זאת. כאשר לחוק “עבירות נגד המדינה”, הציע שפירא שניסוח החוק יהיה כללי, כדי שהשוטר או השר יוכלו להחליט לגופו של עניין בכל מקרה ומקרה. הוא הביע את חששו מפני “הכרזות מפוצצות” שלא יהיה אפשר לממשן. לבון השיב לו כי אם קול העם לא יקבל נייר, הוא יוכל לפנות לבית־הדין הגבוה לצדק, ואילו אם ייסגר באופן מנהלי, לא תהיה לקול העם אפשרות ערעור. שרת העבודה גולדה מאירסון סברה כי דרך הפעולה הנכונה היא גיוסה של דעת־הקהל נגד מק”י, ולא חקיקת חוקים נגדם, אך סברה כי יש לפעול נגדם ככל האפשר על־פי החוקים הקיימים.⁸⁷ דיון זה, שבסיכומו הוחלט להקים ועדה שתבחן את האפשרות והדרכים להילחם בחופש הביטוי של מק”י,⁸⁸ משקף את רגשותיהם הסוערים של השרים. בקוטב היצרי והכוחני ניתן לראות את לבון, ואילו בקוטב האחר – את רוזן ואת מאירסון המפוכחים יותר. הדיון בחופש הביטוי התנהל אפוא במים סוערים. כאשר הלב התקומם נגד עלילות־הדם, הידיים מיהרו לפעול.

יוער כאן כי פעולה אנטי־קומוניסטית ננקטה באותו זמן גם במסגרות חוץ־ממשלתיות. בהסתדרות, למשל, הוצעה הצעה להוציא את מק”י משורותיה (אם כי בסופו של דבר לא נידונה ההצעה במועצת ההסתדרות, לאחר שהרעיון נתקל בהתנגדות לא רק מצד מפ”ם, אלא גם מצד חברים במפא”י). פרשה אחרת הקשורה לעניין זה, אשר הסעירה באותו זמן

87 ראו אמ”י, תרשומת ישיבות הממשלה הרביעית, כרך א, ישיבה כב/שי”ג, 18.1.1953, ע’ 40–14.

88 להב, לעיל הערה 5, בע’ 154.

את הרוחות, הייתה גירוש תלמידים חברי מק"י מבית-הספר החקלאי "עיינות". גם פרשה זו הובאה לביור משפטי.⁸⁹

ב-23.1.1953 פרסם קול העם ידיעה על כרוז מסוים שהופץ בערים הגדולות. כותרת הידיעה הייתה: "בשר תותחים ישראלי לקוריאנה - זוהי מטרת מדיניות האבטלה ומסע ההסתה האנטי-סובייטי". הכרוז, כך נכתב בדברי ההסבר, קורא לנוער הישראלי להתגייס לעזרת התוקפנים האמריקנים בקוריאנה, ולגרסת קול העם, הוא הוצא בימים אלה בתל-אביב ובירושלים על-ידי החוגים האמריקניים בישראל והופץ על-ידי סוכניהם הישראלים. ידיעה על אותו כרוז פורסמה קודם לכן בעיתון ידיעות אחרונות,⁹⁰ שייחס את הפצת הכרוז לקומוניסטים - כמעשה של פרובוקציה. מאוחר יותר נטען בעיתון ידיעות חדשות,⁹¹ שראה אור בשפה הגרמנית, כי הכרוז בא "מחוגי עולים חדשים ממרוקן אשר מתמרמרים על מצבם הנוכחי ואשר פנו באמת אל הקונסוליה של ארצות-הברית כדי להביע את רצונם להצטרף אל הכוחות הלוחמים האנטי-קומוניסטיים בחזית קוריאנה". נראה כי הידיעה שפורסמה בקול העם הייתה באופן כללי נכונה. אף-על-פי-כן - ואולי דווקא בגלל זה - ציווה שר הפנים ב-28.1.1953 על הפסקת הוצאתו של קול העם לתקופה של עשרה ימים, בטענה שהמאמר מה-23.1.1953 מהווה פרסום ידיעת-שווא העלולה לעורר בהלה ולסכן את שלום הציבור.⁹²

בשל להיטותה של הממשלה להגביל ואף לחסל את התנועה הקומוניסטית, ובמיוחד את כלי-הביטוי שלה, נראה כי שר הפנים חיפש (בלחץ עמיתיו השרים וראש הממשלה) את ההזדמנות הראשונה לסגור את העיתון. מכיוון שאותה ידיעה התפרסמה בכמה עיתונים (גם אם בלי נימת הפרשנות הקומוניסטית הנלווית), נראה צו הסגירה כיום, כפי שנרָאָה גם בעיני חלק מבני אותה תקופה, כהתאנות שרירותית.

החלטת השר לסגור את קול העם נענתה בפנייה של העיתון לבג"צ. העיתון הפסיק אומנם להופיע, אך במקומו הופיע עיתון אחר בשם קול הנוער. בתחילת פברואר הופסקה הופעתו של קול הנוער על-ידי משרד הפנים, בנימוק שהעיתון לא הופיע יותר משלושה חודשים (ולכן, מבחינת החוק, בטל רשיונו), אולם כעבור ימים אחדים חודשה הופעתו, לאחר שהעיתון הצליח להוכיח כי רשיונו תקף.⁹³ בעיתונות הופיעו דיווחים על סגירתו של קול העם. על המשמר, בטאון מפ"ם (שהייתה אז באופוזיציה), גילה עמדה אוהדת ליומון המותקף:

89 ראו אריה זיו 1948-1958, עשר השנים הראשונות (1958) 174, 194.

90 ידיעות אחרונות היה אז עיתון-ערב בלתי-מפלגתי.

91 ביטאון זה היה קשור למפלגה הפרוגרסיבית, שהייתה חברה בקואליציה.

92 אברהם שפירא "הריסון העצמי של בית-המשפט העליון והבטחת זכויות האזרח" עיוני משפט ג' (2) (תשל"ג) 640, 643. הרקע לכרוז היה ככל הנראה הידרדרות המשק למצב של מיתון עמוק, שלווה עליות מחירים והעמקה הולכת וגוברת של האבטלה. נסיונותיה של הממשלה להמשיך להעסיק את המובטלים בעבודות-דחק לא עלו יפה, משום שתנאי ההעסקה היו עבודה בקבלנות וכן מפאת ליקויים ארגוניים. ראו גם זיו, לעיל הערה 89, בע' 172-178.

93 ראו "קול הנוער" של מק"י נסגר" הקול 3.2.1953; "בוטל הרשיון של 'קול לנוער'" הארץ 3.2.1953.

”בסוגרם את ’קול העם’ השתמשו שלטונות ישראל זו הפעם הראשונה נגד עתון בחוק־חירום בריטי, שאף הבריטים המעיטו להשתמש בו. בין־היתר סגרו בשעתו שלטונות המנדאט את כל העתונות העברית בעד פרסום תיאור המצור על רמת־הכובש. ’קול העם’ נסגר בשעתו על־ידי הבריטים על יסוד חוק זה בעד פירסום קריקאטורה אנטי־בריטית. יש לציין, כי מאמר בשם ’מרגלים ומרצחים בזויים’ הינו העתק מילולי של המאמר ב’פראבדה’ שהתפרסם גם ב’דבר’ וב’על המשמר’.”⁹⁴

במעריב,⁹⁵ שהרחיב בציטוט הנימוקים נגד הסגירה שנדפסו בקול הנוער, לא הובעה עמדה לכאורה, אבל ההבאה המדויקת של הנימוקים נגד הסגירה, יחד עם ציטוט מדברי על המשמר, שהתנגד לסגירה אף הוא, מותירה רושם של עמדה אוהדת יותר כלפי קול העם מאשר כלפי היד שסגרה אותו.⁹⁶

חבר־הכנסת ברייהודה (מפ”ם) אמר בכנסת כי הוא נגד סגירת קול העם, אף שהוא אינו מזדהה עם עמדת העיתון לגבי משפטי פראג ומשפטי מוסקבה.⁹⁷ העובדה שקול העם שב והופיע, גם אם תחת שם אחר, עוררה תסכול רב אצל ראש הממשלה ושר הביטחון. בן־גוריון פנה לעמיתיו השרים במכתב כבר ב־29 בינואר. במכתב תקף בן־גוריון את שר הפנים, וטען כי עמדת הממשלה בעניין מק”י נראית לו מוטעית ומזיקה, וכי צעדו האחרון של שר הפנים נראה לו מוזר, גם אם נעשה בכוונה טובה. בן־גוריון סבר כי צעדו של שר הפנים – סגירת העיתון לעשרה ימים – אינו מספיק ואינו תכליתי, מה־גם שבפועל לא אירע דבר מפני שהעיתון המשיך לצאת תחת שם אחר.

”האם זהו ההגיון והכוונה של העונש? האין אנו עושים לצחוק ולשנינה את החוק ואת הממשלה ואת אחריות המדינה במעשה המערור צחוק זה? אני יכול להבין הגישה של אדם כנתן חפשי מנהלל – ’אין להתנגד לרע’. במידה רבה נוקטת, לדעתי, עכשיו הממשלה בעמדה זו. אבל באם מנסים לעשות משהו נגד המזדהים עם עלילת הדם – או שעושים דבר ממשי, ולו אפילו מצער (סגירת העתון לעשרה ימים, אבל סגירה ממש), או – אין עושים כלום, ולפחות אין הופכים הממשלה לאורגן נלעג מגוחך ומחוסר־אונים... מה שנעשה עכשיו – מוטב לא אגדיר מהותו האמיתית. ממשלה יכולה להיות טובה או רעה, אבל אסור לה להיות מגוחכת... יש לי הרגשה מרה שאינכם מעריכים חומרת הסכנה וחומרת הפשע.”⁹⁸

משרד הפנים ניסה כאמור לשלול את רשיונו של קול הנוער בנימוקים טכניים, אך לאחר ימים מספר הצליח קול הנוער להוכיח כי רשיונו תקף, ולפיכך כשל מאמץ הסגירה. בקול העם נטען (לאחר הפתיחה המחודשת) כי המעשה השפל של שלילת הרישיון

94 ”קול העם’ נסגר אתמול בפקודת שר־הפנים” על המשמר 29.1.1953.

95 מעריב היה אז עיתון לא־מפלגתי שהיה מזוהה עם החוגים האזרחיים.

96 ראו ”קול העם נסגר, קול הנוער הופיע” מעריב 29.1.1953.

97 ראו ”הכנסת דחתה הצעת מק”י לדון בסגירת ’קול העם’” הצופה 5.2.1953.

98 דוד בן־גוריון אל חברי הממשלה, 29.1.1953, אב”ג, תיק נושא ”קול העם”, 5-ב-5.

מקול הנוער לא היה אלא "ביטוי לצעדי ממשלת בן-גוריון-רוקח בפקודת אדוניהם האמריקאיים - להגברת הדיכוי של המוני העם והנוער בישראל".⁹⁹

ב-1 בפברואר 1953 החליטה הממשלה, על דעתם של שר המשפטים פנחס רוזן והיועץ המשפטי חיים כהן, אשר נכח גם הוא בישיבה, כי פקודת העיתונות תתוקן כך ששר הפנים יוכל לאסור הופעת כל עיתון שבא במקום עיתון אסור, גם אם לעיתון הבא במקומו יש רישיון. כמו-כן הוסכם לתת סמכות לשר הפנים לסרב לתת רישיון לעיתון שהופיע לדעתו בהערמה במקום עיתון שנאסר, ולסגור בית-דפוס אשר הדפיס עיתון כזה.¹⁰⁰

ב-3 בפברואר 1953 פורסם פסק-הדין בבג"צ אשר כונה לימים "בג"צ קול העם הראשון". השופטים אולשן, אגרנט וזילברג דחו את עתירת העיתון נגד שר הפנים.¹⁰¹

בפסק-הדין השווה בית-המשפט את נוסח הפרסום בקול העם לנוסח הפרסום בדיעות חדשות. בית-המשפט קבע כי הנוסח בדיעות חדשות אינו עשוי לעורר בהלה, שכן בעל הרשימה משתדל לגלות את מקור הכרוז ואת מסיבות הפצתו, ואילו בקול העם, לא זו בלבד שהעיתון אינו משתדל להפחית את ערך הכרוז, להפך - הוא מוסיף משלו כי קיימת בארץ מדיניות שמיועדת ליצור אבטלה על-מנת להכריח את מחוסרי העבודה להתנדב לחזית קוריאנה. בצו של שר הפנים כונה פרסום הכרוז בעיתון "ידיעת שוא העלולה לעורר בהלה", ולפיכך נכתב בפסק-הדין:

"אין לומר כי מסקנת שר-הפנים - שאין כאן ביקורת עתונאית או ביקורת מפלגתית, אלא הפצת ידיעת שוא, העלולה להחריד את הפועל שהוא עומד בסכנה להיות מפוטר ולאבד את פרנסתו כדי שייאלץ להתנדב בחזית קוריאנה - אין לומר

99 "אין להשתיק את 'קול-הנוער'" (11.2.1953) [התאריך אינו ברור - א' ר'], אצ"מ, תיק 71/927. הגם שההאשמה כי ישראל הייתה כפופה בדרך כלשהי לארצות-הברית בהקשר של פרשת קול העם הייתה מופרכת מעיקרה, ואף שממשלת ישראל מצאה די סיבות טובות משלה לרדוף את המפלגה הקומוניסטית ובטאונה, הקישור שערכו הקומוניסטים בין מדיניותה של ארצות-הברית כלפי הקומוניסטים לבין מדיניותה של ישראל כלפיהם מובן על רקע העובדה שישראל ביקשה באותה תקופה לשאת חן בעיני ממשל אייזנהאואר החדש.

100 ראו אמ"י, תרשומת ישיבות הממשלה הרביעית, כרך ב, ישיבה כה/שי"ג, 1.2.1953; להב, לעיל הערה 5, בע' 154-155.

101 ראו בג"צ 25/53 קול העם בע"מ נ' שר הפנים, פ"ע י"ב 96 (להלן: בג"צ קול העם הראשון); שפירא, לעיל הערה 92, בע' 643. לגבי עמדתו של אגרנט ראו פנינה להב "קווים להשקפת העולם המשפטית של השופט אגרנט" גבורות לשמעון אגרנט (מרדכי קרמניצר ורות גביוון עורכים, תשמ"ז) 9, 20. להב מציעה כמה הסברים למהפך שחל בעמדת אגרנט בין בג"צ קול העם הראשון לבג"צ קול העם השני. הסבר אפשרי אחד להצטרפותו לדעת אולשן בבג"צ קול העם הראשון הוא שאגרנט לא רצה להיחשב ל"מתקדם" יתר על המידה, בידעו כי שני השופטים אינם תומכים ברעיון של חופש עיתונות נרחב. ייתכן שהוא חיכה למותב נוח יותר, שבו יזכו עמדותיו בנושא חופש הביטוי בתמיכה רחבה. סיבה אפשרית נוספת היא שאולשן, כנשיא בית-המשפט, שלט בהרכבת המותבים של המשפטים, ואגרנט צפה כי לא ישובץ בעתיד בענייני עיתונות אם יביע עמדות "רדיקליות" בנושא חופש העיתונות. השילוב של מותב תומך יותר של שופטים (לנדוי וזוסמן), ביקורו של אגרנט בארצות-הברית באביב 1953 והרפיית המתח בין ישראל לברית-המועצות יכול להסביר את פסק-הדין העקרוני שנתן אגרנט בבג"צ קול העם השני. ראו להב, לעיל הערה 5, בע' 373-374.

כי מסקנה זו מופרכת מעיקרה ושאינן לה על מה שתסמוך. היוצא מזה, שעל כל פנים לפחות במידה שהוא מסתמך על נימוק זה, אין בידינו לקבוע כי הצו חורג ממסגרת החוק, פקודת העתונות, ואין להיענות לבקשה.”¹⁰²

להב, שביקרה את פסק־הדין, כתבה עליו:

”הנה כי כן, הכל תלוי בפרשנות: פרשנות העולה בקנה אחד עם גרסת השלטונות היא כשרה ואילו זו, המרקסיסטית שסגנונה מרתיעה, טרפה היא ומותר לפסלה. זו היתה ‘הדעה הקדומה’ שהסתתרה מאחורי ההנמקה הפורמליסטית... ומה פסול בעמדה זו? הפילוסופיה הפוליטית של עמדה זו היא אוטוריטרית: המונופולין על האמת נמצא בידי הממשלה.”¹⁰³

פסק־דין זה, קבע אברהם (אלן) שפירא, הינו אחד האירועים הנשכחים בהיסטוריה החוקתית הישראלית. ההחלטה בת ארבעת העמודים מעולם לא אוזכרה שוב, ואפילו השופט אגרנט, שישב לכתוב את הכרעת הדין בבג”צ קול העם השני רק תשעה חודשים מאוחר יותר, התעלם ממנו לחלוטין. שפירא מתאר את פסק־הדין בבג”צ קול העם הראשון כמבוסס על יישום מכניסטי של הכלל שלפיו אל לבית־המשפט להעמיד את שיקול־דעתו שלו במקום זה של הרשות המוסמכת. בכך, אמר שפירא, הכשיר בית־המשפט העליון החלטה שמשמעותה היא –

”שביטוי של דעה כלשהי הגורמת לתגובה רגשית שלילית חזקה, עלול לגרום להפעלה מוצדקת של סמכות השר נגד עורכי העיתון בו היא פורסמה. נראה שאין לך ביטוי קיצוני יותר להכשר שיפוטי לצנזורה על דעות שנויות במחלוקת... המסקנה העולה מהנמקת השופטים היא, שדי בשמץ של ראייה התומכת בעמדתו של השר, כדי לעמוד במבחן הצנוע, שקבע בית־המשפט להבטחת חופש הביטוי. אין ספק, שהחלטה זו שיקפה את סערת הרוחות בציבור באותה עת.”¹⁰⁴

כפי שנראה להלן, בית־המשפט לא התמיד בגישתו זו. התוצאות המנוגדות בבג”צ קול העם הראשון ובבג”צ קול העם השני מעידות לא רק על שינוי נסיבות, על־אף סמיכות הזמנים שבהם התקבלו, אלא גם על העובדה שבהיסטוריה אין לרוב לכידות (קוהרנטיות) וניקיון תיאורטי. בית־המשפט הסתמן אומנם במחקר כסוכן של ליברליות בחברה הישראלית של אותה תקופה, אך ברור כי הוא לא פעל על־פי אמות־מידה אלה תמיד.

3. בג”צ “קול העם” השני

את פסק־הדין בעניין קול העם המפורסם יש לקרוא, לדברי להב, בהקשר של

102 בג”צ קול העם הראשון, שם.

103 להב, לעיל הערה 101, בע’ 19.

104 שפירא, לעיל הערה 92, בע’ 95–96.

עקרון-הגג של בן-גוריון "בלי חירות ומק"י". כמו-כן יש לראותו בהקשר של ליבוי האנטישמיות בגוש הקומוניסטי, ובמיוחד בהקשר של "משפטי מוסקבה" ושל כשלונה המוחלט של מק"י לקרוא לזוועה הסטליניסטית בשמה. עם זאת, יש לראותו גם בהקשר של העדר הסובלנות והכבוד ביחס לזכות לחופש הביטוי בקרב קובעי המדיניות בממשלת ישראל.¹⁰⁵ להב תיארה את העיתונים קול העם בעברית ואל-איתיחאד בערבית כמי שפרטו מדי יום על עצבי הממשלה בתעמולה משולחת-רסן ובתמיכה בלתי-מסויגת בברית-המועצות ובגרותיה מאחורי מסך-הברזל. רוב חברי הממשלה, כפי שראינו, ראו בהם גיס חמישי שרצוי ומותר לעוקרו מן השורש.¹⁰⁶ הועם על קול העם ועל המחנה שעמד מאחוריו בשל בגידתם בזהות הקולקטיבית היהודית היה גדול עד כדי כך שגם אישים עם גישה דמוקרטית ופלורליסטית באופן יחסי סבלו מליקוי-מאורות.¹⁰⁷

ב-9 בפברואר, ימים מספר לאחר מתן פסק-הדין בבג"צ קול העם הראשון, התפוצצה

105 ראו להב, לעיל הערה 5, בע' 154. זכי שלום בחן את יחסו של בן-גוריון לעיתונות בלי קשר לסוגיה זו, ומצא כי יחסו זה היה דואלי: מחד גיסא, הוא הפגין עמדה המכירה בעוצמה הרבה שיש לעיתונות, והעניק לה יחס של כבוד; ומאידך גיסא, על רקע הכרתו בעוצמתה של העיתונות, הוא שב ותבע ממנה לפעול במסגרת כעין-ממסדית. הוא ציפה בהחלט שהעיתונות והעיתונאים יתפקדו בראש ובראשונה למען האינטרס הכללי, אך היה מודע היטב לכוח של העיתונות לפעול לעיתים בצורה שמנוגדת למה שהנהגה ראתה כאינטרס של הכלל. זכי שלום "בן גוריון והעיתונות - הלכה ומעשה" קשר 20 (1996) 57.

106 ראו להב, שם.

107 גם עורך של כתבי-עת ליברלי באופן יחסי (הגם שהיה שייך למסד השלטוני) כאליעזר ליבנה לקה בעיוורון ככל שהדברים היו אמורים במפלגה הקומוניסטית הישראלית. במאמר שפרסם בהפועל הצעיר כתב, בין היתר, כי מדינה דמוקרטית אינה חייבת להעניק שוויון זכויות למפלגה הקומוניסטית שכן מטרתה של זו להרוס את הדמוקרטיה. "מבחינה עקרונית אין מפלגה קומוניסטית (או פאשיסטית) רשאית לתבוע כל זכויות במשטר דמוקרטי, ואין כל חובה על משטר דמוקרטי להיענות לתביעה מעין זו. כל שניתן לה הוא בחסד ולא בזכות. ודינו כדין חסד." [ההדגשות במקור.] אליעזר ליבנשטיין "הדמוקרטיה והקומוניסטים" הפועל הצעיר מג 4 (29.10.1949) 2. במאמר מערכת בגיליון פברואר 1953 הוא כתב: "הקומוניזם מורכב מהזדהות אידיאולוגית הכרוכה בארגון חתירה לכבוש אלים של שלטון. המדינה הדמוקרטית אינה רשאית להתנכל לאידיאולוגיה; אך היא רשאית לאסור על הארגון. במקרה שלנו, הזדהות קומוניסטית ישראלית עם ארגון בינלאומי של הסתה אנטי-יהודית אינה אידיאולוגיה בלבד, אלא סיכנון הפיסי של העם. מבחינה פרגמטית יתכנו חילוקי-דעות אם להכריז מיד על אי-ליגליותה של המפלגה הקומוניסטית - אבל מצויים צעדים שחובה עלינו לנקוט בהם לאלתר. יש סבורים, שמבחינה בטחונית מוטב שתהיה פעולת המפלגה הקומוניסטית גלויה ועין המדינה פקוחה עליה, אולם היכול להיות ספק שהממשלה חייבת לשלול ממק"י כל הנאה ציבורית? כל זמן שהממשלה מביאה בכספה נייר זול מחוץ לארץ - מכספי המגבית שהג'וינט 'המרגל' חבר בה - אין הגיון כי תקציב מנייר זה ליקול העם'. על הממשלה לפטר משירותי המדינה את חברי מק"י ותומכיהם. אבסורד גמור הוא, שבאיו עמדה ציבורית בישראל יעמוד אדם שהזדהה עם צוררי ישראל." [ההדגשות במקור.] ליבנה ממשיך ומציע כי הציבור עצמו יקיא את הקומוניסטים מחברות בכל ארגון. "החברה הישראלית והקומוניסטים היהודים" בטרם ג (קסח) 4-5. ראו גם י' כ' "מפרקי הימים - מחוץ למחנה" הפועל הצעיר מו (16-17) 3 (20.1.1953).

פצצה בצירות הסובייטית, שפצעה באופן רציני את אחד העובדים ופגעה באחרים, ביניהם אשתו של הציר הסובייטי יירשוב. שלושה ימים מאוחר יותר הגיבה ברית-המועצות בניתוק היחסים הדיפלומטיים עם ישראל.¹⁰⁸ הציר יירשוב הביע את דעתו כי ההתנקשות הייתה תוצאה של נחשול התעמולה האנטי-סובייטית שמקורה בממשלת ישראל.¹⁰⁹ ב-9 במרס פרסם הארץ ידיעה כי שגריר ישראל בארצות-הברית, אבא אבן, הודיע כי אם תפרוץ מלחמה בין המעצמות, תעמיד ישראל מאתיים אלף חיילים לרשות ארצות-הברית. ב-18 במרס פורסם בקול העם מאמר ראשי שכותרתו ”ילך אבא אבן להילחם לבדו”. יומיים אחר כך פרסם אל-איתיחאד מאמר ברוח דומה בשם ”העם לא ירשה לספסר בדם בניו”. גם דבר והמודיע פרסמו מאמרים שדנו באותה ידיעה, אם כי בהעדר הנימה הביקורתית המשתלחת שאפיינה את המאמר בקול העם.¹¹⁰ ב-22 במרס ציווה שר הפנים על הפסקת הוצאתו לאור של קול העם לעשרה ימים, למרות הסתייגותו של מנכ”ל המשרד מויאל, שכתב אל השר כי לא ראה בדבריו של קול העם דברים היכולים לשמש עילה להפעלת הסעיף בחוק.¹¹¹ דומה כי עמדתו של מויאל נשענה על העובדה שהידיעה התפרסמה במקביל בכמה עיתונים, וכי נגד העיתונים האחרים לא עלתה כלל השאלה אם לנקוט נגדם סנקציה כלשהי בגין זה. מכל מקום, ב-14 באפריל הוציא השר הוראה דומה נגד השבועון אל-איתיחאד לתקופה של חמישה-עשר יום. בתשובה לשאלתה בכנסת, הודיע שר הפנים כי אם המפלגה הקומוניסטית מוטרדת מן הסגירה, הרשות בידה לפנות לבג”צ. במחקר הוער, ובצדק, שהיה יותר מקורטוב של התחסדות בתשובת השר, מפני שהשר ידע היטב שבג”צ כבר קבע כי לא יתערב בהחלטות שבהן הפעיל שר הפנים את שיקול-דעתו לסגור עיתונים, ואף האמין כי זה המצב החוקי הנכון.¹¹²

108 שפירא, לעיל הערה 92, בע’ 645.

109 זיו, לעיל הערה 89, בע’ 176.

110 להב, לעיל הערה 5, בע’ 155; ”בפקודה שרירותית של י. רוקח נסגר ‘קול-העם’ לעשרה ימים” קול העם 22.3.1953 (במאמר מופיעים ציטוטים מן המאמרים המקבילים שפורסמו בהמודיע ובדבר).

111 ראו המנהל הכללי אל שר הפנים, 19.3.1953, אמ”י, תיק משרד הפנים ג 3/2222.

112 להב, לעיל הערה 5, בע’ 155; אמ”י, תיק משרד הפנים ג 5/2222. עם סגירת קול העם פנה עורך העיתון אל ד”ר ש’ אייזנשטדט, מהוועד של ”האיגוד להגנת החירויות הדימוקרטיות בישראל”, בבקשת עזרה. בין היתר כתב לו: ”הננו רואים בהחלטתו השרירותית של שר הפנים המסתמך על סעיפי החוק המנדטורי, התנקשות חמורה ביותר בחופש הביטוי, הדפוס והעתונות, התנקשות באחד מן היסודות האלמנטאריים של החירויות הדימוקרטיות, שהובטח לכבדן במגילת העצמאות ובקוי היסוד של הממשלה. סגירת ‘קול העם’ עוררה מורת רוח בקרב חוגים ציבוריים שונים. הננו מציעים לכם להשמיע את קול מחאתכם נגד ההחלטה השרירותית של שר הפנים ולתבוע את ביטול הגזירה” (ארכיון המפלגה הקומוניסטית הישראלית, יד טבנקין, חט’ 35, מיכל 2, תיק 2). אייזנשטדט נענה לבקשה, כפי שניתן ללמוד מן העובדה שבין מברקי-המחאה שהגיעו אל שר הפנים היה גם מברקו של ”האיגוד להגנת החירויות הדימוקרטיות בישראל”, ועליו חותמת מן ה-9.4.1953. ראו אמ”י, תיק משרד הפנים ג 3/2222.

4. התגובות של העיתונות והציבור על סגירת "קול העם" ו"אל-איתחאד"

העיתונות היומית דיווחה על צו הסגירה ב־22 במרס.¹¹³ באותו יום התקיימה גם האספה הכללית השנתית של אגודת העיתונאים בתל-אביב, והתקבלה בה ההחלטה הבאה: "צבור העתונאים רואה בעתונות הפשית תנאי בלי-עבור לחיים דמוקרטיים תקינים במדינה ומקדם בברכה את הקמת הועדה הממשלתית, בשתוף נציג העתונות, שמתפקידה להכין את חוק העתונות. האספה הכללית מביעה תביעתה, שחוק זה יבטיח הגשמה מלאה של עקרון חופש העתונות ואת מעמדו של העתונאי כנושא דעת הקהל... האספה הכללית מביעה את תקוותה, כי עם זירוז אישור חוק העתונות יצומצם עד למינימום השימוש בהנמקה הסתמית 'סכנה לשלום הצבור' לשם סגירת עתון."¹¹⁴

ב־23 במרס דיווחו כל העיתונים על פנייתו של קול העם לבג"צ בבקשה לקבל צו על-תנאי שימנע את סגירת העיתון עד לדיון בבית-המשפט.¹¹⁵ במסגרת הדיווחים התפרסמה באותו יום בהארץ ידיעה שכותרתה "צו נגד שר-הפנים על סגירת 'קול העם'". בידיעה נכתב שיום קודם לכן הוגשה עתירה לבית-המשפט הגבוה לצדק נגד צו הסגירה שהוציא שר הפנים לקול העם. בידיעה ציטט הארץ מתוך העתירה שהוגשה לבית-המשפט, שבה נכתב, בין היתר, כי צו הסגירה הוצא לא בדרך החוק ומתוך שיקול שרירותי הפוגע בחופש העיתונות ובחופש המחשבה.¹¹⁶ הארץ אף הגדיל לעשות, ובמאמר-המערכת באותו גיליון חזר וכפר בצדקת מעשהו של שר הפנים.

"מי שיקרא את המאמר ההוא יופתע מדעתו ומהחלטתו של מר רוקח. אותו מאמר משקף, כמובן, את נקודת השקפתה של מק"י. בכך אין תמיהה. אין להניח ש'קול העם' יפרסם מאמרים ראשיים המזדהים עם דעותיהן של מפלגות הקואליציה. אולם, המאמר ששימש עילה להפעלת סעיף מסויים של פקודת העתונות מימי המנדאט, אף לא נכתב בלשון הקוראת למהפכה דוקא. יש בו חצי-פסוק אחד שצריך להצביע עליו שהוא כתוב בלשון של הסתה: - 'ממשלת בן-גוריון המספסרת בדם הנוער הישראלי' - אולם דברי האשמה והסתה כאלה או דומים להם נתפרסמו כבר בהזדמנויות אין ספור בלי שהפרסום סיכן את שלום הציבור... מלבד אותו חצי-הפסוק ימצא הקורא... שהמאמר כתוב בסגנון של ניתוח - ציטוט מעתון אחר, הבאת היקשים היסטוריים, וכו'... אם ניתן לגלות בו תכונה מיוחדת במינה כלשהי, הרי זוהי תכונה של מתינות יחסית... החוק מקנה לשר הפנים...

113 ראו "קול העם" נסגר ל-10 ימים" הארץ 22.3.1953; "קול העם" נסגר ל-10 ימים" הצופה 22.3.1953; *Jerusalem Post* 22.3.1953; "Kol Ha'am' Shut for Ten Days".

114 ספר השנה של העתונאים (דן פינס עורך, תשי"ג) 232.

115 ראו "קול-העם" ביקש צו-על-תנאי" על המשמר 23.3.1953; "היום תישמע תלונת 'קול העם' דבר 23.3.1953; "היום בירור בקשת 'קול העם' לצו על תנאי נגד י. רוקח להגנת חפש העתונות" קול העם 23.3.1953; "Kol Ha'am' Petition In High Court Today" *Jerusalem Post* 23.3.1953.

116 ראו "צו נגד שר-הפנים על סגירת 'קול העם'" הארץ 23.3.1953.

את הסמכות לאסור על הופעתם של עתונים אם לפי דעתו פרסום מסויים מסכן את שלום הציבור. דעת הקהל זכאית להעביר תחת שבט הבקורת את שיקולו של שר הפנים, ובמקרה הנידון – שלא כבמקרה הקודם של איסור 'קול העם' לתקופה של 10 ימים – יש לומר שמר רוקח טעה בשיקולו. המאמר ההוא... נתפרסם ביום ד' שעבר, ואיש במדינה לא יעלה בידו להצביע על שום סכנה לשלום הציבור שיצאה מפירסומו. מר רוקח משתמש בסמכויותיו כדי להציק לעתונה של מק"י – אין פירוש אחר להוצאת צו האיסור, ואין זאת אלא שימוש שרירותי בסמכויותיו. מיותר כמעט לציין שתכסיסי הטרדה אלה נגד 'קול העם' לא ימעיטו את ערך העתון בעיני קוראיו, אלא יגדילו אותו בהרבה...¹¹⁷

כפירתו הגלויה והמופגנת של עיתון מרכזי כהארץ בסמכותו של שר הפנים הובילה להגשת שאילתה של חברת הכנסת יעקב שמשון שפירא (מפא"י) לשר המשפטים פנחס רוזן. שאלותיו היו: "א. האין כבוד השר סבור, שפרסום המאמר הנ"ל מהווה בזיון בית המשפט? ב. האם אומר כבוד השר לנקוט בצעדים משפטיים נגד עתון 'הארץ' בקשר לנ"ל, ומה הם הצעדים?"

תשובתו של שר המשפטים לשואל הייתה כי המאמר כולו, כחטיבה אחת שלמה, אינו אלא מאמר-ביקורת לגיטימי, שאין בו דבר העלול "להשפיע על דעתו של השופט" אשר לפניו תלוי ועומד ההליך המשפטי. תשובתו זו ניתנה בשמו שלו ובשמו של היועץ המשפטי לממשלה.¹¹⁸ ניתן לפרש את תגובתו של שר המשפטים בכמה מישורים. ראשית, ניתן לייחס לרוזן מידה גדושה של ליברליות, שכן שיפור מצב הזכויות היה אחד הנושאים המרכזיים שמפלגתו – המפלגה הפרוגרסיבית – חרתה על דגלה. גישה זו ניכרה גם בתגובתו על ההצעות הרדיקליות של לבון בישיבת הממשלה מן ה-18 במרס שנזכרה כאן. שנית, ניתן לייחס לרוזן הבנה בדבר מגבלות כוחה של הרשות המבצעת ובדבר הצורך הפוליטי לא לקומם נגד הממשלה גם גורמים מתונים יחסית. שלישי, יש להצביע על העובדה שעורכו של הארץ גרשם שוקן היה מקורב מאוד למפלגה הפרוגרסיבית באותה תקופה, וכי זמן לא-רוב לאחר-מכן נהפך לחבר-כנסת מטעמה בכנסת השלישית. בעיתון הצופה הופיע באותו יום (23.3.1953) מאמר שכותרתו "מסכן את שלום הציבור...". גם שם הוטחו בשר הפנים קיתונות של ביקורת.¹¹⁹ בין היתר נכתבו בו הדברים הבאים:

”השאלה היא: האם 'קול העם' מסכן באמת את שלום הציבור בפירסומו, שכל הקורא בהם מכיר את טימטומם המוחלט של הייבסקים? אדרבא: יתפרסמו הדברים, יראום כמות שהם, אכולים שנאה עצמית, חקיינים שחוקים, שכל מי שקורט שכל

117 "איסור 'קול העם'" הארץ 23.3.1953.

118 ד"כ 14 (תשי"ג) 1227. לדיווח על הגשת השאילתה ראו "שאלתא בדבר בזיון בית משפט ב'הארץ'" דבר 24.3.1953; "חודשה הופעת 'קול-העם' בעקבות צוו על תנאי של ביה"ד העליון נגד י. רוקח" קול העם 24.3.1953.

119 היה זה צעד אמין וביקורתי מצד בטאון הציונות הדתית הצופה, שכן הוא ייצג מפלגה שישבה אז בקואליציה ואף-על-פי-כן מתח ביקורת על שר בממשלה.

בקדקדו אינו אלא נד להם. השפעה מזיקה משפיעים אלה הפוסחים על שתי הסעיפים... משהם יוצאים מהתחום ומזדהים הודהות מוחלטת עם הזרים, עם שונאי ישראל מובהקים, סכנתם התעמולתית פוחתת עד לאפס. היפוכו של דבר: בדבריהם מבזים את עצמם... מחשיפים את שפלותם. ואם כן, תמוה ביותר הוא, ששר הפנים לוחם בהם בסתימת פיהם. אך יש נקודה שנייה בפרשה זו: אנו חיים בארץ בעלת מישטר דימוקראטי, שאחד מסימניו המובהקים הוא חופש הדעה וההבעה - חופש המנוצל לעתים לרעה ומתגלגל להפקרות, ובכל זאת אנו מעדיפים מצב זה על סתימת הפה... היום סוגר שר הפנים עיתון הקומוניסטים. היכן היא הערובה, שמחר לא יסגור עיתון שני, אשר מבקר את מעשיו, וגם הוא ייכלל בגדר, ש'יש בו, לדעתי, כדי לסכן את שלום הציבור'...? ה'עושים' למיניהם בעיתונים הגונים גורמים רעה לאין שיעור יותר ממאמרים ייבסקיים. הם משנאים את חיינו על האוכלוסים. ואף על פי כן לא יעלה על דעת מישהו לסתום את פיהם באמצעות השוטר... לכן תקיפותו של שר הפנים לא זו בלבד שהיא מיותרת אלא היא גם מזיקה. היא מאיימת על חופש ההבעה של הציבור.¹²⁰

למחרת הופיעה בעיתונים הידיעה על צו־הביניים שהוציא בג"צ, שבתוקפו חידש קול העם את הופעתו. מלבד שוני בסגנון, ניתן לראות שהדיווח היבש והעובדתי של הבוקר מצדד יותר בעמדת רוקח, שכן הוא משמיט חלק מנימוקי בית־המשפט בעת מתן צו־ הביניים. בדיווח החדשותי גילו על המשמר והארץ עמדה מאוזנת, והביאו את כל נימוקי בית־המשפט בעת מתן הצו.¹²¹ לעומת זאת, הדיווח של הג'רוזלם פוסט מצטייר כאוהד את עמדת קול העם.¹²² בג'רוזלם פוסט נכתב בין היתר:

"The argument which induced the Court to issue the order was that when a government official clearly misuses his discretionary powers he may be called upon by the judiciary to answer for his actions. In this case, and before having heard the Minister's explanations, the Court felt that the article in question clearly did not endanger public peace. The court also pointed out that it is not usual court procedure to order a government body to perform an act, such as lifting the suspension, before the final decision is taken. Here, however, the suspension is an administrative punishment, which could as well be imposed later."¹²³

120 "מסכן את שלום הציבור..." הצופה 23.3.1953.

121 ראו על תנאי בקשר לסגירת 'קול העם' הבוקר 24.3.1953; "קול העם" מופיע לפי צו־ביניים" הארץ 24.3.1953; "בתוקף צו־ביניים יחדש היום 'קול העם' את הופעתו" על המשמר 24.3.1953.

122 עמדתו של הג'רוזלם פוסט, המקורב למפא"י, הייתה גם היא (כמו זו של הצופה) עמדה ביקורתית ואמיצה, וראו עוד להלן.

123 "Court Lifts 'Kol Ha'am' Suspension Order Pending Final Ruling" *Jerusalem Post* 24.3.1953.

בעמוד הדעות פורסם באותו יום בעל המשמר מאמר פרשני התומך בעמדת קול העם.

”החלטתו זו של בית המשפט העליון עולה בקנה אחד עם דעת-הקהל בישראל, אשר קיבלה את פעולת-העונשין של שר-הפנים כלפי 'קול העם' כמעשה המקפח את זכותה של העתונות להביע דעה פוליטית חופשית – דבר שאיננו בא להגן על שלום המדינה ובטחונה... הסגירה הנחפזת של 'קול העם' על יסוד חוק ישן מימי המנדאט נתקבלה כהתאנות פוליטית לעתון, ששר-הפנים חולק על דעותיו. ואכן, בזה שאין מר י. רוקח תמים-דעים עם 'קול העם' אין כל חידוש. החידוש הוא במנהג שבא למדינה עם כניסתו למשרד-הפנים. אין זו עוד צנזורה, שמטרתה המוצהרת היא לשקוד על בטחון המדינה... זהו מקל-חובלין, המונף היום על 'קול העם', והעלול לרדת מחר על ראש כל עיתון, שלא ייראה מטעם זה או אחר בעיני שר-הפנים. הבה נקווה, כי החלטת-הביניים של בית המשפט העליון תשים סייג למנהגו השרירותי והמסוכן של שר-הפנים.”¹²⁴

תגובת דבר על מאמריהם של הארץ ועל המשמר לא איחרה לבוא, וכבר למחרת (25.3.1953) נכתב בו:

”זה זמן רב נשמעת בצבור התביעה לריסון ההסתה הפרועה המתנהלת נגד המדינה... ע”י שליחי הקומינפורם. הסתה זו נערכת ע”י דוברי מפ”ם ומקורביה מעל במת הכנסת... וכמובן ע”י 'קול העם'. והגיעו הדברים לידי כך שכל דברי-הבלע הלקוחים מן הלכסיקון הנאצי נדפסים בו ואין מוחה. שר הפנים החליט להפסיק השמצה פרועה זו... ויש בהפסקה זמנית זו משום אזהרה שסגנון מופקר זה של חלק מבוטל בתוכנו לא ייסבל... וודאי היינו רואים זאת כאחד הענינים שאין בהם אפתעה רבה במידה שהדבר נוגע לאותו עתון. אולם קם לו לעתון זה מגן ומושיע בדמות העתון 'הליברלי' – 'הארץ'... אשר מצא גם בענין זה עילה לנגח את הממשלה, בכוונת הפעם את חיציו לעבר שר הפנים... וכיצד יחמיץ 'הארץ' הזדמנות לכתוב מאמר ראשי נגד הממשלה?... נדחה... את עצתו לתת חופש בלתי-מסוייג לשליחי הקומינפורם לשיסוי ועלילות-דם.”¹²⁵

באותו יום התפרסם בג'רוזלם פוסט מאמר שכותרתו ”חופש העיתונות”. כותב המאמר ביקש (בשל עקרון הסוביידיצה) לא להתייחס לנסיבות שבעטיין נזקק שר הפנים לתקנות המנדטוריות, אלא לדון בעקרון חופש העיתונות לגופו. ראשית, קבע כותב המאמר, יש להחליף את הפקודה המנדטורית בחקיקה חדשה שתתאים יותר לדמוקרטיה מודרנית מאשר לחוק קולוניאלי. בטענה זו היה כדי לרמוז כי עצם הצעד שנקט שר הפנים נתפס כפסול מעיקרו. עוד נאמר שם כי חוסר סובלנות כללי התפשט בארץ. כדוגמה הביא הכותב את שבירת חלונותיה של חנות ספרים רוסיים, את ההצתות של אטלזים שמכרו

124 ”סייג לשרירות” על המשמר 24.3.1953.

125 ”מגיניו של 'קול העם'” דבר 25.3.1953.

בשר חזיר וגם את צעדו החפוז של שר הפנים בסגירת קול העם, אשר הוביל, לדברי הכותב, רק ליצירת אהדה וסימפתיה לקול העם מצד הליברלים. נוסף על כך נכתבו שם הדברים הבאים:

"Nor can the public as a whole be easy if it feels that a threat of administrative action exists, even as a negative kind of censorship, over the Press. The feeling that the Fourth Estate reposes the voice of the people and its ability to speak its mind freely is of the very lifeblood of our democracy."¹²⁶

קול העם מיהר לדווח לקוראיו על גל האהדה, וקבע שצעדו השרירותי של שר הפנים נגד קול העם נתקל בהתנגדות של חוגים ציבוריים רחבים ביותר, תוך שהוא מצטט את המאמרים שפורסמו בעל המשמר, בהארץ ובהצופה.¹²⁷

בהפועל הצעיר נכתב בתגובה על הפרסומים והשאלתה כי הארץ הרשה לעצמו לחרוג מכללי הסוביידיזציה, בשעה שבמקרה אחר נחפו להתריע כי שרים בממשלה פגעו בכללים אלה. הכותב, קופל שוארץ, סבר כי המאמר בהארץ השפיע על השופטים והניע אותם להוציא את הצו הזמני נגד הפסקת העיתון. עוד העריך שוארץ כי הצו גרם נזק מוסרי לשר הפנים ולממשלה, וכן עורר מהומה בתוך "חוגים בלתי מנוסים ובלתי מלומדים של הציבור". המאמר בעל המשמר, כתב שוארץ, נכתב תוך "שאיפה ברורה להפעים את השופטים ולהכוויןם בכיוון הדרוש".¹²⁸

לאחר ההודעה על סגירת קול העם התקבלו במשרד הפנים פניות רבות של קבוצות אזרחים ועובדים שמחו נגד הסגירה, ביניהן קבוצות של דיירי מעברות, עובדי קופת חולים, נוער עובד ולומד, עיתונאים מצרפת ועוד. באפריל נסגר כאמור גם אל-איתחאד לתקופה של חמישה-עשר יום, ושר הפנים קיבל מברקי-מחאה נוספים.¹²⁹

בקיץ נפתח הדיון בבית-המשפט העליון,¹³⁰ והעיתונות דיווחה על כך וכן על תשובת השלטונות בעניין צו-הביניים של בית-המשפט העליון. בשם המדינה השיב היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן, ואת עמדת שר הפנים נימק גם מנכ"ל המשרד (אשר ערב מתן צו הסגירה הביע כזכור את התנגדותו לצעד זה לפני רוקח). בתשובתו הצהיר היועץ המשפטי כי לדעתו הייתה לשר סמכות מלאה לצוות על סגירתם של שני העיתונים בשל המאמרים שפורסמו בהם ואשר לדעתו של שר הפנים היוו סכנה לשלום הציבור. מנכ"ל המשרד

126 ראו: "Free Press" *Jerusalem Post* 25.3.1953.

127 ראו "חודשה הופעת 'קול-העם' בעקבות צו על תנאי של ביה"ד העליון נגד י. רוקח" קול העם 24.3.1953; צבי ברייטשטיין "במאבק על חופש עתונות" קול העם 27.3.1953.

128 קופל שוארץ "בין עתוננים ושופטים" הפועל הצעיר מו(29) (14.4.1953) 11-12.

129 ראו אמ"י, תיקי משרד הפנים ג 3/2222, ג 5/2222; "חודשה הופעת 'קול-העם' בעקבות צו על תנאי של ביה"ד העליון נגד י. רוקח" קול העם 24.3.1953; "מברקי-מחאה לי. רוקח על צו סגירת 'קול העם'" קול העם 30.3.1953.

130 באפריל הוגש תצהיר מטעם משרד הפנים לבית-המשפט. אותם נימוקים הוצגו גם בדיון המשפטי. ראו "הצהרת משרד הפנים בענין סגירת 'קול-העם' הוגשה לביה"ד העליון" קול העם 12.4.1953.

מויאל, שנחקר על-ידי פרקליטי העיתונאים, סיפר כי מחלקת העיתונות של המשרד וכן הוא עצמו קוראים את העיתונות היומית, ואם מופיעים בה דברים שמסכנים לדעתם את שלום הציבור, הדברים מובאים לידיעת השר ולהכרעתו. מויאל טען כי המאמר שפורסם בקול העם חרג מתחום הביקורת ההוגנת, והצביע על כך שהפסקה במאמר שנגעה ב”התרפסות לאימפריאליזם” מנוגדת לאמת. לדעת המנכ”ל, התפרסמו בקול העם מדי יום ביומו מאמרים שהיה בהם כדי להסית את העם נגד הממשלה ולשימה ללעג ולקלס בעיניו, והמאמר שבגללו נסגר העיתון היה אף הוא מסוג זה. לשאלתו של עורך-הדין וייצנר, אם אירעו מקרים קודמים של סגירת עיתונים, השיב העד כי שני העיתונים (קול העם ואל-איתחאד) נסגרו גם לפני כן, ואישר כי לא ננקט שום צעד נגד הארץ, שפרסם אף הוא ידיעה דומה.

בדבר ובהארץ דווח כי לפני בית-הדין עומדת הבעיה אם שיקולו של שר הפנים אכן הושפע, כפי שטענו המבקשים, על-ידי שיקולים זרים (פוליטיים, לדוגמה). היועץ המשפטי חיים כהן עמד בדבריו על ההבדל בין אופיו של המאמר שהופיע בקול העם לבין אופיים של המאמרים באותו עניין שהופיעו בעיתונים אחרים. כמו-כן ציטט כהן מן המאמר בהארץ (שהוצג כאן), שבו נטען כי דעת-הקהל רשאית להעביר תחת שבט ביקורתה את סגירת קול העם. כהן גרס, בתגובה על טענה זו, כי אולם בית-הדין אינו משמש שופר לדעת-הקהל. עוד אמר כי גם אם נענשת המדינה בממשלה גרועה, הרי רע הדבר אך אין הדבר נתון לשיקולו של בית-הדין. ייתכן, הוסיף היועץ המשפטי, שבית-הדין סבור כי מאמר מסוים אינו מסכן את שלום הציבור, אך החוק קובע כי הפוסק בנידון זה הוא שר הפנים. בתשובה לטענה פורמליסטית זו העיר השופט אגרנט כי שיקולו של שר הפנים מוגבל במסגרת עניינית, ואינו יכול, למשל, להגדיר מאמר על נושא אומנותי כמסכן את שלום הציבור. עוד טען היועץ המשפטי כי המאמר הנידון מסית את הציבור למעשים בלתי-חוקיים.

עורך-דין וייצנר (מטעם קול העם) טען בדיון שאדם בעל היגיון לא היה נותן החלטה כזו, וביקש מבית-המשפט לשיקול את השאלה בזהירות מכיוון שהיא נוגעת בחופש העיתונות. לדבריו, אין בחוק האנגלי סעיף דומה המעניק שיקול-דעת חופשי לשר הפנים. כן טען כי שר הפנים הפלה את קול העם לרעה, בהסתכלו על העיתון בעין רעה לנוכח מאמרים קודמים שהתפרסמו בו נגד הממשלה, וכי שיקולים צדדיים הם שהניעו אותו לסגור את העיתון. עוד טען כי היועץ המשפטי לא הוכיח שבעקבות המאמר התגלתה תגובה שלילית כלשהי מצד הציבור, וכי צעדו של השלטונות מכוון לסתימת פיות של מבקרים מדיניים. עורך-דין נקארה (שייצג את אל-איתחאד) אמר כי השבועון הערבי היה יכול לראות אישור לתוכנה של הידיעה שהופיעה בהארץ בכך שהממשלה לא פרסמה כל הכחשה, מה-גם שהידיעה פורסמה באל-איתחאד רק אחד-עשר יום לאחר הפרסום בהארץ.¹³¹

131 ראו ”תשובת השלטונות בענין צו על תנאי נגד סגירת 'קול העם'” דבר 26.6.1953; ”סגירת 'קול העם' – בדין” הארץ 28.6.1953. ראו גם ”צו על תנאי נגד י. רוקח על סגירת 'קול-העם' נתברר בביה”ד העליון” קול העם 26.6.1953; ”מנהל משרד הפנים והיועץ המשפטי משיבים בקשר לסגירת 'קול העם'” על המשמר 26.6.1953; ”תשובת הממשלה לצו על תנאי בדבר סגירת 'קול העם'” הקול 26.6.1953.

5. שינוי במצב הבינלאומי

לאחר מתן פסק־הדין בבג"צ קול העם הראשון חל שינוי קיצוני במצב הבינלאומי. מותו של סטלין, ב־7 במרס, פתח תקופה של אי־ודאות ביחס למדיניות הסובייטית. ב־4 באפריל שוחררו חמישה־עשר הרופאים שנאסרו באשמת ה"קשר" לרצוח את סטלין. השלטונות בברית־המועצות הודיעו כי ההאשמות נגדם היו מסולפות. היחסים הדיפלומטיים התקיימו עם ישראל חודשו ב־20 ביולי, לאחר שישראל חזרה על הבטחה מוקדמת שהיא לא תהיה צד לברית שתכוון נגד ברית־המועצות. לעומת זאת, עם כניסתו של דווייט אייזנהאואר לבית הלבן, ב־20 בינואר 1953, החלו במשרד החוץ הישראלי חוששים משינוי במדיניות החוץ של ארצות־הברית. אכן, במחצית השנייה של 1953 השתנו היחסים עם ארצות־הברית לרעה.

בחודש מאי סייר מזכיר המדינה האמריקני ג'ון פוסטר דלס במזרח התיכון, במטרה לרתום את מדינות ערב למאבק בקומוניזם ולהבטיח את תמיכתן בארצות־הברית אם תפרוץ מלחמת־עולם שלישית. בעצם ביקרו ביקש דלס להמחיש את חשיבות האיזור לארצות־הברית. דלס הבהיר לבני־שיחו בישראל כי אייזנהאואר, להבדיל מקודמו, לא ייכנע לקבוצות־לחץ יהודיות בארצות־הברית, אלא יפעל לחיזוק מעמדה של ארצות־הברית במדינות ערב. עם שובו לארצות־הברית, נשא דלס נאום שבעטיו נבטו זרעי החשש של ישראל מפני מדיניותה של ארצות־הברית. דלס ציין בנאומו כי האווירה בירושלים חדורה שנאה. הוא אמר כי לציבור הדתי (הנוצרי, המוסלמי והיהודי) יש תביעות על ירושלים אשר קודמות לתביעותיה הפוליטיות של אומה מיוחדת כזו או אחרת. כמו־כן דיבר דלס על יישוב הפליטים הערבים: "חלק מן הפליטים האלה אפשר ליישב באזור בו שולטת עכשיו ישראל ורובם יכולים להיקלט בארצות־ערב הסמוכות."¹³²

באוקטובר נגרם משבר כפול: פעולת התגמול הישראלית בקיביה (שהתפרסמה ב־14.10.1953) גררה גינוי חריף מצד ארצות־הברית. נוסף על כך החליט ממשלו של הנשיא אייזנהאואר לתמוך בדרישתו של המפקח על הסכמי שביתת־הנשק מטעם האו"ם, הגנרל בניקה, שישראל תפסיק את עבודת ההטיה של מי הירדן בקרבת הגבול הסורי, והזהיר כי העזרה הכלכלית האמריקנית לישראל תופסק אם ישראל לא תציית לדרישה זו. האמריקנים אכן הודיעו על הפסקת העזרה הכלכלית לישראל (שלושה ימים לאחר מתן פסק־הדין בבג"צ קול העם השני). החוקר אברהם (אלן) שפירא ביקש אפוא לטעון, לנוכח השתלשלות הדברים האמורה, כי מצב יחסי החוץ של ישראל עם שתי המעצמות הלכודות במלחמה הקרה השפיע השפעה של ממש על פסק־הדין של אגרנט, וכי לאחר שהיחסים עם ברית־המועצות חודשו והיחסים עם ארצות־הברית התקררו, היה קל יותר לקבל את ההחלטה שהתקבלה בסופו של דבר בבג"צ קול העם השני. זאת, מפני שהעוינות כלפי הקומוניסטים שככה ומשום שההתרגשות סביב משפט סלנסקי ו"קשר הרופאים" הייתה נחלת העבר,¹³³

אי־אפשר לאמוד את ההשפעות של האירועים הללו על מתן פסק־הדין בעניין קול

132 זיו, לעיל הערה 89, בע' 188.
133 שפירא, לעיל הערה 92, בע' 646.

העם, מהגם שלא כל ספיחיה של פרשת סלנסקי הסתיימו, שכן מרדכי אורן (חבר מפ”ם והאסיר הישראלי היחיד בפרשה זו) לא שוחרר עדיין מן הכלא בשעה שניתן פסק־הדין בבג”צ קול העם השני. מאידך גיסא, ברור שההתפתחויות בחזית האמריקנית היו עתה המדאיגות ביותר. גם אם לא היה לשאלת יחסי החוץ משקל מכריע בהחלטה על פסק־הדין, כפי שגורס שפירא, ניתן עדיין לייחס לה משקל מסוים לצד גורמים אחרים.

6. פרשייה חדשה – פגיעה בכבודם של שליטים זרים

עוד לפני שהתכנסו השופטים כדי לדון בבג”צ קול העם השני, הוגשה נגד קול העם תביעה פלילית בגין פגיעה בכבוד שליטים זרים (על־פי סעיף 77 לפקודת החוק הפלילי, 1936). תביעה זו הוגשה נגד קול העם על רקע פרסום מאמר שנשא את הכותרת ”דע מיהו ג’ון פוסטר דאלס” בגיליון של ה־5 במאי 1953. בכתבה הואשם דלס, מזכיר המדינה האמריקני, כי השתתף באורח פעיל בבניית העוצמה הצבאית של גרמניה הנאצית. בין היתר נכתב שם כי –

”מאז עלה היטלר לשלטון לא פסק ג’. פ. דאלס להגן על המדיניות התוקפנית של המשטר הנאצי. הוא עשה זאת באורח ישיר לפני שאמריקה הצטרפה למלחמת העולם השנייה, הוא עשה זאת בעקיפין בעיצומה של המלחמה האנטי־פשיסטית. ב־1935 כתב דאלס בעתון... כי הדרך לשלום היא לא בהפרעת התפשטותה של גרמניה הנאצית ואיטליה הפאשיסטית. ממשלות מדינות אלו – כתב דאלס ‘אינן מלחמתיות או צמאות דם. גם הן רוצות בשלום, אולם הן מרגישות בתוכן אפשרויות אשר מדוכאות ע”י זרים והן רוצות בדרך פתוחה לשינויים’. האויבים האמיתיים לשלום – סיכם ג’. פ. דאלס הם אלה, אשר שמים מכשולים בדרך לשינויים אותם רוצים להביא היטלר ומוסוליני... זהו פרצופו של ג’. פ. דאלס, שר החוץ האמריקאי הפרו־נאצי.”

בצד הכתבה האמורה נדפסה קריקטורה שהציגה את דמותו של דלס. בכתב־האישום נכתב כי כתבה זו יש בה כדי לעורר איבה נגד ג’ון פוסטר דלס, מזכיר המדינה האמריקני, וכי היא פורסמה מתוך כוונה לפגוע בדידות שבין ישראל לבין ארצות־הברית.¹³⁴ הידיעה על הגשת תביעה משפטית נוספת נגד קול העם זכתה אף היא בפרסום בעיתונות היומית.¹³⁵

השופט בת”פ 119/53 היה ד”ר בנימין הלוי. פסק־הדין ניתן ב־16 ביוני 1953. השופט קבע בפסק־הדין כי אין ספק שיש ברשימה, מושא הדיון המשפטי, כדי לעורר שנאה

134 כתב־האישום נושא את התאריך 10.5.1953. אמ”י, תיק משרד ראש הממשלה ג 2661/5498.
135 ראו ”עורך ‘קול העם’ נעצר ויובא לדין באשמת פרסום כתבה ‘דע את פוסטר דאלס’” הברוקר 12.5.1953; ”עורך ‘קול־העם’ נתבע לדין על ‘פגיעה בכבוד שליטים זרים’” קול העם 12.5.1953; ”עורך ‘קול העם’ נאשם ב’מאמרי הסתה’ נגד דאלס” על המשמר 12.5.1953; 12.5.1953; ”Editor Charged With Reviling Dulles” *Jerusalem Post* 12.5.1953.
הידיעה כי צבי ברייטשטיין נעצר הוכחה על־ידי קול העם.

נגד נושא משרה רמה של מדינה זרה. השאלה היא, כתב הלוי, אם היו לפרסום "הצדקה" או "היתר" לפי החוק שיש בהם כדי לפטור את הנאשמים מאחריות פלילית. התובע, שלא ביקש לטעון כי עיקרה של הכתבה מופרך, ביקש להרשיע את הנאשמים בשל שתי הפסקאות הראשונות של הרשימה ובשל הפסקה האחרונה שלה. הלוי קבע בפסק-הדין כי מבט אחד על הרשימה הנידונה מספיק כדי להראות שהחלק האמצעי של הרשימה (בעניין אהדתו של ג'ון פוסטר דלס למשטר הנאצי) הוא העיקר, ושהפסקאות הראשונות והאחרונה הינן טפלות. לנוכח זה זיכה השופט את הנאשמים.

ראש הממשלה, שהתעניין בגורל התביעה, פנה בישיבת הממשלה אל שר המשפטים. "כאשר רק קראתי את המאמר אמרתי לי, שלא ייתכן שמאמרים כאלה יידפסו. היה משפט, איני בקי בחוק, ייתכן שמבחינה חוקית השופט היה בסדר, אז החוק אינו בסדר, אבל אם זה בסדר לפי החוק – השופט לא היה בסדר, כך או אחרת הענין הוא חמור, הענין נוגע ליחסים בינלאומיים והדבר הזה ייתכן רק כלפי מדינות באמת ידידותיות. לא יקרה כדבר הזה אם יבוא הנה ציר סובייטי או צ'כי, כי איני מתאר לי ש'הבוקר' או 'דבר' או 'על המשמר' או 'הארץ' יחרפו ויגדפו את הבא, אין אני מניח אפילו ש'חרות' יעשה זאת... אני שואל: האם משרד המשפטים יסיק מסקנה ממשפט זה. איני רוצה להיות שופט לשופט, איני מומחה בזאת, איני רוצה לשים עצמי שופט, אבל אני שואל אם משרד המשפטים יסיק מסקנה או לגבי השופט או לגבי החוק, כי זה ענין חמור מאד..."

שר המשפטים ענה לראש הממשלה כי הוא חושש מאוד שלפי נוסח הסעיף ייתכן מאוד שהשופט צודק. מכל מקום הצביע שר המשפטים על העובדה שבחוק "עבירות נגד המדינה" (שנידון באותה תקופה) הוצעו הצעות חדשות גם בדבר פגיעה ביחסי החוץ. שר הבריאות סרלין התערב בדיון ושאל מי הופיע מטעם הממשלה במשפט. בתשובה נענה כי היועץ המשפטי לממשלה הופיע. כאשר שמע זאת הוסיף סרלין ואמר כי מוטב היה אילו קיבלה הממשלה החלטה כי במקרים עקרוניים תשתמש המדינה בעורכי-דין טובים במקום בפקידי ממשלה.¹³⁶

בן-גוריון ביקש ואף קיבל מן היועץ המשפטי לממשלה את העתק כתב-האישום וכן את העתק פסק-הדין, יחד עם דברי הסבר של היועץ המשפטי לממשלה. הלה הוסיף וכתב לו את הדברים הבאים:

"מבחינה משפטית טעה השופט בכך שהתעלם מהוראת החוק לאמור כי אף אם נמצא כי עובדה שפורסמה היא נכונה, אין הפרסום מותר אלא אם הוא 'לטובת הציבור'. בחינת טובת הציבור אשר היא בעלת חשיבות יסודית בכל הפרשה כולה, לא נבדקה כלל על-ידי השופט. טענתי טענותי בהנחה כי העובדות הביוגרפיות על דאלס כפי שנזכרו בכתבה הנדונה הן נכונות וטעמי עמי פן יבקשו הנאשמים להוכיח בראיות ובעדים כל עובדה ועובדה ועל-ידי כך יצליחו לעשות

136 אמ"י, תרשומת ישיבות הממשלה הרביעית, כרך ה, ישיבה נח/שי"ג, 21.6.1953, ע' 14-15.

משפט זה הצגה והפגנה שתימשך חדשים רבים. על אף הטעות המשפטית שבפסק הדין אין אני עומד לערער עליו, וד”ל.¹³⁷

יהודה להב כתב כי הייתה זו אחת התביעות המפורסמות נגד קול העם, וכי היא הוגשה לא בגלל הכתבה, אלא בגלל הקריקטורה הנלווית. עוד סיפר כי בין עדי ההגנה הופיע גם מרדכי בנטוב (שהיה אז עורך על המשמר), אשר העיר בנימה לעגנית כי דלס “גם במציאות איננו אדוניס”¹³⁸.

לאחר שהסתיים משפט זה, הוציא קול העם לאור חוברת מיוחדת שכותרתה “משפט דאלס – קול העם”. בחוברת נדפסה הרשימה מושא המשפט וכן קטעים מפרוטוקול הדיון. בין היתר הובאו חלקים מנאומי הסיכום של הסנגורים במשפט – עורך-הדין וייצנר ועורך-הדין לנדוי. וייצנר בחר להביא בדבריו הסיכום שלו ציטוטים מעיתונים אשר מצדיקים את טענותיו של העיתון בגנותו של דלס או למצער תומכים במידה מסוימת בטענות הענייניות שלו. למשל, הוא ציטט רשימות של הארץ (מה-12.5.1953 ומה-4.6.1953) ושל הצופה (מה-3.6.1953) וכן של על המשמר (מה-8.5.1953) ושל שמאל (מה-14.5.1953 וה-7.5.1953). המשותף לכולן היה שהן הצביעו על הסכנות הטמונות בביקורו של דלס, וחלקן (על המשמר ושמאל) אף השתמשו ברטוריקה דומה לזו של קול העם, מבלי שהעיתונים נתבעו על כך לדין.¹³⁹ בנאום הסיכום של עורך-הדין לנדוי הודגש המאמץ של הרשות המבצעת לקעקע את חופש הביטוי:

”למשפט זה חשיבות רבה מבחינה פוליטית וציבורית, כי למעשה הושיבו על ספסל הנאשמים לא רק את ‘קול העם’, אלא את העתונות כולה; מתכוונים לפגוע לא רק ב’קול העם’, כי אם בחירויות הדמוקרטיות היסודיות של כל אזרח ואזרח... המשפט הוא נסיון להוריק מתוכנו את חופש הדיבור במדינה ולשמש אזהרה לעתונות הישראלית.”¹⁴⁰

בדברי הסיכום של צבי ברייטשטיין, עורך קול העם, נאמר, בין היתר, כי – “חוגים רחבים של הציבוריות הישראלית הביעו התנגדות למזימה להשתמש בסעיף החוק הפלילי המנדטורי על ‘פגיעה בכבוד שליטים זרים’, הביעו התנגדות לדיכוי חופש העיתונות... הנסיון החמור של הממשלה לפגוע בחופש העתונות, סוכל הפעם, לא במעט הודות להתנגדות דעת הקהל הרחבה לפגיעה הגסה בחופש העתונות.”¹⁴¹

137 אמ”י, תיק משרד ראש הממשלה ג 5498/2661 (תאריך המכתב 18.6.1953).

138 יהודה להב “קול העם” – עתון במאבק מתמיד” קשר 2 (1987) 95.

139 עורך קול העם צבי ברייטשטיין חתם את החוברת במאמר פרי-עטו, שבו ציטט מאמר נוסף שלא נזכר אצל וייצנר (הצופה, 5.6.1953), שגם בו הובעה תמיכה בעמדת קול העם. במאמר נכתב כי מדיניותו של דלס “יש בה משום סכנה לישראל ולשלום העולם”.

140 ארכיון המפלגה הקומוניסטית הישראלית, יד טבנקין, חט’ 35, מיכל 6, תיק פרסומים של “קול העם”.

141 שם.

במאמרו הפובליציסטי של עורך מעריב עזריאל קרליבך הובאו עיקרי פסק־הדין. קרליבך כתב כי הזכות להבעת דעה קיימת ועומדת גם אם קומוניסטים משתמשים בה לרעה. יעילותו של סעיף 77, שעליו התבסס כתב־האישום, הופרכה, כתב קרליבך, הואיל –

”וזהו חוק, אשר כולנו עוברים עליו יום־יום, ומתכוונים לעבור עליו, עד מאה ועשרים, מבלי לשלם כל פעם מאה לירות. כי אנו חיים בעולם, אשר בו נטושה מלחמת רעיונות ואידיאולוגיות, ואשר בו שליטי מדינות זרות מייצגים שיטות ודעות, שכל אדם חושב רשאי, זכאי, חייב, לנקוט עמדה כלפם. וכל זמן שאנו בני בשר־ודם ולא אוטומאטונים – ננקוט עמדה, ולפעמים גם – של 'בוו והורדה מגדולה'. ראש־הממשלה עשה זאת כשדיבר על 'השליט הזר', שר־החוץ (לא האמריקני אלא – הרומני)... כל נסיך, כל נושא משרה רמה של כל מדינה – קודש קדשים? – איזה אבסורד הוא זה?... הרי זה איננו חוק אלא צחוק. אלא מאי? – זו הלכה ואין מורין כן. אין משתמשים, כמובן, בחוק הזה אלא בכיוון אחד. נותנים לכל אדם את החופש לומר על נשיא צ'כוסלובקיה לא רק מה שהוא חושב (חינם, בלי מאה ל"י) אלא אף דברים 'המכוונים להפר את השלום והידידות עם ישראל'... אך מאיימים גם בקנס וגם במאסר על מי ש'מוריד מגדולתו' כל נסיך וציר... המקבל (כמו במשפט הזה) תעודה משר־החוץ שלנו, שהוא... בסדר. במלים אחרות: יש לנו חופש גמור לחשוב – מה שמשרד־החוץ חושב. יחי החופש!”¹⁴² [ההדגשות במקור].

מלבד פרשיות אלה היוו גליונות קול העם ואף גליונות אל־איתיחאד מקור להתכתבות ענפה במשרדי הממשלה השונים, אשר דנו באפשרויות לקצץ בהיקף העיתונים, לתבוע התנצלויות או להגיש תביעות משפטיות נגדם, הן לפני בג"צ קול העם השני והן לאחריו.¹⁴³ כן הוגשה נגד קול העם תביעת דיבה אזרחית, שזכתה אף היא

142 עזריאל קרליבך "סעיף 77 מעריב 17.6.1953.
143 ראו אמ"י, תיק משרד ראש הממשלה ג 2661/5498. בתיק יש התכתבות בנוגע לטענות שהעלה קול העם כלפי כתב "קול ישראל" יצחק גולן ביולי 1951, וכן התלבטות בעניין פתיחת הליכים משפטיים נגד העורך והמוציא־לאור של העיתון בגין פרסומים בנוגע לתקריות באום אל־פאחם בדצמבר 1957. בעניין אל־איתיחאד ראו אזכור והפניה אצל להב, לעיל הערה 5, בע' 374. ראו גם אמ"י, תיק משרד המשטרה ג 18/3316 (9/33), שם מתוארת תביעה משפטית שהוגשה נגד קול העם בקשר לכתבה שהתפרסמה ב־8.7.1951. בכתבה נכתב, בין היתר, כי "את ההתנפלות ארגן יום לפני זה ביום ו' שר המשטרה, שטרית, אשר ביקר בכפר זה ונתן הוראות למשטרה ולמוכתר, שבביתו התארה, להתנפל על האספה מטעם מק"י למחרת (בשבת). זהו נסיון נוסף של הממשלה, הממשל הצבאי והמשטרה להתערב בבחירות ולהטיל פחד על הבוחרים...". פרקליט המדינה תבע שקול העם יפרסמו במקום בולט הכחשה והתנצלות. קול העם הודיע למשטרה כי הוא מוכן להתנצל ולפרסם את ההודעה הבאה: "לאחר בדיקת מקור הידיעה... נוכחנו כי אמנם שר המשטרה, מר ב. שטרית, בקר בכפר, אולם כי הידיעה ששר המשטרה או מוסדות ממשלתיים אחרים יזמו או ארגנו התנפלות על האסיפה מטעם מק"י, או הפרעה כלשהיא אחרת, עומדת בנגוד לעובדות, והיא מפרכת מעיקרה." למרות זאת נמשכו ההליכים המשפטיים. אולם באוקטובר 1952, כאשר התברר לשמרון, היועץ המשפטי בפועל, כי

בסיקור בעיתונות.¹⁴⁴

ראוי להדגיש כאן את העובדה שהיועץ המשפטי לממשלה בחר לא להתעמת עם קול העם על אמיתות העובדות שנזכרו בכתבה, כדי לא להעניק לאנשי העיתון במה שבאמצעותה יוכלו להוסיף ולנגח את מזכיר המדינה האמריקני. מכאן ניתן ללמוד שבית המשפט אכן נתפס בעיני היועץ כזירה שבה ניתן וראוי לערוך מאבקים ציבוריים, וכי חשש מפני הפיכת הנאשמים למאשימים (כפי שאירע, למשל, שנתיים קודם לכן בפרשת נאשמי ”ברית הקנאים”, שנהפכה בדיון התקשורתי לפרשת ”גילמה”, וכפי שקרה לאחר זמן לא רב בפרשת קסטנר). כן בחר כהן לא לערער על פסק-הדין, ככל הנראה מאותו טעם, קרי, כדי לא לשוב ולהעניק לקול העם במה תקשורתית וציבורית. ניתן להסיק כל אלה ממכתבו, אם כי הנימוקים להחלטה לא לערער על פסק-הדין נותרו כאמירה מרומזת שהובנה על-ידי הכותב והנמען, ולא הועלו על הכתב. שלל הפרשיות, ובכלל זה פרשת דלס, מעידות על המאבק המתמיד שניהלו השלטונות בקומוניסטים ובכלי-הביטוי שלהם. מצד אחד, יש בכך כדי להצביע בכיבד על מדיניות של איפה ואיפה כלפי הקומוניסטים, אם כי, כפי שצוין קודם, הם לא היו היחידים שסבלו. אולם מן הצד האחר, ריבוי הפרשיות מעיד גם על הקושי של השלטונות לסכור את הפה המרגיז.

7. פסק-הדין

”בים הגדול של הפסיקה מצויים מספר פסקי-דין, הנישאים משכמם ומעלה, והמאירים מאורם הגדול את סביבתם הקרובה והרחוקה. אלה הם ציוני הדרך, הקובעים את דרכו של המשפט, שעה שהוא עומד על פרשת דרכים. אלה הם אותם מתי מעט של פסקי-דין, המקרינים מעוצמתם הפנימית לעבר העתיד, ומכוונים את התפתחותו של המשפט. מבין פסקי-דין יחידים סגולה אלה מתבלט בחשיבותו פסקי-הדין של השופט אגרנט בפרשת קול העם [ההדגשה במקור].”¹⁴⁵

הדיון בתיק עומד להיפתח, הוא שאל את שר המשטרה אם בדעתו להמשיך בהליכים או שמא מוטב לבטל את ההליך מכיוון שחלף זמן רב ומכיוון שקול העם ינצלו את ההזדמנות להפוך את בית-המשפט ל”פלטפורמה של האשמות”. השר נענה בחיוב וביקש לבטל את התביעה, ובלבד שהדבר לא יגיע לידיעת הציבור. במאמר שפורסם בקול העם, זמן קצר לאחר מתן פסקי-הדין של אגרנט, תוארו מקרי התעללות של שוטרי מג”ב בערבים. בין היתר נכתב שם כי ”פעם נטפלו לילד בגיל 10–12 שחזר מהשדה עם חמורו, ובאכזריות ניסו להכריח את הילד לבעול את החמור...” (מוחמד חס ”המשולש הערבי בעניבת-החנק של הממשל הצבאי” קול העם 3.11.1953). במשרד הפנים ביקשו את תגובת המשטרה, וזו הכחישה את כל הפרטים שהופיעו בכתבה. המשטרה ביקשה כי משרד הפנים ינקוט פעולות כלשהן נגד הנהלת העיתון. בעניין זה ובעניינים הקשורים לפרסומים באל-איתחאד, ראו אמ”י, תיק משרד הפנים ג 3/2222.

144 ראו ”נתחדש משפט שיבר ‘קול העם’” הבוקר 16.7.1953; ”תביעה נגד ‘קול העם’” חרות 16.7.1953; ”תביעה נגד ‘קול העם’” הארץ 6.7.1953.

145 אהרן ברק ”הנשיא אגרנט: ‘קול העם’ – קולו של העם” גבורות לשמעון אגרנט (רות גביוון ומרדכי קרמניצר עורכים, תשמ”ז) 129.

צו הסגירה שעליו חתם שר הפנים התבסס על סעיף 19 לפקודת העיתונות. הסעיף התיר לשר הפנים לסגור עיתון לכל תקופה שנראית לו אם מתפרסם בעיתון דבר העלול (likely), לדעתו של שר הפנים, לסכן את שלום הציבור. לשונו של סעיף 19 מקנה שיקול-דעת רחב וסובייקטיבי לשר; ולהלכה, דעתו של השר – ודעה זו בלבד (כפי שטען היועץ המשפטי לממשלה במשפט) – היא הקובעת. על-פי נוסח הסעיף, השיקול היחיד שעליו לשקול הוא השיקול הבטחוני, ואם נשקפת לדעתו סכנה לשלום הציבור, בית-המשפט אינו יכול להתערב. ראוי גם לתת את הדעת לכך שסעיף 19 לפקודת העיתונות אינו מחייב את השר לשקול כנגד שיקול הסכנה הבטחונית את ערך חופש הביטוי, ולאזן בין השניים. ברור גם שמחוקקה של פקודת העיתונות המנדטורית לא התכוונו שיישקל שיקול ערכי כזה או שיעשה איזון כזה.

אולם למרות לשונו וכוונתו הברורה של החוק, ולמרות דעתו הנחרצת של שר הפנים, אשר סבר כי המאמרים אכן סיכנו את שלום הציבור, ביטל בג"צ את צו הסגירה. השופט אגרנט קבע כי החלטת השר הייתה בלתי-סבירה הואיל ולא נתנה ביטוי ראוי לערך הציבורי הגבוה של חופש הביטוי. על-פי הגישה שנקבעה בפסק-הדין, השר ראוי לעשות שימוש בסמכותו רק אם יש בפרסום משום "ודאות קרובה" לסיכון שלומו של הציבור.

בית-המשפט קבע את חשיבותו של חופש הביטוי במשפט הישראלי ובחברה הישראלית אף שהחוק לא הכיר מפורשות בחופש הביטוי. בית-המשפט הסיק את מעמדו של חופש העיתונות מעובדת היותה של ישראל מדינה דמוקרטית ומן הדברים שנאמרו בהכרזת-העצמאות לגבי כינון המדינה על יסודות של חירות.¹⁴⁶ בית-המשפט ראה בהכרזת-העצמאות את "אני מאמין" של החברה הישראלית, וזאת אף-על-פי שברור כי אין ההכרזה בבחינת חוקה שניתן להכריז לאורה על בטלותם של חוקים.¹⁴⁷

השופט אגרנט נזקק לפרשנות מרחיבה של סעיף 19 במטרה להפקיע למעשה את הזכות השרירותית של שר הפנים לסגור עיתונים על-סמך הבנתו בלבד. בפרשנותו הוא שם למעשה סייגים לכוחו של שר הפנים. מתוך כך השתמע, למעשה, שבית-המשפט מאותת לרשות המבצעת מזה ולציבור מזה כי יש יותר מדרך אחת לפרש את התקנות המנדטוריות, וכי יש מי שבוחר את עבודתה של הרשות המבצעת ואשר עשוי גם להגביל את צעדיה.¹⁴⁸

השופט אגרנט קבע כי אף שהכרזת-העצמאות אינה מהווה חוקה בכתב, היא תשמש את בית-המשפט העליון כמקור חשוב לפרשנות. המשמעות השיפוטית המעשית הייתה שבג"צ הקנה לעצמו מקור סמכות שיפוטי חוץ-משפטי, אשר העניק לו את הכוח הפוטנציאלי לא להסתפק בפרשנות מילולית גרידא של חקיקת הכנסת.¹⁴⁹ אגרנט גילה את הפוטנציאל

146 אגרנט השתמש בהכרזת-העצמאות כמקור פרשני כבר בבג"צ 95/49 אל-כורי נ' הרמטכ"ל, פ"ד (1) 34 (להלן: עניין אל-כורי). ראו להב, לעיל הערה 5, בע' 138. ראו עוד להלן בהערה 147.

147 ראו זאב סגל דמוקרטיה ישראלית – עיקרים חוקתיים במשטר מדינת ישראל (תשמ"ח) 244-245; משה נגבי חופש העיתונות בישראל – ערכים בראי המשפט (1995) 8-9.

148 ראו להב, לעיל הערה 5, בע' 161.

149 ראו עמוס שפירא "בית המשפט העליון כמגן זכויות היסוד של הפרט בישראל – מבצר משוריין או נמר של נייר?" עיוני משפט ג(2) (תשל"ג) 625; ברזילי, יערי-יוכטמן וסגל,

האדיר המצוי בהכרזה כמכשיר לשינוי מפת הזכויות בארץ, ומעתה היה אפשר להשתמש בה ככלי המכוון את פרשנות החוקים.¹⁵⁰ פסק־הדין שימש אפוא מצע לפיתוחן של זכויות האזרח במשפט הישראלי.¹⁵¹ התפיסה שהחדיר אגרנט למשפט, בדבר האיזון ההכרחי בין עקרונות מתנגשים ובדבר השאיפה כי בית־המשפט יגבש עיקרון רציונלי אשר יחול במקרה שלפניו ובמקרים דומים אחרים, היוותה אף היא, כך קבע אהרן ברק, תרומה מרכזית של השופט אגרנט בפסק־דין קול העם.¹⁵²

בג”צ קול העם השני, כך כתבה להב, נושם אנטי־פורמליזם. להב מנתה את המאפיינים הבולטים של האנטי־פורמליזם שאותם החדיר השופט אגרנט למשפט הישראלי: התפיסה של המשפט כמראָה המשקפת את ההיסטוריה של העם ואת מערכת הערכים שלו; התפיסה שהפרשנות השיפוטית צריכה שתיעשה בדרך של איזון אינטרסים; התפיסה שמלאכת איזון האינטרסים הינה רציונלית ושאינה יסודית; התפיסה שהמשפט הינו מכשיר חברתי, דהיינו, שהמשפט אינו רק בבואה של תהליכים היסטוריים וחברתיים שעברו על האומה, אלא גם מכשיר לרפורמה – לשינוי חברתי.¹⁵³

אין ענייננו כאן לדון במאפייני הפרשנות כשלעצמם – פורמליסטיים או אנטי־פורמליסטיים – וממילא, כך נדמה, הגן בית־המשפט על זכויות היחיד באותה תקופה הן באמצעות פורמליזם משפטי, כבעניין אל־כרבוטלי או בעניין בז’רנו, והן באמצעות פרשנות יצירתית, כבמקרה שלפנינו.¹⁵⁴ יש לציין כי טענות נגד הפורמליזם של בית־

לעיל הערה 7, בע’ 34. בפרשת קול העם עשה בית־המשפט לראשונה שימוש בהכרזת־העצמאות כמקור פרשני. בפסק־דין קודמים הוצע אומנם על כך שההכרזה אינה חוק חוקתי, אולם היא הוצגה כמבטאת את חוון העם ואת ה”אני מאמין” שלו. ברם, זו הפעם הראשונה שבה שימשה ההכרזה בפועל מקור פרשנות חוץ־מערכתית. פסק־הדין החשוב לענייננו הוא בג”צ 10/48 זיו נ’ גוברניק, פ”ד א(1) 85, 89 (להלן: עניין זיו). במותב ישבו השופטים זמורה, אולשן וחשין. בין היתר נאמר בפסק־דין זה: “ההכרזה... [על הקמת מדינת־ישראל – א’ ר’] באה רק לשם קביעת העובדה של יסוד המדינה והקמתה לצורך הכרתה על־ידי החוק הבין־לאומי. היא מבטאת את חוון העם ואת ה”אני מאמין” שלו, אבל אין בה משום חוק קונסטיטוציוני הפוסק הלכה למעשה בדבר קיום פקודות וחוקים שונים, או ביטולם.” אוכור נוסף של פסיקה זו (מלבד זה המופיע בעניין קול העם) ניתן למצוא בעניין אל־כרבוטלי, לעיל הערה 22. אגרנט עצמו התייחס להכרזת־העצמאות כבר בעניין אל־כורי, לעיל הערה 146, בע’ 37, שם אמר, בין היתר, כי הזכות לחירות פיזית מוכרת במשפט המקובל, וכי כלל גדול זה חל גם בישראל. לא זו בלבד שכלל זה אינו עומד בסתירה לתנאים המקומיים, הוא אף מתיישב עם הרוח המפעמת בהצהרה על הקמת המדינה, שבה הוכרז, כזכור, כי מדינת־ישראל תהא מושתתת (בין היתר) על יסודות החירות. הייתה כאן סטייה מפסק־הדין בעניין זיו, אשר שלל את נפקותה המשפטית של ההכרזה, אולם לא הייתה זו סטייה בוטה. ראו פנינה להב “יד הרוקם: יריעת חירויות הפרט על־פי השופט אגרנט” עיוני משפט 3(3) (תשנ”ב) 475, 489.

150 להב, לעיל הערה 5, בע’ 160.
 151 ראו דוד קרצמר “חמישים שנה של משפט ציבורי בבית־המשפט העליון – זכויות אדם” משפט וממשל ה(1) (תש”ס) 297, 305.
 152 ברק, לעיל הערה 145, בע’ 141.
 153 להב, לעיל הערה 101, בע’ 22.
 154 עניין אל־כרבוטלי, לעיל הערה 22, וראו גם רון חריס “גם מעצר מינהלי כפוף לחוק”

המשפט נשמעו באותה תקופה גם מן העבר האחר של המתרס.¹⁵⁵ להלן נתייחס אפוא למאפיין הראשון ולמאפיין האחרון שציינה להב, דהיינו, לטענתה כי המשפט משמש מראָה המשקפת את ההיסטוריה של העם ואת מערכת הערכים שלו, ולקביעתה כי המשפט הינו כלי לרפורמה חברתית. לשתי טענות אלה יש נגיעה ברורה ומיידית בהיסטוריה ובפרשנותה וכן בחייה של החברה הישראלית באותה עת.

"את המשפט של עם," כתב השופט אגרנט בפסק־הדין, "יש ללמוד באספקלריה של מערכת החיים הלאומיים שלו." מילים אלה שכתב אגרנט, בהקשר של החדרת הנורמות של הכרזת־העצמאות אל המשפט הישראלי, קובעות למעשה כי לעם היהודי יש אתוס לאומי משותף, וכי אתוס זה מתגלה או נחשף בהכרזת־העצמאות. ההכרזה, אמר אגרנט בעקבות השופט זמורה,¹⁵⁶ "מבטאה את חוון העם ואת האני מאמין שלו"; היא אינה אפוא הדבר עצמו, אלא ביטוי שלו. חוון זה, כך מותר להניח, אינו אלא חוון החירות והצדק של נביאי ישראל אשר נזכר בהכרזה. דהיינו, בית־המשפט מבקש לבטא בפסיקתו את הערכים המשתקפים בהכרזת־העצמאות, שאינה אלא גילוי או חשיפה של ערכים העומדים מחוץ לה. במעשה זה נפרש למעשה גשר ארוך בין העבר הקדום – ומבטאיו נביאי ישראל – לבין ההווה. במובן מסוים ניתן לטעון שהכוח לבלום את המעשה של המדינה או של הריבון (שר הפנים) נשאב לא רק מסמכויות של פוסקים והוגי־דעות המשקפים ערכים דמוקרטיים בני הזמן החדש, שאגרנט מרחיב את הדיבור עליהם, אלא גם מן הנביאים הרחוקים, אלה שבעצמם נבחרו או בחרו לעשות, בזמנם שלהם, בדיוק את הדבר הזה – להציב גבולות לריבון או למצער לומר לו דברים שאותם אין הוא רוצה לשמוע. ההכרזה, הנושאת את "רוחו הלאומית של העם", מתווכת אפוא בפסק־הדין בין העבר להווה, וקושרת בצרור אחד את ערכיה של הלאומיות היהודית המתחדשת עם ערכי המוסר של הנביאים מזה ועם הערכים הליברליים־הדמוקרטיים מזה.¹⁵⁷ החייאת העבר המיתי, על

בית המשפט – חמישים שנות שפיטה בישראל (דוד חשין עורך, תשנ"ט) 24; עניין בדרנו, לעיל הערה 19, וראו גם מאוטנר, לעיל הערה 21, בע' 123–125.
 155 כך, למשל, נכתב בדבר: "ביה"ד העליון במדינתנו הצעירה, משמש גם ביד גבוה לצדק. אם כוח הוא כי בדרגת השיפוט הראשונה יכריע תמיד החוק הפורמלי 'הנאשם הצודק יצא לפעמים חייב', הרי בשיקול הנוסף, בשלב העליון, ראוי כי יושם לב יותר לצדק מאשר לפורמליות, שאינם זהים, כאמור וכמוכח בכל המקרים, ויש גם שהם נוגדים זה את זה. שורת ההגיון מחייבת, כי מעמדם הרם של דיינינו וסמכותם האישית העליונה בציבור, יאפשרו להם הכרעות מתוך שיקולים עמוקים יותר, שגורמים ונסיבות מהוים בהם נקודה מכרעת. פסקי דין של ביה"ד העליון הם החלטיים ואינם ניתנים לערעור. הצבור מקבלם במלוא האימון שרוממות המוסד מחייבתו, אך קשה להשתחרר מההרגשה, שאף בין כתליו אין חריגה ממסגרתו הפורמלית של החוק לשיקולים נוספים אחרים." א' מש "האזרח – ובית־הדין הגבוה לצדק" דבר 17.5.1951, אצ"מ 571/504.
 156 עניין זיו, לעיל הערה 149, מצוטט אצל אמנון רובינשטיין וברק מדינה המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל (מהדורה ה', תשנ"ו, כרך א) 55. אשר מעוז כותב כי אין דרך לדעת שאכן השופט זמורה הוא אשר כתב את פסק־הדין. ראו אשר מעוז משפטים ראשונים – שיחות בעקבות פסקי־דין של בית־המשפט העליון בשנה הראשונה להיווסדו (דפנה ברק־ארוז עורכת, 1999) 55.
 157 הפרשנות שלי למושג "החיים הלאומיים" שונה אם כן מהפרשנות של אהרן ברק במאמרו "את המשפט של העם יש ללמוד באספקלריה של מערכת החיים הלאומיים שלו" עלי משפט ג(2) (תשס"ד) 377.

ערכיו האוניוורסליים, תורמת להאדרת האתוס הציוני הפרטיקולרי ולשילובם של ערכים דמוקרטיים-ליברליים בליבתו. בכך דומה שפסק־הדין מבקש לחדור אל מעבר לתחום הצר של פתרון השאלה המשפטית שעל־הפרק, להבקיע אל התחום הציבורי־הלאומי ולהשריש שם את ערכיו.¹⁵⁸ בית־המשפט מיטיב לבטא כאן את העובדה שמדובר בשנות עיצובה של המדינה. לישראל מלאו חמש שנים, ובתקופת העיצוב ראוי להטביע חותם ולהטות את התפתחות החברה אל הדרך שבה הייתה אמורה ללכת. בכך ניתן לראות במעשהו של אגרנט צעד של תיקון חברה, ממש כפי שניסה דוד בן־גוריון לעשות בהתפטרותו מכס ראש הממשלה ובהליכתו לשדה־בוקר בעצם הימים ההם.¹⁵⁹ החדרתה של הכרזת־העצמאות צריכה אומנם להתפרש בראש ובראשונה כאקט משפטי, אך היא צריכה להתפרש גם כאקט חברתי־לאומי.

כדי להיטיב לעגן את טענותיו החדשניות ברוח התקופה, ביקש אגרנט לקשור את ערך חופש הביטוי לא לערכים ליברליים־אינדיווידואליסטיים דווקא, אלא בראש ובראשונה לערכים קולקטיביסטיים.¹⁶⁰ כך, הוא הציג בפסק־הדין תחילה את תרומתו של עקרון חופש הביטוי לטובת הכלל (על־פני שני עמודים) ורק אחר כך את תרומתו לטובת הפרט (בשתי פסקאות). בין היתר נכתב שם:

”ו)התהליך הדמוקרטי הוא, איפוא, תהליך של בחירת המטרות המשותפות של העם ודרכי הגשמתן בדרך הבירור והשקלא והטריא המילולית, הווה אומר, על־ידי ליבון גלוי של הבעיות העומדות על סדר יומה של המדינה והחלפת דעות עליהן בצורה חפשית... בבירור זה, המתקיים באמצעות מוסדותיה הפוליטיים של המדינה... ממלאה 'דעת הקהל' תפקיד חיוני... מתקיים לא רק תהליך מתמיד של הבהרת דעת הקהל אלא גם של עיצובה... ביסודו של דבר, כל התהליך הנזכר אינו אלא תהליך של בירור האמת, למען תשכיל המדינה לשים לפניה את המטרה הנבונה ביותר ותדע לבחור את קו הפעולה העשוי להביא להגשמת מטרה זו בדרך היעילה ביותר. והנה, לשם בירור אמת זו משמש העקרון של הזכות לחופש הביטוי אמצעי ומכשיר, הואיל ורק בדרך של ליבון 'כל' ההשקפות והחלפה חפשית של 'כל' הדעות עשויה אותה 'אמת' להתבהר.”¹⁶¹ [ההדגשות במקור].

אגרנט לא התעלם מן העניין הפרטי שיש בהגנה על חופש הביטוי, אך הקפיד להציגו לאחר האינטרס של המדינה.¹⁶² זאת עשה מפני שביקש להדגיש את העובדה שחופש

158 להב, לעיל הערה 149, בע' 506.
159 ראו את פרשנותו של יחי'ם ויץ במאמרו "אל הפנטזיה ובחזרה, מדוע החליט בן־גוריון לרדת לשדה־בוקר?" עיונים בתקומת ישראל – מאסף לבעיות הציונות, הישוב ומדינת ישראל (1998, כרך 8) 298, 306–315.
160 בניגוד למה שעולה ממאמרם של שולמית אלמוג ועלי זלצברגר, הדבר אינו מפתיע, כמדומה, גם לנוכח רוח התקופה וגם לנוכח העובדה שמשום החידוש הרב שבפסיקה היה היגיון רב לנסות לקרבה דווקא אל אלה שלא ראו בעין יפה את ה"הפקרות" שחופש הביטוי הביא בכנפיו. ראו שולמית אלמוג ועלי זלצברגר "הקול הפרטי במשפט הציבורי" משפט וממשל ה(1) (תש"ס) 9, 10.
161 עניין קול העם, לעיל הערה 19, בע' 431.
162 אלמוג וזלצברגר, לעיל הערה 160, בע' 10. לשם השוואה ניתן לראות את דבריו של

הביטוי הינו קודם־כל חלק מהותי מן התפיסה הצרה – הפורמלית – של הדמוקרטיה, וכי בלי מידה סבירה של חופש דיבור לא יכולה להיות דמוקרטיה אמיתית, אפילו במובן הצר של חופש שכנוע והסכמה להחלטת הרוב.¹⁶³ אגרנט הפריד בין השיבותו של חופש הביטוי לשיח שהוא מכנה "חברתי", דהיינו לשיח הקולקטיבי, לבין משמעותו העמוקה מבחינת הפרטים המרכיבים את הקולקטיב, וכאמור, הרחיב בפסק־דינו בעניין הקולקטיב והמעייט בעניין הפרט. עם זאת, ציין אגרנט בפסק־הדין במפורש כי –

"חשיבותו של העקרון נעוץ גם בהגנה שהוא נותן לאינטרס פרטי מובהק, דהיינו, לענינו של כל אדם, באשר הוא אדם, לתת ביטוי מלא לתכונותיו וסגולותיו האישיות; לטפח ולפתח, עד הגבול האפשרי, את האני שבו; להביע את דעתו על כל נושא שהוא חושבו כחיוני בשבילו; בקיצור – להגיד את אשר בלבו כדי שהחיים ייראו כדאיים בעיניו... למעשה, מבחינת המגמה של קיום אינטרס מיוחד זה, משמשת הזכות לחופש הביטוי לא רק אמצעי ומכשיר כי אם גם מטרה בפני עצמה, באשר הצורך הפנימי שמרגיש כל אחד לתת ביטוי גלוי להרהוריו הוא הוא מתכונותיו היסודיות של אדם."¹⁶⁴

ועוד אומר שם אגרנט כי אומנם כינה את האינטרס האחרון "פרטי", אבל לאמיתו של דבר למדינה יש עניין בשמירה עליו, הואיל וכפי שאמר השופט ברנדייס, מטרתה הסופית של המדינה היא, בין היתר, לאפשר לבני־אדם להיות חופשיים לפתח את סגולותיהם. על־כן, אמר אגרנט, אפילו ביטוי שאין לו כל ערך ישיר לגבי החברה עשוי להיות חשוב "מבחינת המגמה לאפשר הבעה עצמית."¹⁶⁵

במחקר הוצע לראות את אגרנט כמי שמחשיב את הקולקטיב יותר מאשר את הפרטים. העובדה שאגרנט השתמש בהנמקה הלאומית בהכירו בהכרזת־העצמאות כמקור פרשני נתפסה כהוכחה לכך שאגרנט תפס את החברה לא כקיבוץ של פרטים (כמו במודל הליברלי הקלסי), אלא כחזי בפני עצמו. מכך הוסקה המסקנה שאגרנט שיקף בתפיסתו את המסורת הציונית, אשר ראתה בעם המתוקן אשר ישוב לציון את תכלית התכליות.¹⁶⁶ נדמה שאפשר לפרש את דבריו של אגרנט ביותר מאשר דרך אחת, וכך אפשר לטעון כי ברקע של פסק־הדין, או מבעד לשורותיו, נראה שאגרנט מבקש ליצור בפסק־דינו הרמוניה במקום שבו היא חסרה: הרמוניה בין המרכיבים הדמוקרטיים־האוניוורסליים־האינדיווידואליים של הכרזת־העצמאות לבין המרכיבים הלאומיים־הקולקטיביים הייחודיים שלה; הרמוניה בין הקיום של הפרט לבין הקיום של החברה כקיבוץ של פרטים.

היועץ המשפטי לשעבר מיכאל בן־יאיר באוניברסיטת תל־אביב, ב־19 במרס 1996. כאשר הוא מונה את הטעמים לחופש הביטוי, הוא מתייחס בפתח דבריו להגשמתו העצמית של האדם ולהכרה בחירותו, ורק אחר כך מוזכר את הטעמים החברתיים לחופש הביטוי. הטעמים, כך נדמה, לא השתנו ברבות השנים, אך מיקומם בסולם הטיעונים השתנה גם השתנה.

163 ראו רות גביוון זכויות אזרח ודימוקרטיה (האגודה לזכויות האזרח, תשמ"ה) 20.

164 עניין קול העם, לעיל הערה 19, בע' 432.

165 שם, שם.

166 להב, לעיל הערה 149, בע' 506.

התפיסה של עולם ערכים הרמוני (גם אם מובן כי ההרמוניה הינה תיאורטית בלבד) מסמנת את אגרנט כמי שמושפע מן הפן האוטופי של הציונות.¹⁶⁷ בעולם של אגרנט יש כמה אינטרסים או ערכים שונים שיש להם חשיבות עליונה, ולעיתים עלולות להתגלע מחלוקות ביניהם. במקרים כאלה הרציונליזם, הוודאות הקרובה והחשיבה הלוגית והסדרה משמשים את אגרנט כמפתח לפתרון בעיות אלה, המערערות את העולם ההרמוני התיאורטי של הערכים.

יסודותיה של המהפכה החברתית שבה החל אגרנט ביקשו אפוא, כך נדמה, להסתמך על שתי רגליים: זו של ערכי הליברליזם הדמוקרטי מזה וזו של הקולקטיביזם האוטופי מזה.¹⁶⁸ בפסק-הדין המהפכני של אגרנט מצטיירת אפוא ההעלאה של ערך חופש הביטוי לדרגה של ערך עליון לא רק כחידוש, אלא גם כמעשה המשקף את החיים הלאומיים של העם, ולפיכך כהצבה מחודשת של ערך שריר וקיים. גם בכך הוא מגלה נאמנות למסורת הציונית האוטופיסטית, שביקשה לעצב את דמותו של היהודי מחדש ובה-בעת לחצוב ולגלות מחדש את דמותו העתיקה וה”אותנטית” של העם.

בפן המעשי הקונקרטי של פסק-הדין אגרנט מותח ביקורת על החלטתה של הרשות המבצעת בעניין קול העם ואל-איתחאד, אולם נראה שהוא מבקש למתוח ביקורת גם על גורמים החורגים מענייניו העיקרי של הדיון. נדמה שאגרנט מבקש גם להשיב על טענתו של היועץ המשפטי חיים כהן (שהועלתה בעת הדיון באולם בית-המשפט) כי בית-המשפט (בניגוד למה שטען כהן) אכן משמש לביטוי דעת-הקהל, וכך נדמה אפוא שדעת-הקהל היא הפרוטגוניסטית של פסק-הדין. נדמה כי יש בפסק-הדין לא רק תשובה אישית לחיים כהן, ותשובה לעמדת הממשלה בהקשר הענייני של מה בית-המשפט יכול לעשות ומה הוא אינו יכול לעשות, אלא גם ביטוי מסוים, אומנם מעודן, למשחק הכוח שבין הממשלה לבית-המשפט על ייצוגו של הציבור. כמו-כן מובלעת בו תשובה מתונה בסגנונה – אך חריפה במהותה – לרוקה, לעמיתיו הציונים הכלליים ואף לממשלה כולה:

”למדינאי הנבון ברור הדבר, מסביר המלומד Lindsay... כי עליו להתחשב בדעת הקהל מדי יום ביומו, הואיל והאזרח הפשוט הוא המרגיש כאשר החוקים אינם מותאמים לצרכיו; הוא היודע אם ‘הנעל לוחצת יותר מדי’ והיכן מקום הלחיצה. ‘אמנם אין הקהל מכיר את הפרטים’, מציין גם פרופיסור ת. י. רות בספרו ‘שלטון

167 כוונתי לריאליזם האוטופי שבציונות, זה השייך לסוג התפיסות המוגדרות “אוטופיות טופיות”, כלשונו של מרטין בובר. אוטופיות מסוג זה מתייחסות אל העתיד הקרוב ומעוגנות במציאות ההיסטורית הקיימת. הנחות-היסוד המשותפות לאוטופיות מסוג זה הן האקטיביזם, המניח כי האדם מסוגל לעצב את אורח חייו באמצעות מעשיו; האופטימיזם, המאמין כי צורת החיים המושלמת נעדרת סתירות וניגודים, וכי היא נמצאת בהישג-ידו של האדם; הקונסטרוקטיביזם, המכיר בצורך הדחוף לבנות חברה אחרת באמצעות מעשה מתוכנן היטב; וההומניזם, הרואה את הפעולה החברתית כמעשה שנועד בשביל היחיד, ולא למען אמונה, מעמד או לאום. ראו יוסף גורני “הראליזם האוטופי בציונות” רשפים – היבטים היסטוריים, פילוסופיים וחברתיים של החינוך – אסופה לזכרו של פרופ' שמעון רשף (רנה שפירא ואריה כשר עורכים, תשנ”א) 37, 39. עיינו גם להב, שם, בע’ 480, 494, 504.

168 על המתח שבין הערכים הקולקטיביסטיים-הלאומיים לבין הערכים הליברליים-האינדיבידואליסטיים בפסיקת בג”צ ראו להב, לעיל הערה 12, בע’ 497-498.

העם ע"י העם... הוא רק יודע (למשל) שמלחמה מעיקה עליו או שהמחיר של מצרכים חיוניים גדול מכפי כוחו הכלכלי. חלק חשוב מאד של תפקידי הדמוקרטיה הוא לתת את האפשרות להרגשות אלה לצאת לאור עולם ולמצוא את הפתרון בדרך חוקית הקבועה מראש, וההרגשות גלויות הן למדי גם לאדם הפשוט אף אם אינו בקי בניתוח המדעי של הסיבות ופתרונו. 'לב יודע מרת נפשו'; ואם האיש הפשוט אינו מבין איך לתקן, הוא מבין מה יש לתקן. אכן, מתקיים לא רק תהליך מתמיד של הבהרת דעת הקהל, אלא גם של עיצובה."¹⁶⁹

את הדברים שכתב כאן אגרנט אפשר וניתן לקרוא כפשוטם – כהבהרה של חשיבותו של חופש הביטוי במשטר דמוקרטי – אולם ניתן ואף רצוי לקרוא אותם גם כביקורת סמויה על הממסד השולט, אשר מבקשת לשכנע אותו בצורך לתקן את דרכיו. כמו־כן היא מבקשת לעצב לעיני הממסד את תדמיתו הראויה של האזרח הישראלי – לא אובייקט, אלא סובייקט, אדם שעל הממסד להקשיב לו ולתת מענה לצרכיו. לא רק שהמדינאי הנבון אמור לקרוא את פסק־הדין, הוא אמור גם לתת את ליבו לדברים הקטנים המקשים את חייו של האזרח, כפי שהתחייב לעשות ערב הבחירות. הדוגמאות שבחר אגרנט – החוקים הלא־מתאימים, הנעל הלוחצת יותר מדי ומחיר המצרכים הגבוה – לא היו מקריות. מצב הביטחון המעורער, המיתון העמוק שבו היה המשק נתון באותה עת ומחירם הגבוה של מצרכי המזון העיקרי על האוכלוסייה, כפי שהעיק על חלקים ממנה הניסיון להשתיק את נציגיה. פסק־הדין נשא אם כן בחובו מסר חברתי מן המעלה הראשונה.¹⁷⁰ נאמן לאותה תפיסה אוטופית, ביקש אולי אגרנט להזכיר לשומעיו/קוראיו – יותר מאשר לחדש להם – כי במוקדה של המהפכה הציונית עמד האדם, ולא האומה או המדינה; האדם אשר אינו רק מי שעתידי להושיע את האומה או להקריב את חייו למענה, אלא קודם־כֹּל מי שעתידי להיושע בעצמו ולתרום מתוך יצירת חייו – ולא מתוך שלילתם או שלילת ייחודם – לגאולת האומה.¹⁷¹

8. דיון

אין דרך לדעת בוודאות מה התחולל בראשו של השופט אגרנט בבואו לכתוב את פסק־הדין החשוב הזה. ברור, עם זאת, כי ככל הנראה השפיע בית גידולו וחינוכו של השופט אגרנט על החלטתו זו. כן נדמה כי יש ממש בהשערה כי אישור חוק השופטים חודשיים קודם לכן, שהבטיח ועיגן את אי־תלותה של המערכת המשפטית במערכת הפוליטית ואת עצמאותם של השופטים, עודד את אגרנט לעלות על הנתב של הגנה משמעותית על זכויות האזרח בישראל.¹⁷² עם זאת, הוא עצמו, בריאיון שנערך שלושים

169 עניין קול העם, לעיל הערה 19, בע' 431.

170 ראו גם סגל, לעיל הערה 3, בע' 243.

171 "ההתחלה מן היחיד משמעה עיגון תנועת התחיה הלאומית, הציונית, ב'שבילו המיוחד של כל יחיד', במרחב לכל אדם להביא לידי גילוי את עצמותו." אברהם שפירא אור החיים

ב"יום קטנות" – משנת א.ד. גורדון ומקורותיה בקבלה ובחסידות (תשנ"ו) 52.

172 להב, לעיל הערה 5, בע' 150.

וחמש שנים לאחר האירועים, זכר את סמיכות הפרשיות אך לא זכר את השפעתן הישירה על החלטתו.¹⁷³ במחקר נטען גם, במידה רבה של היגיון, כי נסיעתו של אגרנט לארצות-הברית בחודש מאי 1953 חיזקה את הכרתו כי ההליך השיפוטי חייב להתחשב בתפיסה מהותית של הצדק. בתארה את מפגשו של אגרנט עם אמריקה המקרטיסטית, כתבה להב: ”הפרספקטיבה הישראלית שלו עזרה לו לראות את ירושלים באור אחר. מושיגנטון נראתה מלחמתו של דוד בן-גוריון באופוזיציה יותר כמסע-צלב קנאי ופחות כהגנה רציונלית על ביטחון המדינה. חוויות אלה פתרו את האמביוולנטיות שחש לגבי המתח שבין זכויות האזרח לדרישות הביטחון, בין איפוק לאקטיביזם שיפוטי, בין פורמליזם ליוריספרודנציה פרוגרסיבית.”¹⁷⁴

כל אלה היו תנאים הכרחיים לכתיבתו של פסק-הדין, אך לא ברור אם היו אלה התנאים המספיקים. נראה כי ההתפתחויות המדיניות, שבוודאי לא נעלמו מעיניו של אגרנט, ובעיקר זיכוי הרופאים במשפט מוסקבה, ביקורו הלא-מאוד-מוצלח של דלס והתקררות היחסים עם ארצות-הברית בעקבותיו, ומאידך גיסא חידוש היחסים עם ברית-המועצות, השפיעו בוודאי גם הם את השפעתם. כפי שהראה שפירא, פסק-הדין בבג”צ קול העם הראשון, שניתן חודשים ספורים לפני כן, ביטא את סערת הרוחות האנטי-קומוניסטית בציבור באותה תקופה. לעומת זאת, בג”צ קול העם השני ביטא את השינוי באקלים יחסי החוץ, ואולי אף את תחילתו של השינוי הפנימי שחל בציבוריות הישראלית.¹⁷⁵

לנוכח דיוננו כאן ניתן גם להעריך שאגרנט הכיר את ההיסטוריה המשפטית של קול העם, ובכלל זה את משפט קול העם – בן-גוריון, ובוודאי זכר את פסק-הדין בבג”צ קול העם הראשון, שהוא עצמו חתום עליו. לימים גם העיד אגרנט כי חש אי-נוחות עמומה בשעה שהסכים לקול העם הראשון, וכי אי-נוחות זו הלכה וגברה ככל שחשב על ההקשר וההשלכות של המקרה. אגרנט הכיר בוודאי גם את קורות משפטו של קול העם בעניין השמצת דלס, שהסתיים כשבועיים לפני פתיחת הדיון בתיק בית-המשפט העליון. מכיוון שבתוך עמו ישב, ניתן גם להניח כי ההתנכלות הרצופה של הממסד השלטוני לקומוניסטים בכלל, ולכלי-הביטוי המרכזיים שלהם בפרט, לא נעלמו מעיניו. ניתן לשער שקולת העונש שפסק בית-המשפט בעניין קול העם – בן-גוריון וכן זיכויו של קול העם בעניין השמצת דלס, שלא נענה בערעור מטעם השלטונות, האירו שניהם סדק חבוי בעוצמתו של הממסד השלטוני. סדק זה עוד הוסיף והתרחב בפסיקתו החדשנית של אגרנט.¹⁷⁶

173 להב, לעיל הערה 149, בע’ 503.

174 להב, לעיל הערה 5, בע’ 152.

175 שפירא, לעיל הערה 92, בע’ 644, 646.

176 סגל מעצים את יסוד ההתרסה הטמון בבג”צ קול העם השני באמצעות הנגדתו למשפט קול העם – בן-גוריון ולבג”צ קול העם הראשון. אולם גם אם הורשע קול העם בדיון במשפט קול העם – בן-גוריון, הרשעה זו לא נתפסה כהפסד מצידו, אלא להפך, כפי שכבר צוין כאן; ומשפטו של קול העם בעניין השמצתו של דלס היה ניצחון של ממש. ההפסד הפומבי הגדול והיחיד היה אפוא בבג”צ קול העם הראשון, ודומה שקל מאוד

אף שקשה לדעת אם הדבר נכלל במסגרת שיקוליו של אגרנט, ואולי היה נוכח רק ברקע המודעות שלו, ניתן לשער כי העובדה ששר הפנים לא השתייך אז למפא"י, מפלגת הרוב החזקה, אלא בא משדרות הציונים הכלליים, הקלה מעט את האקט של הפיכת החלטתו. בבחירות שנערכו בשנת תשי"א הגדילו הציונים הכלליים את כוחם בזכות מאבקם לשינוי מדיניותה הכלכלית של הממשלה והודות לכך שהציגו את עצמם כאבירי זכויות האזרח, ובכלל זה הביטוח לשפר את מעמדה של חירות הביטוי. הצלחתם בבחירות מעידה ככל הנראה כי המסרים שהעבירו, ובכלל זה הבטחתם לפעול למען חירות הביטוי, זכו באותה תקופה באהדה ציבורית. אולם בעת שבתם בממשלה הם היו שותפים מלאים בקבלת ההחלטות לפעול באורח מנהלי או משפטי נגד קול העם, ולפיכך נראה כי הציונים הכלליים פעלו באותה שעה בניגוד לציפיות בוחריהם.

העניין שגילה הציבור בחירויות היחיד עולה גם ממקור אחר – ממחקר שערך המכון למחקר חברתי שימושי בעבור הממשלה בשנת 1952. במחקר, שהוזמן ככל הנראה על-ידי הממשלה ואשר לא פורסם, נשאל הציבור: "איזה גורם מן הרשומים מטה הגו החשוב ביותר בשבילך אישית?" חופש הביטוי היה הגורם השלישי במעלה, לאחר השאיפה להיות חופשי מפתח המלחמה והשאיפה לחיות חיי משפחה מאושרים, ולפני האפשרות לחיות חיים דתיים, האפשרות לבחור עבודה לפי רצונו של האדם, האפשרות ליהנות מנוחות כלכלית והרצון לרכוש את הערכתם של אנשים אחרים. הסקר נערך בכל רחבי הארץ בחודשים אוגוסט עד אוקטובר 1951, ועסק בנושא "השאיפות האישיות הפועלות בקרב האוכלוסיה הישראלית כלפי בעיות המדינה". הנחת הסוקרים הייתה כי "לממשלה חשוב לדעת מהו הדבר העיקרי שבוחריה רוצים ממנה", ובאמצעות הסקר ביקשו הסוקרים לבדוק "מהי ההתאמה בין הבעיות המעסיקות את היחידים לבין הבעיות המעסיקות את הכלל".¹⁷⁷ לא ברור אם אגרנט ידע או שמע על המחקר, אך סביר להניח שהיה ער לשיח החירויות ולנסיבותיו, כפי שהיה ער לפער בין ההבטחות שניתנו ערב הבחירות לבין המציאות ששררה בתקופת המשפט בארץ.

נוסף על כל זה יש להאיר את חשיבות עמידתם של עיתוננים אחדים שנזכרו כאן – ובמיוחד של הארץ, הג'רוזלם פוסט והצופה (שני האחרונים מזוהים עם הקואליציה) – לצד קול העם, כמו גם את הצהרתה החד-משמעית של אגודת העיתונאים כולה בזכות חופש הביטוי. אלה לא ביטאו את עמדתם של שוליים קיצוניים, אלא של חלקים חשובים ביותר של המרכז.¹⁷⁸ נדמה אפוא שיש בסיס להשערה כי כל אלה סיפקו את הדחיפה האחרונה שאפשרה את חריגתו של אגרנט מן הפרשנות הפורמליסטית של החוק ואת העדפתו להנחיל את התפיסה המהותית שלו בדבר זכויות האזרח. אגרנט לא עמד לבדו

להבינו על רקע אירועי התקופה, כפי שעשה אברהם שפירא במאמרו, שם. ראו גם סגל, לעיל הערה 3, בע' 244.

177 בסקר ניכר הבדל משמעותי מאוד בין מעמדו של חופש הביטוי לפרט לבין מעמדו של חופש הביטוי כעיקרון של המדינה. במענה לשאלה העוסקת בחיי הפרט בחרו 36.3% בחופש ממלחמה, 22.9% בחרו בחיי משפחה מאושרים, ו-13.9% בחרו בחופש הביטוי. כאשר נשאלו הנחקרים מה חשוב למדינה, נדחק חופש הביטוי הרחק לאחור. אמ"י, תיק משרד ראש הממשלה ג/1/5455.

178 הארץ נחשב עיתון מהימן במיוחד. ראו אמ"י, תיק משרד ראש הממשלה ג/1/5455.

מול הממסד השלטוני הקולקטיביסטי, לא ברצון להציב גבולות לרשות המבצעת ולא ברצון להרחיב את גבולות חופש הביטוי. על־כן, את הביטוי שטבע אגרנט, שלפיו “את המשפט של עם יש ללמוד באספקלריה של מערכת החיים הלאומיים שלו”,¹⁷⁹ ניתן לקרוא לא רק בהקשר של הסתמכותו על מגילת־העצמאות, אלא גם בהקשר של הסתמכותו על קריאת הרוח שנשבה מן הציבור באותה עת.

לנוכח תגובותיה של העיתונות על מעשיו של שר הפנים ולנוכח מעמדה הציבורי המעורער של הממשלה – אשר לא הצליחה למעשה להגביל את כוחו של הביטאון הקומוניסטי, לפחות לא במידה שאליה שאפה – יש להבין את הדרמה שהתחוללה בבית־המשפט ככזו שנשענה, באופן חלקי לפחות, על שינוי במאזן הכוחות. מה שניתן לראות כאן הוא שבמציאות הוכחה אוזלת־ידה של הממשלה בשני משפטים שזכו בסיקור תקשורתי לא־מבוטל (משפט קול העם – בן־גוריון והמשפט בפרשת דלס). גם באירועים שסבבו את המשפט שהסתיים בהצלחת הממשלה – בג”צ קול העם הראשון – כשלה הממשלה במבחן, כאשר לא הצליחה לסגור את העיתון קול הנוער, שהחליף את קול העם. ניתן לשער שכשלוניות אלה אשר תוארו כאן החלישו את הדימוי הציבורי של הממשלה, לפחות במידת־מה, ולפחות בקרב קהילת העיתונאים. כאשר בפרשה השנייה ביקרו העיתונות ולאחריה פסק־הדין את החלטת הממשלה להוציא צו סגירה לקול העם, הם לא ביקרו גוף כה חזק ומאיים כפי שצויר עד כה במחקר. אכן, היה זה גוף עתיר סמכויות, אבל הוא לא היה משופע או בעוצמה – הניזונה מהצלחות – במידה שתאמה את הסמכויות האלה או את ציפיותיה של הממשלה עצמה. דומה שחולשותיו של גוף זה היו גלויות למי שענינו היו פקוחות ולמי שהיה רגיש למאבקי כוח.

אולם למרות כל אלה, על־פי התנהלות העניינים בבג”צ קול העם השני, נראה שגם הממשלה וגם היועץ המשפטי לממשלה חיים כהן, שייצג את הממשלה בדיון, נטו להאמין כי לאחר פסיקת בג”צ בפרשת קול העם הראשונה, ולאחר שהממשלה החליטה לתקן את פקודת העיתונות כך ששר הפנים יוכל לאסור גם הופעת כל עיתון אשר בא במקום עיתון אסור, גם אם יש לעיתון החלופי רישיון, תוכל סוף־סוף הממשלה ליישם את החלטותיה. הם חשו כי הכוח להחליט נתון בידיהם.

השילוב של תחושת העוצמה (המכויבה) של הרשות המבצעת עם חולשתה היחסית של הממשלה בשל כשלוניותיה המשפטיות והביצועיים, כמו־גם עם תגובת העיתונות, הוליד את העמידה התלושה־משהו של חיים כהן בבית־המשפט. חיים כהן דבק – גם בז’רגון וגם בגישתו הכללית – בתפיסה פורמליסטית של המשפט, והציג את עצמו כבעל כוח רב. אולם לנוכח מעמדה הציבורי הירוד של הממשלה (בעניינים אחרים החורגים מדיוננו כאן),¹⁸⁰ ולנוכח התגובות של אגודת העיתונאים והעיתונות, הצטיירו טיעוניה של כהן בבית־המשפט כנגועים לא רק בפורמליזם, כי אם גם במידה של יהירות. לנוכח חולשתה

179 עניין קול העם, לעיל הערה 19, בע’ 437.

180 להלן כמה עניינים בולטים בהקשר זה: במאי 1953 התברר שמחלקת העלייה של הסוכנות אינה מקיימת את החלטות הממשלה, ומנהלת למעשה מדיניות משלה המנוגדת למדיניות הממשלה; המיתון באותה תקופה היה עמוק, והאבטלה גאתה; וביולי הודיעה ועדה ציבורית שליד הסתדרות הרופאים על התפשטות מדאיגה של תת־תזונה בארץ, בעיקר במעברות.

היחסית של הממשלה שאותה ייצג, ולנוכח התנגדותם של חלקים חשובים בדעת-הקהל לצעדו של שר הפנים, נראתה עמדתו של כהן כחורגת ממקומה וכחורגת ממידת הלגיטימציה הציבורית שהייתה לממשלה באותם ימים.

במישור הפסיכולוגי אמר כהן לשופטים, לעיתונות ולציבור – אנחנו ממשלה גרועה, אבל לכם שופטי בית-המשפט, וכן לכם הציבור והעיתונות, אין כל אפשרות לעצור את פגיעתנו הרעה, לפחות עד למועד הבחירות. יותר מכך, הוא אמר לשופטים כי בעניין שעל-הפרק גם אין להם למעשה כל מקום לשיקול-דעת. השימוש של חיים כהן במילים "ממשלה גרועה" וקביעתו כי גם במצב זה אין בית-הדין יכול לה היו התנסחות אומללה מפני שהיא ביטאה יהירות ואף התרסה, אשר אינן מתחייבות מניסוח פורמליסטי, ומפני שהוא אמר זאת למעשה מעמדת חולשה מסוימת, ולא מעמדת כוח שהוא מאמין כי הוא מחזיק בה. לא רק היסטוריונים שמו לב למילים שבהן בחר כהן להשתמש ולמעמדה הציבורי של הממשלה ומייצגיה באותו רגע, כי אם גם השופט אגרנט, שענה לו גם בהערה שהעיר בדיון ואשר תוארה כאן וכן בפסק-הדין עצמו.

9. הדי המשפט

יחסית למעמד שרכש פסק-דין זה בהיסטוריוגרפיה המשפטית ובהשוואה לעיסוק האינטנסיבי העכשווי של התקשורת בבית-המשפט העליון, נדמה שלפסק-הדין היו הדים מעטים בלבד באותה תקופה. הוא ניתן ביום ו, ה-16 באוקטובר 1953. באותו יום התפרסמה הידיעה הראשונה על-אודות פרשת קיביה. ביום ראשון, ה-18 באוקטובר, עסקו העיתונים בעיקר בעניין התגובות הבין-לאומיות על האירוע והשלכותיהן האפשריות על מדינת-ישראל. פסק-הדין המהפכני של אגרנט נדחק אפוא לעמודים הפנימיים או האחוריים. הארץ, חרות, על המשמר, והגר'רוזל פוסט פרסמו עם זאת את דבר מתן פסק-הדין ואת עיקרי הדברים שאמר בית-המשפט. מתוכם זכו דברי אגרנט על עקרונות הדמוקרטיה, ובמיוחד על חירות הביטוי וחופש העיתונות, בבולטות מיוחדת.¹⁸¹ מטבע הדברים הרחיב קול העם בסקירתו, ואילו הבוקר צמצם מאוד והקדיש לו כשבעים מילים בלבד.¹⁸² דבר, הדור, הצופה וידיעות אחרונות לא דיווחו לקוראיהם דבר. מעריב פרסם ידיעה קטנה, ובה הביא את עיקרי פסק-הדין בקצרה.¹⁸³ כתב-העת בטרם בחר, עם פרסומם של הנימוקים לפסק-הדין, להדגיש ולהאיר את "חשיבותו הכללית והתחוקתית של פסק-הדין" לעקרונות חופש העיתונות וחופש הביטוי

181 ראו "ביה"ד הגבוה לצדק פסק: שר-הפנים חרג מסמכותו בצוו לסגירת 'קול-העם' על המשמר 18.10.1953; "בית-הדין הגבוה לצדק ביטל את הצו לסגירת 'קול העם'" הארץ 18.10.1953; "ביה"ד הגבוה ביטל צו הסגירה ל-10 ימים של העתון 'קול העם' – שר הפנים חרג חריגה יסודית מתחום סמכותו" חרות 18.10.1953; "High Court Overrules"; Rokach on Closing of 'Kol Ha'am" Jerusalem Post 18.10.1953

182 ראו "ביה"ד העליון ביטל הצו השרירותי של שר הפנים לסגירת 'קול-העם' ל-10 ו'אל-איתיהאד' ל-15 ימים" קול העם 18.10.1953; "בוטל צו שר הפנים לסגירת 'קול העם'" הבוקר 18.10.1953.

183 "בוטל צו שר הפנים לסגירת 'קול העם'" מעריב 18.10.1953.

בישראל,¹⁸⁴ בכתב־העת הפרקליטי (בטאונה של הסתדרות עורכי־הדין בישראל) נכתב כי בג”צ 87,73/53 הינו ”תרומה חשובה לגיבוש שלטון החוק בשטח זה בארצנו... תקדים חשוב זה כמוהו כמעשה חקיקה, כהוספת נדבך בהיכל החוקה; לאו דווקא החוקה המצויה בפתשגן הכתב, אלא החוקה החיה בלבבות: זו שבני האדם חיים על פיה.”¹⁸⁵

הפער בין מעמדו של פסק־הדין בהיסטוריוגרפיה של המשפט הישראלי לבין המעמד שניתן לו בעיתונות עם קבלתו מעורר אפוא שאלות. ניתן עם זאת להסביר פער זה על־ידי העובדה שפרשת קיביה אכן תפסה את מלוא תשומת־הלב הציבורית. כן ניתן לייחס את השקט התקשורתי היחסי שאחרי המשפט גם לתבונתם של עיתונאים ועורכים. הבלטת האירוע הייתה עלולה להשפיל את הרשות המבצעת לא לצורך, ולעורר שדים מרבים. את הניצחון הזה היה עדיף להבליע בשקט, בתקווה שהמהפכה המדעית השקטה של בית־המשפט תוכל להמשיך להתגלגל בשקט. כל הבלטה נוספת הייתה אפוא מיותרת. לאחר שניתן פסק־הדין, נכחה החלטת בית־המשפט בהתכתבויות בתוך משרדי הממשלה, כאשר התעורר מאן דהוא מפעם לפעם בבקשו למחות על פרסום זה או אחר. נראה שבעקבות פסק־הדין קטן היקף הנסיונות להגביל את חופש העיתונות באמצעים משפטיים. העיתונות קיבלה הגנה יציבה נגד הפעלה שרירותית של הכוח להשעות ולסגור עיתונים,¹⁸⁶ אם כי לא היה בפסק־הדין כדי לבטל את הצורך ברישוי; ואכן, גם לאחר פסק־הדין קרה שבית־המשפט לא התערב כאשר סירבה המדינה, מטעמי ביטחון, לתת לאדם מסוים רישיון כעורך.¹⁸⁷ פסק־דין זה סגר אפוא בפני הממשלה דרך משפטית מסוימת (אם כי לא את כל הדרכים). כך, למשל, ניתן לראות כי מלחמתו של הממסד בביטאון ”מרגיז” אחר – העולם הזה – נערכה מאותה תקופה בכלים אחרים,¹⁸⁸ מצד אחד, הש”ב התנכל לעיתון ולעורכיו, ומצד אחר, הממשלה מימנה את הקמתו של כתב־עת מתחרה בשם רימון, ככל הנראה משום שהתקשתה להילחם בו בדרכים אחרות (גם צעד זה לא נחל הצלחה מרובה). מכאן יש ללמוד אפוא שבג”צ קול העם השני לא הבטיח את חופש הביטוי במלואו, אולם מכאן ולהבא לבש המאבק צורה שונה. בג”צ קול העם השני לא סימן אפוא סוף־פסוק, אולם היווה ציון־דרך חשוב במאבק.

184 שלמה פרלס ”חופש העתונות – פירוש עקרוני” בטרם יב (רא) (26.8.1954) 12–13.

185 ר”ק ”חופש העתונות” הפרקליטי י (תשי”ד, כרך א) 1.

186 ראו אמ”י, תיק משרד הפנים ג 12/2221; להב, לעיל הערה 6, בע’ 161–162; משה נגבי חופש העיתונות בישראל – ערכים בראי המשפט (1995) 11.

187 ראו חיים ה’ כהן המשפט (מהדורה ב, תשנ”ז) 525.

188 עורכי השבועון שלום כהן ואורי אבנרי הוכו כאשר יצאו ממשרדי הביטאון, ב־30 בנובמבר 1953, על־ידי ארבעה חיילים של יחידה 101 אשר לא ראו בעין יפה את תגובתו של השבועון על פרשת קיביה; פצצה שלא התפוצצה נמצאה בכניסה למשרדי השבועון ב־29 במאי 1955; ב־31 במאי 1955 התפוצצה פצצה ליד הבניין שבו נדפס השבועון; אלי תבור, אחד הכותבים הבכירים בשבועון, נחטף ב־1 בדצמבר 1958 ושוחרר למחרת. ככל המקרים הללו לא נעצר שום חשוד מעולם. העולם הזה הצביע על הש”ב כאשם, אולם העיתונות כפרה בכך בטענה כי פרשות אלה רק מעצימות את הפרסום של השבועון ולפיכך מנוגדות לאינטרס של הממסד השולט. עם זאת, ידוע בוודאות כי השבועון וראשיו היו במעקב מתמיד של שירות הביטחון, וכי הוא שעמד מאחורי הוצאתו של השבועון המתחרה רימון. Meyers, *supra* note 74, at pp. 155–157, 166–168.

ד. סיכום

במדינת ישראל הצעירה התקיימה מידה לא־מבוטלת של חירות ביטוי, אולם הוטלו עליה הגבלות שונות: הגבלות הנוגעות ברישוי העיתונים, הגבלות הקשורות בביקורת של הצנזורה לפני הפרסום וכן הגבלות לאחר הפרסום שהיו נתונות לשיקול־דעתו של שר הפנים. נוסף על אלה לא ניתנה גישה חופשית לכלל הציבור אל תחנת הרדיו האזרחית היחידה שפעלה בארץ – "קול ישראל". עיקר ההגבלות שהוטלו על חירות הביטוי היו פרי יוזמתה של הרשות המבצעת, ונראה שבחלק מן המקרים נבעו ההגבלות ממניעים פוליטיים. אולם הרשות המבצעת לא הייתה היחידה שביקשה להטיל הגבלות על חופש העיתונות; עשתה זאת גם העיתונות העברית עצמה, אשר ביקשה לאכוף על העיתונות הלועזית תקנות שונות במטרה לאלצה לתרגם חלק מן המאמרים שהופיעו בעיתון לעברית. למרות סטייה זו של העיתונות העברית מעקרון חופש העיתונות, היא נאבקה בדרך־כלל באמצעים שונים להרחבתה של חירות הביטוי.

צווי הסגירה שהוציא שר הפנים נגד בטאוני המפלגה הקומוניסטית קול העם ואל־איתחאד היוו עילה למאבק המשפטי שניהלו עיתונים אלה נגדם. אולם נוסף על המאבק המשפטי, ניהלו עיתונים אלה גם מאבק ציבורי. למאבק זה חברו עיתונים חשובים, שביטאו, מבחינת חתך האוכלוסייה, חלקים של המרכז החברתי. יותר מכך, במאבק זה התייצבה למעשה גם אגודת העיתונאים כולה לצד העיתונים שנסגרו, כאשר ביקרה את נטייתה של הרשות המבצעת לעשות שימוש שרירותי בכוח הנתון בידיה לסגור עיתונים. פסק־הדין של השופט אגרנט, שניתן באוקטובר 1953, הפך על פיה את החלטת שר הפנים לסגור את העיתונים. בפסק־דין זה הוכרה חירות הביטוי כזכות עילאית, והונחו היסודות הפרשניים שיאפשרו מאוחר יותר את עיגונן של זכויות האזרח במשפט הישראלי. לאחר בחינת הרקע למתן פסק־הדין והאירועים שסבבו אותו, ניתן לטעון כי במישור הציבורי פעל אגרנט, באמצעות פסק־הדין, להפרכת התפיסה שביטא למעשה הממסד השלטוני, והיא שהענקת חירויות לאזרחים משמעה פגיעה בבטחונו של הקולקטיב הלאומי וסכנה לערכיו הייחודיים; שהרי זו הייתה למעשה העילה של מה שנתפס, אפילו אצל חלקים ניכרים מן הציבור הלא־קומוניסטי, כהתאנות של הממסד למפלגה הקומוניסטית.¹⁸⁹ מבחן הוודאות הקרובה, ששימש את אגרנט בפסק־דינו, הציב גבולות לכוונה של הרשות המבצעת, וחייב אותה לשקול את שיקוליה באופן רציונלי.

בניגוד לדרך החריפה שבה התבטאו שרי הממשלה נגד המפלגה הקומוניסטית וקול העם, דיבר אגרנט במתינות. המתינות והרציונליות שימשו את אגרנט ככלי־עוז במלחמתו לא רק נגד הכוחות שבשררה, אלא בעיקר נגד מה שהצטייר כשרירותיות שלה או כמרכיב הבלתי־סביר (שלא לומר אי־רציונלי) בפעולתה. שכן מהעדויות שהובאו כאן נראה כי חלקים בממשלה, ובכלל זה העומד בראשה, ראו במפלגה הקומוניסטית לא רק יריבה פוליטית או סוכנת של מעצמה מסוכנת הצופנת בחובה סכנה קיומית, כי אם גם סוג של דמון.¹⁹⁰ אגרנט, כמו כמה עיתונאים בני־הזמן, ראה לנגד עיניו הן את עוצמתה של

189 ראו, למשל, את הטקסט הסמוך להערה 120 לעיל.
190 ויעידו על כך המאמצים שעשה הממסד השלטוני לרדוף את הקומוניסטים. ברכה אשל

המדינה ושרירות־הלב שלה והן את חולשותיה. הוא לא התעלם גם מהתפיסות המפוקפקות שביטא קול העם.

בפסק־דינו הפקיע אגרנט מן הממשלה את הבעלות הבלעדית על ידיעת ”טובתו” של הקולקטיב – ידיעה אשר העניקה לממשלה, בעיני עצמה לפחות, את הלגיטימציה לפעול בדרכים כוחניות למען ”טוב” זה. ה”טוב” שאותו ראה אגרנט לנגד עיניו היה אחר. אגרנט לא ביקש לגייס את התודעה הלאומית לצורך מתן היתר לדיכוי חירויות האזרח; להפך, הוא גייס את הכרזת־העצמאות, על ערכיה הלאומיים והדמוקרטיים, לקידום חירויות האזרח – לטובת הקולקטיב הלאומי כמו־גם לטובת הפרטים. בכך הציע אגרנט לא רק תפיסה דמוקרטית החורגת מתפיסתה של הממשלה (אשר נשענה, כפי שראינו, בעיקר על הכרעת הרוב), אלא גם תפיסה לאומית שונה.¹⁹¹

המאבק למניעת סגירתו של קול העם היה אומנם מאבק שאינטרס ברור בצידו, אך לפני הכל היה זה מאבק על עקרונות – מאבק על הזכות לחופש ביטוי. למעשה, מן הדברים שאמר אגרנט בפסק־הדין שלו עולה כי מובלעת בו זכות רחבה עוד יותר, והיא הזכות של היחיד ליחידותו ולייחודו.

במאבק זה היה תפקידו של בית־המשפט לא רק לשרת את החוק ולאזן בין ערכים מתנגשים, אלא גם לפתור עימותים שהתגלעו בין השלטון לבין הציבור. על בית־המשפט היה לשמש מתווך בין הצורך של השלטון לשלוט לבין רצונם של האזרחים בחירות, שוויון וצדק. לא יהיה נכון להבין מדברים אלה כי ממשלת ישראל פעלה מתוך הניעה (מוטיווציה) ממוקדת למנוע מאזרחיה את החופש, השוויון והצדק שבהם הפצו. אלא שבמאבק של שלטון בלתי־מנוסה ואדמיניסטרציה שתפיסת התפקיד שלה כמשרתת הציבור אינו מחוור לה – על רקע קשיי קיום אובייקטיביים, תפיסה אידיאולוגית קולקטיביסטית־ריכוזית ואי־הכרה במגבלות הכוח מזה ובשימוש מוגזם בו מזה – התעצבה המציאות מכוח פעולתם של לחצים רבים. העולם שעמד לנגד עיני הממשלה ולנגד עיני האדמיניסטרציה שלה היה שונה מזה שעמד לנגד עיניו של האזרח הקטן ואף מזה שעמד לנגד עיני העיתונות או לנגד עיניו של בית־המשפט. תפיסת התפקיד, האחריות השלטונית וכוח השררה של קובעי המדיניות מזה, אך גם החרדה המתמדת שליוותה אותם מזה, הם שהתוו את דרכה. קובעי המדיניות חששו לקיומה הפיזי של החברה, הם חששו לקיומה הבסיסי הפורמלי של הדמוקרטיה הישראלית (באותם ימים התפרסמו עלילותיה

(בריאיון שערכתי עימה בחורף 2001) סיפרה כי בן־זוגה, נמרוד אשל, היה ממנהיגי מרד הימאים, והתקשה עליכן במשך שנים למצוא עבודה כלשהי (ומובן שלא קיבל עבודה כימאי). במשך שנים עבד בעבודות מזדמנות. יום אחד, כאשר עבד כטרקטוריסט באיזור מרוחק ונידח בנגב, הגיע סוכן ש”ב ושוחח עם מעבידו. לאחר השיחה נאלץ הלה לפטר. הנקמות האישית של המסד כלפי פעילים קומוניסטים חרגה, כך נדמה, מכללי הזהירות המתבקשים, והייתה, בחלקה לפחות, אי־רציונלית.

191 להב תיארה גישה זו כמדגישה את החלום, את האמונה באדם. אליבא דלהב, על־פי גישה זו, משמעותן של תחיית התרבות והתחדשות האדם העברי היא הגשמת הפוטנציאל האנושי במסגרת החברה הישראלית ההולכת ונבנית. ”בעורקיה של תפישה זו זרמה האופטימיות, והיה בה העוז להעניק זכויות לאזרחים ולאזרחיות. היא ראתה באוטונומיה של האדם ובזכותה לסטות מן הקונצנזוס הכללי לא איום על בריאותה של החברה, אלא דווקא ערובה לחוסנה.” להב, לעיל הערה 149, בע’ 480.

של "מחתרת צריפין", הם חששו מפני אובדן המשילות של הממשלה, וכמובן חששו מפני אובדן כוחן של מפלגות השלטון. כל אלה היו בין הגורמים שהניעו את הממסד השלטוני לנהוג כפי שנהג. סגירת קול העם לא הייתה אפוא רק ביטוי לשימוש בכוח, אלא גם ביטוי של חולשה ואפילו של תסכול מצד הרשות המבצעת, אשר התקשתה לעצב את החברה הישראלית כפי שראתה לנכון. הרשות המבצעת נחלה למעשה סדרה של כשלונות משפטיים מול קול העם (למעט ניצחון משפטי מובהק אחד – בבג"צ קול העם הראשון – שגם הוא לא התממש במלואו במציאות), בדומה לכישלון המוחלט שחשה כי נחלה בכל הקשור לתמיכתם של בתי המשפט באכיפת מדיניות הצנע.¹⁹² עם זאת, ולמרות תחושת התסכול והחולשה שאפפו אותה, עדיין היה כוחה של הרשות המבצעת רב, במיוחד ביחס לאזרחים הקטנים, שהיו תלויים בה בכל נימי חייהם ואשר לא היו יכולים, מסיבות רבות, לקבל את כרטיס-הכניסה לבית המשפט הגבוה לצדק.

חברה ומדינה, כך נמצא אפוא, אינן מתעצבות רק על-פי הקו של הממסד השולט, אף אם נבחר לתפקידו על-ידי רוב האזרחים, אלא מתוך סדרה של מאבקים בין כוחות שונים המונעים על-ידי אינטרסים וערכים שונים. לפיכך שנות המדינה הראשונות אינן צריכות להצטייר, כפי שהצטיירו לעיתים קרובות, כמראָה המשקפת רק את הממסד השלטוני ואת הממסדים החברתיים הבולטים, אלא יש לצייר את קווי-המתאר שלהן תוך התבוננות על המאבקים האידיאולוגיים, המשפטיים, הפוליטיים והתרבותיים השונים שהתנהלו בהן.

192 רוזין, לעיל הערה 29.